
20001

રાજ્યસરકાર [illegible]

બેજનજી અરદેશર સોહરાબજી દસ્તુર કામદીનજી

વિવિધ જ્ઞાન ગ્રંથમાળા

[ગ્રંથ ૨ જો.]

સંજ્ઞા દર્શક કોશ

અથવા

સાંખ્યાન શબ્દાવળી.

કર્તા—

રતનજી ફરામજી શેઠના.

* * *

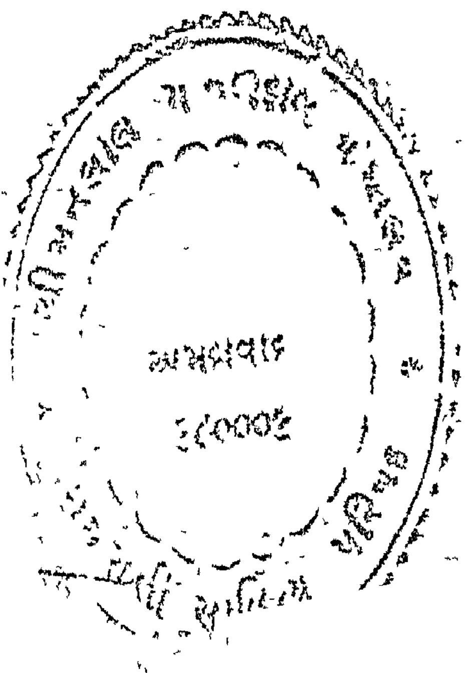
([illegible] આર્કીઓલોજિકલ [illegible]; [illegible]; [illegible]; [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
વગેરેના કર્તા.)

મુંબાઈ:
શ્રી [illegible] પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં

ખાસ ખુલાસો.

આ ગ્રંથમાં આપેલી "પ્રસ્તાવના" તથા "ભૂમિકા" મ
કેટલાક શબ્દોની તથા વર્ણન્યાસની જે ભૂલો રહી ગઇ છે ?
લખનારની નથી, પણ આ ગ્રંથકર્તાની "પ્રૂફ" તપાસણી દર
મિયાન રહી ગઈ છે એમ સમજવું.

ર. કે. શેઠના.

પ્રસ્તાવના.

ખાસ લખનાર—**મી૦ પેસ્તનજી ખુરશેદજી તારાપુરવાલા.**

પશ્ચિમ ભાષાઓના સાહિત્યની હાલની આગળ વધેલી હાલત સાથે સરખાવતાં આપણા દેશની ભાષાઓમાં પ્રગટ થતા સાહિત્યની સ્થિતિ કેટલી બધી અસંતોષકારક લાગે છે તે વિષે અનેક દેશી લખનારાઓએ પોતાના વિચારો સુભાખિત છટા સાથે બહાર પાડયા છે. દિલગીરી માત્ર એજ છે કે જેઓ પોતાની ભૂમિના અને પોતાની ભાષાના સાહિત્યની ઉન્નતિ કરવાને માટે છેક છાપરાને મથાળેથી બૂમો પાડે છે, તેઓ પોતેજ પોતાની સ્વભાષાના પૈડાને તેની હાલની સંકડામણમાંથી બાહાર કાઢવાને ગોતાનું ખભું આપવા આગળ પડતા નથી! આપણી ભાષાનો મહા-કવિ પ્રેમાનંદ ગુર્જર-ગિરાને જે ઉચ્ચ સ્થાને બેઠેલી જોવાની આશા પોતાના એક નાટકમાં આપી ગયો છે, તે આશા પાર પડેલી જોવાનું એક દસકા અગાઉ તો ગોયા એક સ્વપ્નું જેવુંજ દિસતું હતું. પણ "કાવ્ય માધુર્ય'ના સુશિક્ષિત કર્તા મી૦ હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા વાજબી રીતે જણાવે છે તેમ "વીસમી સદીનો ઉત્સાહક પવન તેની સાથે કંઇક નવીન જુસ્સો લાવ્યો હોય એમ લાગે છે." હા, ખરેખર લાવ્યો છે. અને તેની હાજરી આ અદના લેખકે આગલ અકટોબર-નવેંબર ૧૯૦૨ ના "ફુરસદ"માં સ્વીકારી છે. એ નવીન જુસ્સાના પ્રમાણો આપણને ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઠામેઠામ મલી આવેછે. છેલ્લા પાંચ વર્ષો દરમ્યાન અનેક ભવ્ય પુસ્તકો આપણી ભાષાના ભંડારમાં ઉમેરાયાં છે.

પોતાની માતૃ-વાણીમાં સરસ્વતી દેવીની ઉપાસના કરવાની ઉલટ ગુજરાતી બોલનારી પ્રજામાં દિન પછી દિન વધતીજ જાયછે. દેશી છાપાના સરકારી રિપોર્ટરે બાહાર પાડેલો છેલ્લો ત્રિમાસિક હેવાલ એ બિનાની એક તાજી સાબેની પૂરી પાડેછે, આ હેવાલમાં

આપણે જોઇએ છિયે કે મરાઠી ભાષામાં પ્રગટ થએલી ચોપડી-ઓની સંખ્યા ઉપર પણ મન્જુર ત્રણ માસની મુદત દરમ્યાન ગુજરાતીમાં છપાયલાં પુસ્તકોએ ચડાવો કીધો છે, પરંતુ આપણને જે જોઇયે છે તે ખ્યાલી સંખ્યાની મોટાઇ નથી; આપણને જે જોઈયે છે તે કીસમની ઉંચાઈ છે.

સંગીન ઉપયોગ વગરની ૧૦૦ ચોપડીઓ કરતાં "જ્ઞાન-ચક્ર" જેવા એક પુસ્તકનો વધારો સાહિત્યને વધુ લાભકારક થઇ પડેછે.

આપણા મનની કેળવણીને માટે વિધ વિધ વર્ગનાં પુસ્તકો આપણી ભાષામાં રચાવાં જોઈએ છે. નવલકથા, નાટક, કવિતા, ઇતિહાસ, શાસ્ત્ર, એ સઘળા વિષયો આપણા વાંચણમાં પોતપોતાની જગ્યા રોકવાનો દાવો કરેછે. પણ એક પ્રજાનું સાહિત્ય ત્યારેજ ઉંચુ કહેવાય, કે જ્યારે તેમાં કાયમનું ઉપયોગીપણુ અને કાયમનું ખેંચાણ ધરાવનારા ગ્રંથોની એક સંગીન સંખ્યા દાખલ થયલી હોયે.

હવડાંજ આપણી વચ્ચેથી ઉઠી ગએલો હરબર્ટ સ્પેનસર કેળવણી ઉપરનાં પોતાના યાદગાર નિબંધમાં લખેછે કે "જનલોકને જેની જરૂર છે, તે માત્ર બહારનો દમામદાર દેખાવ આપનાર કેળવણી નથી, પણ દરરોજની જીંદગીમાં વ્યવહારિક રીતે કામ આવે એવા જ્ઞાનની છે." એ જ્ઞાન આપણને આલીબાઈ અદરાયાં અને પીલીબાઇ પરણ્યા જેવી કાંઈ પણ અર્થ વગરની વાતોની ચોપડીઓમાં મળનાર નથી. અલબતાં નવલકથા પણ એક સાહિત્યનાં બંધારણમાં પોતાનો હિસ્સો આપેછે, અને લૉર્ડ ઍાવલરી (આગળ સર જૉન લબ્બક) તરફથી આખા ઇંગ્રેજી સાહિત્યમાંથી ચુંટવામાં આવેલાં '૧૦૦ સર્વોતમ પુસ્તકો'ની હરોલમાં કાંઈ નહિ તો પંદરેક વાર્તાની ચોપડીઓ નજરે પડે છે. પણ એ ચોપડીઓ ગોલ્ડસ્મિથની-'વિકાર ઍાવ વેકફિલ્ડ" સ્કૉટની "આઈ વૅન હો," ડીકન્સના "પીકવીક પેપર્સ," થેકરેની "પેનડેનિસ," અને લિટનની "લાસ્ટડેઝ ઍાવ પૉમ્પિ આઇ" જેવા મહાન ગ્રંથો છે; જેઓ તેમના કર્તાની અસાધારણ લખાણ-શકિતના પ્રકાશથી પોતાના વાંચકોના મનને રોશન કરેછે, ગુજ

રાતીમાં એ પ્રકારનાં પુસ્તકોની સફમાં મેલી શકાય એવી કેટલી ચોપડીઓ છે?. ખરૂં છે કે "દુખીયારી બચુ" અને "ગુલી ગરીબ"ના કર્તાએ તથા "સરસ્વતી ચંદ્ર"ના રચનારે આપણા સાહિત્યમાં કાંઇક મનહર ઉમેરો કીધો છે, પણ ઉંચા વર્ગની નવલકથાનું પ્રમાણ આપણી ભાષામાં બહુજ થોડું દીસેછે, અને સેંકડો ચોપડીઓ આજે આપણી પાસે ઓછી અગત્ય વાલી ઉભરાઈ જાયછે. કાંઇ પણ સંગીન તત્વ વગરના નવલકથાનાં પુસ્તકો ગુજરાતી વાંચક વર્ગને કેટલા બધા નિરૂપયોગી છે તે 'ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય" ઉપર ગયે વર્ષે આપેલા એક ભાષાણમાં આ અદના લેખકે રજુ કર્યું હતું. એ બાબત ઉપર ઉપલા ભાષાણમાં મેં બહાર પાડેલા વિચારોને ટેકો આપતાં "રાસ્ત ગોફતાર"ના કાબેલ અધિપતિ મી૦ પાલણજી બરજોરજી દેસાઇએ એક બહુ સુચક રસ્તો કટારોમાં દેખાડ્યો હતો મી૦ દેસાઇએ ઉપલા લેખમાં સચ્ચાઈ સાથે કહ્યું છે તેમ પારસી કલમોથી લખાયલી વાર્તાઓની સફમાં ઐતિહાસિક કથાઓનાં પુસ્તકોની ખટ ખુલ્લી જણાયછે એ ખુટ પુરી નાખેલી જોવાને મી૦ દેસાઇ આતુર ખાહેશ ધરાવેછે. અને તેમની એ ખાહેશમાં ગુજરાતી સાહિત્યનો દરેક હિતાર્થી ભાગ લેશે. મી૦ દેસાઇની સુચના સાહિત્યને લગતા એક અગત્યના સિદ્ધાંત ઉપર રચાયલી છે. તે સિદ્ધાંત એ છે કે "કોઈ પણ ગ્રંથે એક ભાષાનાં સાહિત્યમાં જથુકની જગ્યા પામવાને માટે જરૂરનું છે. કે તે ગ્રંથમાંથી વાંચનારને પોતાનો વખત ગાળી કાટવાનું એક આગરુ વાહન નહિ, પણ તેના મનને કંઈ નવી માહિતી કંઈ નવા જ્ઞાનથી, કંઈ નવા વિચારથી, તૃપ્ત કરવાનું એક સદગુણી સાધન મળી આવે. ઉલ્લા પ્રકારના પુસ્તકો ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાલ પ્રગટ થાયછે, તેના કરતાં વધારે બોહોલા પ્રમાણમાં છપાવાં જોઇએ. ત્યારેજ આપણી ભાષાનાં પુસ્તકોનો ભંડાર આપણા હાલની ઉગવાયલી સ્થિતિ અને આપણા દેશાભિમાનને જેબ આપશે.

મારા મિત્ર મી૦ રતનજી ફરામજી વોહના એક ઉપયોગી ગ્રંથકાર તરીકે આ અગાઉ એક અનુપમ પદવી પામ્યા છે. ખાસ કરીને "જ્ઞાનચક્ર' યાને 'ગુજરાતી સાઈકલો પીડિયા"ના દલકાર અને કિંમતી દફતરોના કર્તા લેખે ગુજરાતી સાહિત્યમાં

તેમનું નામ સદાકાળ માટે જળવાઈ રહેશે એમ કહેવું જરા પણ અતિશયોક્તિ ભરેલું ગણાશે નહિ, મી૦ શેઠનાએ "જ્ઞાન૦ ચક્ર" ઉપરાંત બીજાં અનેક સંગીન પુસ્તકોથી આપણી ભાષાના ખજાનાને વધુ તવંગર બનાવ્યો છે. તેમનાં સઘળાં લખાણોમાં આપણને તેમના અથાગ ઉદ્યોગ, તેમની તિવ્ર શોધક-બુદ્ધિ, તેમની સાહસિક વૃતિ અને તેમના બોહોળા અભ્યાસની મજબુત ગવાહી મળેછે.

"સંજ્ઞા દર્શક કોશ"—જેવું એક પુસ્તક તૈયાર કરવાને જે મેહેનત અને ખંતની જરૂર છે તે તમામ સાધનો કામે લગાડીને એ ગ્રંથ ગુજરાતી સાહિત્યને આપવા માટે આપણને એક મી૦ શેઠનાજ જોઇતો હતો. આ કોશ સાધારણ વાંચનારાઓને બહુ રસીલો લાગશે નહિ એ વિષે તો મારા મનમાં જરાપણ શક નથી. ગ્રંથ કર્તાઓ અને અભ્યાસીઓ આ ગ્રંથમાંથી ઘણી જાણવાજોગ માહિતી મેળવી શકશે. અને એ પાછલા વર્ગના લાભને માટેજ મી૦ શેઠનાએ પોતાનું હાલનું પુસ્તક કાઢવાનો શ્રમ ખેંચ્યો છે.

આ કોશના જેવો એક સંગ્રહ ગુજરાતીમાં બાહાર પાડવાનો પેહેલો પ્રયત્ન સ્વર્ગવાસી કવિ નર્મદાશંકરને ઘટેછે. એ મહાન ગુજરાતી લેખકના "નર્મ કથા કોશ"ની છેવટે છાપવામાં આવલી સાંખ્યાત શબ્દાવલી" મી૦ શેઠનાએ હાલ પ્રગટ કીધેલા કોશને મળતીજ ગોઠવણ ઉપર રચાયલી હતી, મી૦ શેઠનાના ગ્રંથમાં કવિ નર્મદાશંકરની "સાંખ્યાત શબ્દાવલી" કરતાં વધુ વિવિધ અને વધુ વિસ્તીર્ણ માહિતી આપણને મલી આવેછે. કવિ નર્મદાશંકરે જ્યારે ઉપલા ગ્રંથમાં ૧૮૪ વિષયો અને ૧,૨૭૨ શબ્દો આપ્યાં છે; ત્યારે મી૦ શેઠનાએ પોતાના પુસ્તકમાં ૫૧૨ વિષયો અને ૧૨૦૦૦ શબ્દોનો સમાવેશ કર્યોછે.

"સંજ્ઞા દર્શક કોશ"માં સંખ્યાબંધ વિષયો અને શબ્દો કંઇ કાલ્પનિક જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોના અને ધાર્મિક પુસ્તકોમાં જડી આવતી વીગતો ઉપરથી એ કોશ ભેગો કરવામાં આવ્યોછે, જે વિષયની માહિતી આપવામાં આવેછે, તે વીષયને લગતી સંખ્યા આપીને સંગ્રહકર્તા તે સંખ્યા જેટલા તે વીષયના

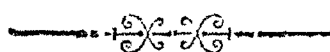
પ્રકારે આપણને બતાવી આપેછે. દાખલા તરીકે એમ રાખો કે "પુરાણો" કેટલાં છે તે આપણને જાણવું હોય. હવે મી૦ શેઠનાએપોતાના પુસ્તકમાં એકઠા કીધેલા ૫૧૫ વીષયોને વાચનારની સગવડને સારૂ અક્ષરને અનુક્રમે ગોઠવ્યા છે. એ અતી ઉપયોગી અને પસંદ કરવાજોગ ગોઠવણનો લાભ લઇને આપણે તુરત 'પુરાણો" શબ્દ ૭૦ માં સફા ઉપર શોધી કાઢીયે છીયે. ત્યાં આપણને જોઈતી માહીતી એકજ ઠેકાણે મલી આવેછે, એજ પ્રમાણે આ કોશમાં વિધવીધ બાબતોને લગતી વીગતો આપણને જડેછે. મલ ના પેચ ૬૦ જાતના છે, જેઓની વીગતો મી૦ શેઠનાના ગ્રંથમાંથી આપણને મળે છે. મુહૂર્ત ૧૬ પ્રકારનાં રહે છે, જેઓનાં નામો ગ્રંથકર્તા આપે છે. એ વીગેરે અનેક જૂદી જૂદી કીસમની માહીતી આપણે આ પુસ્તકમાંથી મેળવિયે છિયે મી૦ શેઠનાને એ સઘળી વિગતો એકઠી કરવાને માટે સંસ્કૃત, હિંદી તથા મરાઠી ભાષામાં રચાયલા ૧૦૦ ઉપર ગ્રંથોમાં ભટકવું પડયું છે. એટલો બધો શ્રમ ફક્ત સાહિત્યની સેવા બજાવવાના શોખને ખાતરજ ખેંચવા માટે મી૦ શેઠનાને ધન્યવાદ ઘટેછે. ગ્રંથકર્તા જો ઇંગ્રેજી ભાષામાં છપાયલા બ્રુઅરના જગ વિખ્યાત કોશ જેવા પુસ્તકોનો પણ આ સંગ્રહ બનાવવામાં લાભ લેતે તો તેથી તેમનું પુસ્તક વધુ રસીલું થાત એવું મારૂં માનવું છે. પણ બીજા દેશો અને બીજી જાતોને લગતા વિષયો અને પાશ્ચિમા દૃષ્ટાંતોને છોડીને ફક્ત હિંદુ શાસ્ત્ર અને સાહિત્યનોજ સાર ભેગો કરવા ખુલ્લો હેતુ આપણા જવાન ગ્રંથકર્તાએ પોતાના હાલના પ્રયાસમાં રાખેલો લાગેછે.

મી૦ શેઠનાએ રચેલા આ ઉપયોગી પુસ્તકને દિવસની રોશનીમાં લાવવા માટે મી૦ બેજનજી અરદેશર સોહરાબજી દસ્તૂર કામદીનજીએ ઉપયોગી મદદ આપીછે. મરહુમ શેઠ અરદેશર સોહરાબજી દસ્તૂર કામદીનજીએ પારસી લેખકોને ઉત્તેજન આપવામાં અને ગુજરાતી સાહિત્યને વધુ સંગીન બનાવવામાં જરનો જાતી ભોગ આપી જે કિંમતી હિસ્સો બખસ્યો છે, તેની યાદ આપણા આભારી હૈયાંઓ કદિ પણ ભુલી જશે

પગલે ચાલીને મી૦ બેજનજી દસ્તુર કામદીનજીએ "જ્ઞાનચક્ર" જેવી વીધા હુન્નરની ઉપયોગી ગ્રંથમાળા ઉપરાંત, બીજા અનેક સારાં ગૂજરાતી પુસ્તકો બહાર પાડવામાં સખાવતી સહાયતા આપી છે. મી૦ બેજનજીએ "વિવિધજ્ઞાન ગ્રંથમાળા" પ્રગટ કરાવવાનું કામ મી૦ રતનજી શેઠનાને સોંપ્યું છે. આ ગ્રંથ-માળા ગૂજરાતી સાહીત્યની એક સંગીન ગરજ સારશે એમાં તો કશો શક નથી, અને એવું એક અગત્યનું અને સાહસીક કાર્ય હાર પાડવા માટે મી૦ રતનજી શેઠના જેવા એક ઉદ્યોગી અને ઉમંગી કલમકશ કરતાં વધુ લાયકાત ધરાવવાનો કોઇ પણ લેખક દાવો કરશે નહિ. પોતાની સ્વભાષાના સાહીત્યની સેવા બજાવવાની મી૦ શેઠનાની ખરા દિલની ખંત અને એકમાર્ગી ઉલટમાંથી ભવીષ્યમાં હજી પણ વધુ સુંદર પરીણામો ઉપજેલાં જોવાની હું આશા રાખું છું.

પ્રો૦ ઇ૦ તારાપોરવાળા.

ફેબ્રુઆરી, ૧૪—૧૯૦૪.

ભૂમિકા.

ગુજરાતી ભાષામાં એવા ઘણા શબ્દો છે જેમાંથી એક કરતાં વધુ સંખ્યાઓ અને પ્રકારો નીકળે છે. આ અમુક સંખ્યા તેના પ્રકારો સહિત સ્પષ્ટપણે બતાવનાર આ "સંજ્ઞા દર્શક કોશ" છે. આ કોશમાં તેવાં ૫૧૫ શબ્દ-વિષયોના સમુદાયનો છે. મરહુમ કવિશ્વર નર્મદાશંકરે આવોજ સુયત્નભર્યો સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસ પોતાના "નર્મકથા કોશ"ની પૂર્વણીમાં ગ્રંથના સેવટમાં "સાંખ્યાત શબ્દાવળી" ના મથાળા નીચે કર્યો છે. પરંતુ તેમાં જ્યારે કવિશ્વરે ૧,૨૭૨ શબ્દોમાં સંજ્ઞા દર્શક માત્ર ૧૪૪ વિષયોને ઇનસાફ આપ્યો છે, ત્યારે આ કોશમાં ૧૨૦૦૦ શબ્દોમાં ૫૧૫ સંજ્ઞા દર્શક વિષયો સમાવ્યાં છે. ફક્ત આટલા ઉપરથી આ કોશના સંગ્રહકર્તાના શ્રમનો કંઇક વિચાર વ્હાલા વાંચકને આવશે.

ભાષાની શૈલી, માધુર્યતા, અર્થ અને ભેદથી વાકેફ થવા આવા કોશની વિશેષ જરૂર રહેછે; તેમાં પણ આપણી ભાષામાં એવા અનેક પુસ્તકો છે કે જેના રહસ્યને ગુજરાતીના સારા જ્ઞાન વગર સુગમતાથી ન સમજી શકવા માટે તેવા પુસ્તકની ભાષાને શુદ્ધ અથવા ગહન ગુજરાતી કહી અસાર ગણવાની ભૂલ હાલની ગુર્જર વાંચક પ્રજામાંના કેટલાકો કરે છે. તેવાઓની આવા પુસ્તકોથી ખરેખર મુશકેલી ઓછી થાય તો નવાઈ નથી.

પ્રથમના કીર્તિમાન કવિયો જેવાં મહા બુદ્ધિશાળી અને ઉંચી સ્મરણશક્તિ ધરાવનારા સાક્ષરો આજે ઝાઝા જણાતા નથી, કે જેઓના હૈયે આખું પિંગળ કે અલંકાર શાસ્ત્ર કે સર્વ સંજ્ઞાઓ સંપૂર્ણપણે હોય. આથી હાલના કવિ પંડિતોને પોતાના કાવ્ય લેખોને દીપાવવા અને રસમય કરવા તેમજ કાવ્ય લેખના સમયને સંજ્ઞામાં જાળવવા માટે, તથા પ્રાચીન કાવ્યો સ્હેલથી સમજવા માટે આવા કોશ કરતાં કોઇ વધુ મદદગાર ન જણાશે.

દાખલા તરીકે મહર્ષિ શ્રી સુખદેવજી પ્રણીત અધ્યાત્મ પ્રકાશ ભાષાંતરની ટીકા મહાશય શ્રી નૃસિંહ શર્મા પૂરી કરતાં તેમ કરવાનો સમય સંજ્ઞાઓમાં કેવી રીતે આપે છે તે જોઇએ.

"ગુણ ભૂતો રસ ઈશમય, વિક્રમકી શુભ સાલ;
આશ્વિન શુકલા પંચમી, રવિ દિન લિખી વિશાલ.
શ્રી કાશી સ્થળ ગંગ તટ, ગુહા બની આનંદ;
કર નિવાસ નરસિંહ વ્હાં, રટત નાથ સુખકંદ."

અર્થ:—૩ ગુણ, ૫ ભૂત, ૯ રસ, અને ૧ ઇશ, તેને "અંકાનાં વામતો ગતિ" અંકોની ગણત્રી ડાબી બાજુથી કરવી' એટલે વિક્રમ સંવત ૧૯૫૩ના આશો શુધિ ૫ રવીવારને દિવસે આ વિશાલા નામની ટીકા, શ્રી કાશીપુરીમાં ગંગાજીનાં તટ ઉપર આવેલાં "આનંદ ગુહા" નામનાં સ્થાનમાં નિવાસ કરી શ્રી નૃસિંહ શર્માએ, આનંદસ્વરૂપ શ્રી નાથગુરૂનું રટણ કરતા સંપૂર્ણ કરી.

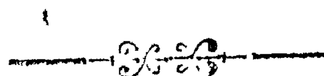
રસિક કવિ દયારામે પોતાના કાવ્યમાં "વસ્તુ વદ દીપિકા" ના મથાળા નીચે આ કોશની મતલબ કાવ્યમાં રચી સાચવી છે. કવિ નર્મદાશંકરે "નર્મ કથા કોશ," નર્મ કોશ" અને રસ અલંકારના પુસ્તકો એ, તેમજ કવિ હીરાચંદ કાનજીએ 'કોશાવળી" અને "પિંગળાદર્શ" બનાવી તથા કવિ દલપતરામે રહેલ અને સસ્તું પિંગળ પ્રગટાવી ગુજરાતી ભાષામાં સાહિત્યના સંગીન પુસ્તકોનો એક અચ્છો ઉમેરો કર્યો છે. પણ આ ઉમેરો થવાના જમાનાને લાંબો સમય વિતી ગયો છે. તે પછી ભાગ્યે અડધો ડઝન આ પંક્તિના પુસ્તકો આજ સુધીમાં બાહાર પડયાં હોય. આમ થવાના કારણમાં કેટલાકોનું કહેવું અને સમજવું છે કે સાહિત્યના રસનો જમાનો પણ તે આગલોજ હતો. હાલ તે સમય સમાનનાં ઉત્સાહ ગુજરાતી સાહિત્ય સંબંધી નથી; વગેરે કહી ગુર્જર ભાષાને દિન પર દિન વધુ ગરીબ થતી તેઓ કહેછે. આપણે હાલ તે સંબંધી તકરાર કોરે મૂકી જણાવીશું કે, ભલે જોઈએ તેવી હાલત હાલમાં ગુર્જર ભાષાની હો, પણ તેમાં આ પુસ્તક સમાનના વિષયોવાળાં લેખની એક ખરી ખૂટ હતી એમ આ કોશને જોઈ ગયા પછી વાંચક વિચારશે, આજે અંગ્રેજી ભાષાને ખેડાયલી અને ઉંચે દરજ્જે ચડેલી વધેલી

તરીકે લેખે છે. છતાં એ એ ભાષાના પૂજારીઓ તેમ સમજી જંપી બેઠાં નથી. તેઓએ અનેક વિષયોના કોશોના રચવા પછી હાલ છેલ્લે "ધી સેન્ચરી સાઇક્લોપિડિયા ઑવ નેમ્ઝ" નામક એક મોટું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. આ પુસ્તકમાં ફક્ત ભૂગોળ અને ખગોળ, ઐતિહાસ અને પ્રાચીન પુરાણ, જીવન વૃતાંત અને નવલકથા સંબંધી સર્વ જાણીતા નામોનો સંગ્રહ તેપરના વિવેચન સહિત આપેલો છે. આપણી ભાષા આવાં પુસ્તકો મેળને તે માટે હજુ ઘણો સમય જોઈયે. કારણ અંગ્રેજી ભાષામાં એક સંપૂર્ણ "સાઇક્લોપિડિયા" બહાર પડે ઘણાં વર્ષો થઇ ગયા છે, જ્યારે આપણે ફક્ત હમણાજ તેવા ધોરણ પર "જ્ઞાનચક્ર" નામે ગ્રંથમાળા મેળવવાની હાલતમાં છિયે. તે માટે પણ આપણે ખરેખર તો તે સંબંધી સખી આસરો આપનાર તેના મૂળ યોજક મરહુમ મી૦ અરદેસર સોરાબજી કસ્તુર કામદીન તથા તેમના બેટા મી૦ બેજનજી કામદીનનાજ ઉપકારી છિયે. જેઓએ આ 'ચક્ર'ને ગતિ આપી, આ 'સંજ્ઞા દર્શક કોશ' પણ તેમનાજ ઉદાર અંતઃકરણના પરિણામમાં પ્રકાશ પામેછે એ ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર ઓછું આભારભર્યુ નથી. ઉર્દુ, ફારસી અને અરબી ભાષામાં આવા ઉપયોગી પુસ્તકો ઘણા છે, કારણ તેઓમાં સાહિત્ય ચર્ચા આપણા કરતાં ઘણી વધુ છે. આપણે આશા રાખીશું કે 'જ્ઞાનચક્ર" અને આ "કોશ" ની કંઈ કદર પ્રજા વર્ગ તરફથી થઈ તો, મી૦ શેઠના આપણને આવા ઉપયોગી વધું પુસ્તકો મેળવી આપ્યા કરશે; અને તેમ કરી ભાષાની ઉન્નતીમાં પોતાનો જરૂરી હિસ્સો પૂરો પાડશે.

હાજી મહમ્મદ અલારખિંયા શિવજી.

૨૮ જાન્યુઆરી ૧૯૦૪.

ગોદર ગ્રા. ખંબાલા હીલ, મુંબઇ.

ખુલાસો.

આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા ભૂમિકા લખવાનું મેં માહરા મિત્ર મી૦ પેસતનજી ખુરશેદજી તારાપોરવાલા તથા મી૦ હાજી મહમદ અલારખીયા શિવજી જેવા એક ગુજરાતી સાહિત્ય-નાં સાચ્ચા વખાણનારા લેખકોને સોંપી, તેમનીજ રસીક કલમથી તે અત્રે રજુ કર્યા પછી હવે હું માહરા તરફથી એમાં વિશેષ ઉમેરવા જેવું કશું ધરાવતો નથી.

મ્હને "જ્ઞાનચક્ર" જેવા સર્વ જ્ઞાન સંબંધી ગ્રંથો લખવાની તક મળેલી હોવાથી, માહરા અભિયાસમાં દિનપ્રતિદિન કાંઇક વધારો થતો જાય છે, તેમ તેમ હું કાંઇક નવું, પ્રિય વાંચક વર્ગ સામે પુસ્તક આકારે ધરવાની આજે પાંચ વર્ષ થયાં મેહેનત કરૂંછું. તેમાં વાંચક પ્રજા તરફથી ઉદાર આશ્રય મળતો હોવાથી મ્હને કાંઇક નવું નવું લખી રજુ કરવાની જીજ્ઞાશા સાહાજીક થાય છે. તેજ ધોરણે હાલમાં આ ગ્રંથ લખવાનો પ્રથમ વિચાર સ્વર્ગવાસી કવિ નર્મદાશંકર કૃત "નર્મ કથા કોશ"ની છેવટમાં આપેલા "સાંખ્યાત શબ્દાવળી" નામે ભાગ વાંચતાં સુઝ્યો હતો. તે પછી મળેલા અનેક સાધનોથી જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાંથી જેટલું મ્હને મળી શક્યું તેટલું અત્રે રજુ કરવા શક્તિવાન થયોછું. આ ગ્રંથમાં જે કાંઈ શબ્દોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, તે માહરી તરફથી ઉપજાવી કાઢેલું નથી; મેં તો માત્ર જૂદા જૂદા ગ્રંથોનું સંશોધન કરી અત્રે એકત્ર અનૂક્રમે ગોઠવી આપવાનીજ માત્ર કોશેસ કરીછે.

આ ગ્રંથમાં આપેલા શબ્દો તેનાં વર્ણન વિનાજ આપ્યા છે. (જેમકે રામ તો તે ત્રણ, એ ત્રણેનું જૂદું જૂદું વર્ણન); પણ જો તે દરેક શબ્દનું વર્ણન આપવા માગીએ તો આવાં ૧૦૦ ગ્રંથોમાં પણ તે પુરૂં ન થાય તેમ છે. તોય મ્હને ઇચ્છા

આશા છે કે જો તક અને મદદ મળશે, તો, 'પ્રાચીન અર્વાચીન હિંદુ ઈતિહાસિક કોશ" લખી પ્રગટ કરવાની મ્હેનત કરીશ.

હિંદુ શાસ્ત્રીય ગ્રંથોનો આવો તો મ્હોટો સાગર છે કે, જેનો અંત દ્રષ્ટિ મર્યાદાથી પણ છેક દૂર-નહિ પોંહચી શકાય તેવો વિશાળ છે; તો તેવા એક મહાન સમુદ્રમાંથી માહરી અલ્પ શકતિ મુજબ થોડાંક ગ્રંથોનાં આશ્રયથી જે મેં કાંઇ એમાં પ્રગટ કર્યુ છે, તે અપૂર્ણ તો હશેજ. પણ પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી એપર વાંચક વર્ગ સંતોષ માની લેશે તો હું મારી મેહેનતને યશ મળેલો સમજીશ.

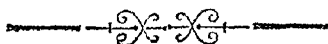
જ્ઞાનચક્ર જેવા સર્વ જ્ઞાન વિષયોની ગ્રંથમાળા વર્ષો થયાં શેઠ બેજનજી અરદેસર દસ્તુર કામદીનનાજ ઉદાર આશ્રયથી પ્રગટ થયા પછી, એમનાજ ઉદાર આશ્રયથી "વિવિધ જ્ઞાન ગ્રંથ માળા" લખી પ્રગટ કરવાનો મેં પ્રથમ યત્ન કરી પેહેલો ગ્રંથ 'ફોટોગ્રાફી' નામે પ્રગટ કર્યો હતો, અને હાલમાં એજ માળાનો આ બીજો મણકો રજુ કરી, હવે પછી—"પોશાખની રસમ અને તેનું શાસ્ત્ર, સાબુ, બટન, ભીનબત્તી કિમતી રત્નોની બનાવટ, ઇતિહાસ-તરંગિણી વગેરે વિધાજ્ઞાનનાં ગ્રંથો જે લખેલાં છે તે જોગવાઈએ પ્રગટ કરવાનો યત્ન કરીશ.

આ ગ્રંથમાં આપેલાં વિષયો નીચે દર્શાવેલી ટીપમાંના જુદા જુદા ગ્રંથોમાં પૃથક પૃથક છવાયલાં છેઃ—

નર્મકથા કોશ, મહાજન મંડળ, સંગીત કળાધર, જ્ઞાન પ્રસારક મંડળીનાં ભાષણો, રાગબાગ, ભારતિય સામરાજ્યનાં ૧૨ ભાગો, અર્વાચીન ઈતિહાસિક કોશ. આર્ય ભીપેક, બાલબોધ, સ્વાધ્યાય, જ્યોતિષ પંચાંગ, સંખ્યાવાચક દુર્બોધ શબ્દાર્થ, કેરળ-કોકીળ, રાગમાળા, રાજ્યનિતી, રામાયણ, રૂકમિણી સ્વયંવર, લઘુ યોગ વાસિષ્ટ, લિંગ પુરાણ, લીલાવતી, વાચસ્પતિ મિશ્ર, પાંડવ પ્રતાપ, પંચીકરણ, પિંગળ નાગ, પ્રતાપ રૂદ્ર, પ્રતાપપદ્દી, પ્રેમસાગર, બોપદેવ શતક, બ્રહ્મપટ, બ્રહ્માંડ પુરાણ, તુલસી મહાત્મ્ય, દર્શન પ્રકાશ, દાસબોધ, દેવી ભાગવત, દેવી માહાત્મ્ય.

નારાયણભટ્ટી, ભાગવત, ચુર્ણીકા, નિઘંટ પ્રકાશ, ભિષ્મ પર્વ, છંદઃશાસ્ત્ર, નિર્ણયસિંધુ, ભૂગોળ પુરાણ. નિર્વાણસાર ગ્રંથ, મહાભારત, નિરંજન ગિતા, મંત્ર શાસ્ત્ર, ઇંદ્રજાળ, તર્ક સંગ્રહ, તંત્ર શાસ્ત્ર, તાજકભૂષણ, પદાર્થવિજ્ઞાન, મનુસંહિતા, મિતાક્ષરી, મૂળસ્થંભ, મેદીન રતનાકર. અનંગરંગ, રાજતરંગિણી, અમરકોશ, અશ્વમેધ, આગમ નિગમ, આદિપર્વ, ઉડ્ડીશશાસ્ત્ર, કથાકલ્પતરૂ, શિવનિબંધ, શૃંગાર શાસ્ત્ર, જ્ઞાનેશ્વરી. કાશીખંડ, કાશી મહાત્મ્ય, લંકા, કુમારસંભવ, કોકશાસ્ત્ર, ગદાધર ભાષ્ય, ગરૂડ પુરાણ, ગીતા, ચરણવ્યૂહ, સંખ્યા રત્નકોશ. સપ્તશતિ, સામુદ્રિકા, ચંડમહાત્મ્ય, જ્ઞાનચક્ર, વિદુરનીતિ, વૈદકગ્રંથ, વ્યાકરણ, શબ્દનિઘંટ, શાકુન્તલ નાટક, સારંગધર, શિલ્પશાસ્ત્ર, સુભાષિત, સ્વરોદય, હેમચંદ્રકોશ, ચોરીયાસી આસન.

દ૦ ક૦ શેઠના૦

[૫]

અમિત, દશ અમિત, ગોલ, દશ ગોલ, પરમિત, દશ પરમિત, અનંત, દશ અનંત. (અમળ સિદ્ધી.)

૨ અંક સંખ્યા—[૨૪] એક, દશ, સો, હજાર, અયુત, લાખ, પ્રયુત, કરોડ, દશ કરોડ, અર્બુદ, દશ અર્બુદ, ખર્વ, મહા ખર્વ, પદ્મ, મહા પદ્મ, ક્ષોણી, મહા ક્ષોણી, શંખ, મહા શંખ, ક્ષિતી, મહા ક્ષિતી, નિધિ, મહા નિધિ, કલ્પ, મહા કલ્પ, ધન, મહા ધન, રૂપ, મહા રૂપ, વિસ્તાર, મહા વિસ્તાર, ઓંકાર, મહા ઓંકાર, ૐકારશક્તિ. (લીલાવતી)

૩ અંક સંજ્ઞા*—[૪૧] મહાન પંડીત આર્ય ભટે ('ફારસી 'અબજદ'ના કાયદા મુજબ) મૂળાક્ષરો માટે

---

* અંક વિગેરેની સંજ્ઞાઓ બતાવવા અથવા સંકેત વગેરે સુચવવાની અનેક રીતો ઘણા દેશોમાં ચાલુ છે. દેશી કાવ્ય અને શાસ્ત્રોમાં અંક સંજ્ઞા સૃષ્ટીના અનેક પદાર્થ અને વિષય સંકેતથી લીધેલી છે. જેમકે:—નર્ક=૨૧; સ્વર્ગ=૨૧; વેદ=૪; કળા=૬૪; વિદ્યા=૧૪; ચંદ્ર=૧; વીર=૫૨; મુની=૭ વગેરે.

જ્યારે તેમને કોઇ યુક્તિથી બતાવવાં હોય છે, ત્યારે આ અંકોને ઉપર મુજબ સાંકેતિક શબ્દો વાપરે છે. આ નિયમ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં હિંદુ રીતે દાખલ કરેલી છે. રોમન અંકમાં I=૧; C=૧૦૦; L=૫૦; X=૧૦; M=૧૦૦૦; વગેરે અક્ષર સંજ્ઞા રાખેલી છે. તેને મળતી આરબોએ પોતાના મૂળાક્ષરોને ચોકસ અંકોની સંજ્ઞા આપેલી છે કે, જે પધતિને 'અબજદ' કહેછે. આ હિસાબમાં ફારસી મૂળાક્ષરોને જૂદા-જૂદા વિભાગોમાં વેંહેંચી નાખ્યાછે અને દરેક અક્ષરની કિંમત ગણિત સંખ્યા મુજબ આંકી છે.—જ્ઞાનચક્ર પુ૦ ૧લું પૃષ્ટ ૯૫.

૭ અંગયોગ—(૮) યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ.

(૮) પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રતિહાર, સુપ્રતિહાર.

૮ અગિઆર નિઘંટ—(૧૧) શુડૂચ્યાદિ, મદનવિનોદ, દ્રવ્યરત્નાકર, ચૂડામણી દ્ર, ""ા રાજનિઘંટ, રૂધય-દિપ, ગણનિઘંટ અથવા મદનાદિ, સિદ્ધમંત્ર, રત્નાકર, ભાવપ્રકાશ, વૈદ્યભૂપણ, પથ્યાપથ્ય.

૯ અંત્યજ—(૭) રજક, ચર્મકર, નટ, બરૂડ, કોળી, મલેચ્છ, ભિલ્લ. (દર્શન પ્રકાશ)

૧૦ અતિસાર—(૫) આમા, જવરા, પિત્તા, રૂકતા, શ્લેતમાતિસાર.

૧૧ અધિપ (૭)—ચૈત્ર શુદ ૧ નો વાર તે રાજા.
મેષાર્કનો વાર તે મંત્રી.
ધનસંક્રાંતિનો વાર તે પશ્ચાધાન્યાધિપતિ.
આર્દ્રાર્કનો વાર તે મેઘેશ.
તુલાર્કનો વાર તે રસાધિપતિ.
કર્કાર્કનો વાર તે અગ્રધાન્યેશ.
મકરાર્કનો વાર તે નીરસાધિપ.

૧૨ અન્તઃકરણ—(૪) મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર.

૧૩ અન્ત પ્રકૃતિ—(૩) સ્વામી, આમાત્ય, સુહૃત.

૧૪ અન્ન—(૪) શુતક, પકવ, સ્નિગ્ધ, વિદગ્ધ. (શિવ લીલામૃત).

૨૨ અવતાર જયંતિ—(૧૦) ચૈત્ર શુ૦ ૩ પ્રા૦ મત્સ્ય જયંતી. વૈશાખ શુ૦ ૧૫ સાંઝે કૂર્મજયંતી. ભાદ્રપદ શુ૦ ૩ પ્રારંભે વરાહ જયંતી. વૈશાખ શુ૦ ૧૪ સાંઝે નરસિંહ જયંતી. ભાદ્રપદ શુ૦ ૧૨ મધ્યાને વામન જયંતી. વૈશાખ શુ૦ ૩ મધ્યાને પરશુરામ જયંતી. ચૈત્ર શુ૦ ૯ મધ્યાને રામ જયંતી. શ્રાવણ વ૦ ૮ મધ્ય રાત્રે કૃષ્ણજયંતી. આશ્વિન શુ૦ ૧૦ સાંઝે બૌદ્ધજયંતી. શ્રાવણ શુ૦ ૬ સાંઝે કલંકી જયંતી. (ધર્મ સિંધુ.)

૨૩ અવતાર જન્મ તિથિવાર—(૧૦)

મત્સ્ય અવતાર—ચૈત્ર શુ૦ ૩, રવિવારે, રેવતી નક્ષત્ર, વિષ્કંભયોગ, ૧૨ ઘડી દિવસે, ...યુગમાં, શંખાસુર વધ કરવા થયો.

કૂર્માવતાર—વૈશાખ શુ૦ ૧૫ સોમવાર, રોહિણી નક્ષત્ર, સાધ્યયોગ, ૪ ઘડી દિવસે કૃતયુગમાં, પ્રભવ સંવત્સરમાં, પૃથ્વી ઉંચકી રાખવા થયો.

વરાહ અવતાર—ભાદ્રપદ શુ૦ ૩ રવિવાર, અશ્વની નક્ષત્ર, સાધ્યયોગ, અપરાત્રે દિવસે, કૃતયુગમાં, શુક્લ સંવત્સરમાં હિરણ્યાક્ષ વધ માટે થયો.

નરસિંહ અવતાર—વૈશાખ શુ૦ ૧૪, શનિવાર, સ્વાતી નક્ષત્ર, શુભ યોગ, સાંઝે, ૩૦ ઘડી દિવસે, કૃતયુગમાં હિરણ્યકશિપને મારવા થયો.

વામન અવતાર—ભાદ્રપદ શુ૦ ૧૨, મંગળવારે, શ્રવણ નક્ષત્રે, ધૃતિયોગ, ૧૫ ઘડી દિવસે, ત્રેતાયુગમાં, બળીને પાતાળમાં ચાંપવા.

૨૧ અવતાર—(૨૪) (ભગવાનનાં અવતારો)

૧ નારાયણ-તપસ્યા માટે	૧૪ મત્સ્ય-શંખાસુને મારવા માટે.
૨ શૌનક–બ્રહ્મચર્ય ,,	૧૫ કૂર્મ–મંદરાચળ પકડવા
૩ નારદ-પંચરાત્ર ગ્રંથ ,,	૧૬ વામન–બળીને છળવા
૪ સ્વાયંભુ-યુગાદિ સૃષ્ટિ માટે	૧૭ ધન્વંતરી–દેવતાઓનો વૈદ્ય
૫ વારાહ–હિરણ્યાક્ષ-વધ માટે	૧૮ મોહિની–અમૃત વેહેંચવા. ૨-સુંદોપસુંદ વધ માટે
૬ કપિલમુનિ–માતાને સંખ્યાયોગ કહેવા માટે	૧૯ પરશુરામ–પૃથ્વી નીક્ષત્રી કરવા
૭ દત્તાત્રેય–ચોવીસ ગુરુ માટે	૨૦ શ્રી રામચંદ્ર–રાવણ વધ માટે
૮ ઋષભદેવ–પરમહંસ માર્ગ માટે	૨૧ શ્રી કૃષ્ણ–લીલા કરવા તથા કંસ વધ માટે
૯ હંસાવભાર–બ્રહ્માને ઉપદેશ માટે	૨૨ બૌદ્ધ–મૌન્ય રૂપ
૧૦ હયગ્રીવ–હયમુખ રાક્ષસ માટે	૨૩ કલંકી–યવનોને મારવા થકી ઉત્પન્ન થશે.
૧૧ પૃથુરાજા–પૃથ્વી પાલન માટે	૨૪ વ્યાસ–વેદ માટે (ભાગવત)
૧૨ ધ્રુવ–અચલસ્થાન	
૧૩ નરસિંહ–હિરણ્યકશ્યપ વધ માટે	

મંડળ જેવો, એનાથી સંકલ્પ વિકલ્પ મટેછે. તાળનાદ–અખંડ ધ્વનીથી વાચા સિદ્ધ થાયછે. સુસ્વાર–એનો અવાજ પાવા, મોહોરી પ્રમાણે ભવિષ, વર્તમાન જણાયછે. ગર્જના અવાજ–એનો અવાજ ગર્જના જેવો, આથી નજર દૂરની બનેછે. શંખ-અવાજ–એનાથી ૧૪ વિદ્યા આવેછે. ઘોષનાદ–એ વેદઘોષ પ્રમાણે સર્વનાં અંતર ઉશકેરેછે. ભેરીનાદ–એનાથી સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. મેઘ-નાદ–એનાથી મનમાં ચિંતેલું સિદ્ધ થાયછે.

૨૬ **અશ્વિનિકુમાર**—(૨) સ્વર્ગનાં બે વૈદ્ય.

૨૭ **અષ્ટદર્શન**—(૮) ગુરૂ, ભાગ્યવાન, દાતા, કામધેનુ, આયનો, પ્રભુ, સૂર્ય, ઇશ્વર. (પાંડવ પ્રતાપ.)

૨૮ **અષ્ટદળ ચક્ર**=મણિપુર ચક્ર (૮)

પૂર્વ દળમાં, શ્વેતવર્ણ–ધૈર્ય–ઔદાર્ય–પુણ્ય.
અગ્નિદળમાં, રક્તવર્ણ–આળસ–ઉદ્વેગ.
દક્ષિણદળમાં, કાળોવર્ણ–ક્રોધ–દ્વેષ–દુષ્ટવાસના.
નૈઋત્યદળમાં, નીળવર્ણ–વિત્ત–સ્ત્રી–પુત્ર–મોહ.
પશ્ચિમદળમાં, કપિલવર્ણ–આનંદમય.
વાયવ્યદળમાં, શ્યામવર્ણ–તીર્થયાત્રા–સાધુસંગતિ.
ઉત્તરદળમાં, પીતવર્ણ–અષ્ટભોગ.
ઇશાન્યદળમાં, ગૌરવર્ણ–શાંતિ–દયા–ક્ષમા.

૨૯ **અષ્ટદળકમળ**—(૮) નાભિસ્થાને અથવા મણિ-પૂરચક્રમાં (હઠયોગ મુજબ) એ આંઠ પાંકુળીનુ શ્વેતવર્ણ કમળછે, તેમાં શ્યામ સુંદર ચતુર્ભૂજ વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથેછે. ત્યાં રાતો દિવસ ૬૦૦૦ જપ થાયછે,

પરશુરામ—વૈશાખ શુ૦ ૩, શનિવાર, રોહિણી નક્ષત્ર, ૧૧ ઘડી રાત્રે ત્રેતાયુગમાં પ્રમાથી સંવત્સરે, સહસ્ત્રાર્જુનના વધ થકી.

શ્રી રામ અવતાર—ચૈત્ર શુ૦ ૯, ચંદ્રવાર, પુનર્વસુ-નક્ષત્ર, શુક્લયોગ, ૧૫ ઘડી દિવસે ભર બપોરે, ત્રેતાયુગમાં, તારણ સંવત્સરમાં, રાવણને મારવા.

કૃષ્ણ અવતાર—શ્રાવણ વ૦ ૮, બુધવારે, રોહિણી નક્ષત્ર, વજ્ર યોગ, રાત્રે ૪૫ ઘડી, દ્વાપર યુગમાં વિરોધી સંવત્સરમાં, કંસના વધ માટે થયો.

બૌદ્ધ અવતાર—આશ્વીન શુ૦ ૧૦, રવિવાર, વિશાખા નક્ષત્ર, શુકલયોગ, સાંહાંજે કલીયુગમાં ખર સંવત્સરમાં થયો.

કલ્કિ અવતાર—શ્રાવણ શુ૦ ૬, શનિવારે, પૂર્વા-પાઢા નક્ષત્ર, સિદ્ધિયોગ, ૩ ઘડી રાત્રે, કલિયુગમાં દુર્મુખ સંવત્સરમાં થશે.

૨૪ **અવસ્થા**—(૨) પૂર્વા, ઉત્તરા.

(૩) બાલ્યા, તારૂણ્ય, વર્ધક્યાવસ્થા. (૪) ગૌરી, રોહિણી, કન્યા, રજસ્વલા. (૫) જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા, ઉન્મની. (૧૦) અભિલાશા, સ્મૃતિ, ગુણ, કથન, ચિંતા, જડતા, ઉદ્વેગ, પ્રલાપ, વ્યાધિ, ઉન્માદ, નિધન.

૨૫ **અવાજના ગુણ**—(૨૫) ચિનચિનીનો અવાજ-શાંતિ આપી મનસ્થિર કરેછે. શિંગનો અવાજ-એકાગ્રતબની કવિત્વશક્તિ આવેછે. તંતીનાદ-એ સારંગી સાર-

૩૮ અષ્ટાંગ વૈધક—(૮) દ્રવ્યાભિધાન, ગદ નિશ્ચય, કાયસૌખ્ય, શલ્યાદિ, ભૂત નિગ્રહ, વિષ નિગ્રહ, બાલ વૈધક, રસાયન.

૩૯ અક્ષર રંગ—(૫૨) અ આદિ ૧૬ સ્વર અને શ, ષ, સ, હ, ળ, ક્ષ, ૫, ફ, બ, ભ, મ, એ ગૌર વર્ણ.

ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ધ, ન,'—એ કૃષ્ણવર્ણ.

જોડા અક્ષરો મિશ્ર રંગનાં.

૪૦ અક્ષર વર્ણ—(૫૨) ૨૧ સ્વર વ્યંજન એટલે અ–આ ઇત્યાદી અને ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, એ વિપ્ર વર્ણ. ૧૦–ચ છ જ ઝ ઞ ટ ઠ ડ ઢ ણ–એ ક્ષત્રિય વર્ણ. ૧૦–ત થ દ ધ ન ૫ ફ બ ભ મ–એ વૈશ્ય વર્ણ. ૧૧–ય, ર, લ વ શ ષ સ હ ળ ક્ષ જ્ઞ–એ શૂદ્ર વર્ણ.

૪૧ અક્ષૌહિણી અગિઆર—(૧૧) અગિઆર અક્ષૌહિણી કૌરવોનું લશકર હતું તેમાં ૧ અક્ષૌહિણીનું પ્રમાણઃ—૧ હસ્તી ૧ રથ ૩ ઘોડા, પાંચ પાયદળ મળી ૧ પત્તી, ૩ પત્તી મળી ૧ સેનામુખ, ૩ સેનામુખ મળી ૧ ગુલ્મ, ૩ ગુલ્મ મળી ૧ ગણ, ૩ ગણ મળી ૧ વાહિની, ૩ વાહિની મળી ૧ પૃતના, ૩ પૃતના મળી ૧ ચમૂ, ૩ ચમૂ મળી ૧ અનીકિની, ૧૦ અનીકિની મળી ૧ અક્ષૌહિણી. (અમર,)

(૨) બીજી અક્ષૌહિણીનું પ્રમાણઃ—

શ્લોક
દશ લક્ષ દંતી ત્રિગુણા રથાનાં ॥
શત કોટી વાજી નવ કોટી યોદ્ધા ॥

૧૭૦૮૦૭૫

૩૦ અષ્ટદિગ્ગજ—(૮) ઐરાવત, પુંડરિક, વામન, કુમુદ, અંજન, સાર્વભૌમ, સુપ્રતિક, પુષ્પદંત.

૩૧ અષ્ટનાયકા—(૮) ખંડિતાખ્યા, અભિસારિકા, ઉત્કંઠા, ખાધીનપતિકા, યોગિની, કલહાંતરિતા, વિપ્રગલ્ભા, વાસવસજીકા. (શ્રૃંગાર શાસ્ત્ર.)

૩૨ અષ્ટનાયિકા—(૮) રમા, ભગવતી, રૂકમિણી, સત્યભામા, દેવી, ધરણી, અષ્ટમાસિદ્ધિ, ઐશ્વર્ય.

૩૩ અષ્ટધાપ્રકૃતિ—(૮) ભૂમિ, આપ, અનિલ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર. (ગીતા.)

(૮) સ્વામી, આમાત્ય, સુહૃત, કોશ, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ, બલ, પ્રજા.

૩૪ અષ્ટપ્રધાન—(૮) પેશવા, મુંજુમદાર, સુરનિસ, વાકનીસ, સરનૌબત, ડબીર, ન્યાયાધીશ, ન્યાયશાસ્ત્રી. ૨—પ્રધાન, સચિવ, મંત્રી, આમાત્ય, સુમંત, ન્યાયાધીશ, સેનાપતિ, પંડિતરાય.

૩૫ અષ્ટ પ્રધાન દશરથનાં—(૮) રામવર્ધન, સિદ્ધાર્થી, વૃષ્ણિ, વિજય, જયવંત, ધર્મપાળ, સુમંત, અશોક. (કo કo)

૩૬ અષ્ટાંગ—(૮) શિર, વક્ષ, હૃદય, ઉરૂ, જાંઘ, બાહુ, ઉર, પાદાંગુલી.

૩૭ અષ્ટાધિકાર—(૮) જલાધિકાર=કાળાપાની, પટેલી, સ્થળાધિકાર=દેશમુખી, ગ્રામાધિકાર=મહાજનકી, કુલલેખન=કુલકર્ણી, ગ્રામાસન=ચકતૂત્વ, દંડ વિનિયોગ=ધર્માધિકાર, પોરોહીત્ય=ઉપાધ્યા, જયોતિષી.

૨—વિવસ્વાન, અર્યમા, પૂષા, ત્વષ્ટા, સવિતા, ભગ, ધાતા, વિધાતા, વરુણ, મિત્ર, શુક્ર, ઉરુક્રમ, (ભાગવત.)

૩—મિત્ર, રવિ, સૂર્ય, ખગ, ભાનુ, પૂષા, હિરણ્યગર્ભ, મરીચિ, આદિત્ય, સવિતા, અર્ક, ભાસ્કર.

૪૭ આનંદ—[૪] વિષયાનંદ, વિદ્યાનંદ, આત્માનંદ, બ્રહ્માનંદ.

૪૮ આનંદાદિયોગ—[૨૮] આનંદયોગ, કાળદંડયોગ, ધૂમ્રયોગ, પ્રજાપતી, સૌમ્યયોગ, ધ્વાંક્ષયોગ, ધ્વજયોગ, શ્રીવત્સયોગ, વજ્રયોગ, મુદ્ગલયોગ, છત્રયોગ, મૈત્રયોગ, માનસયોગ, પદ્માખ્યયોગ, લંબકયોગ, ઉત્પાતયોગ, મૃત્યુયોગ, કાણાખ્યયોગ, સિદ્ધિયોગ, શુભયોગ, અમૃતયોગ, મુસલયોગ, ગદાયોગ, માતંગયોગ, રાક્ષસયોગ, ચરયોગ, સ્થિરયોગ, પ્રવર્ધમાનયોગ. (જ્યોતિષ)

૪૯ આય—[૮] ધ્વજ, સિંહ, વૃષભ, ગજ, ધૂમ્ર, શ્વાન, ખર, ધ્વાંક્ષ, (=કાગડો.) (શિલ્પશાસ્ત્ર.)

૫૦ આયુધ—[૪] મુક્ત = ચક્રાદિ. અમુક્ત = ખડ્ગાદિ. મુક્તામુક્ત = પાશતોમરાદિ. યંત્રમુક્ત = શરગોલકાદિ.

[૧] આયુધ વિષ્ણુનાં [૪] શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ.

[૨] આયુધદેવીનાં [૮]—બાણ, મુસળ, શૂળ, ચક્ર, શંખ, ઘંટો, લાંગૂલ, કાર્મુક. (સપ્તશતી.)

પદાતી સંખ્યા શડ્ત્રિંશ કોહો
ક્ષૌણી પ્રમાણેક થિતંમુનીંદ્રૈઃ ॥૨॥

૧૦૦૦૦૦૦	દંતી=હાથી.
૩૦૦૦૦૦૦	રથી.
૧૦૦૦૦૦૦૦૦	વાજી.
૯૦૦૦૦૦૦૦	યોદ્ધા.
૩૬૦૦૦૦૦૦૦	પદાતી.

૪૨ **આખાડા**—(૧૮) અઘોરી, અરણ્ય, અવધૂત, આનંદ, આશ્રમ, ઇંદ્ર ઉદાસી, કાનફાડા, કામમેલ, ગોદડ, ગોરખપંથી, નંગાગિરી, નિરંજની, નિર્વાની, પુરી, ભારતી, શઉન, બન, સરભંગી.

૪૩ **આંગળીઓ**—(૫) અંગુષ્ટ, તર્જની, મધ્યમા, અનામીકા, કનિષ્ટિકા.

૪૪ **આચાર્ય**—(૧૨) નાથપંથનાંઃ—નાટકેશ્વર, ભૈરવ, સંતનાથ, જાલધર, ચાચોડી, કલંકનાથ, અઘોરી, મછિંદ્રનાથ, ધાડાચુલી, સુરત્રણ, મહેંદ્રનાથ, જોગનાથ, (દર્શન પ્રકાશ.)

૪૫ **આત્મા**—(૧) જગદાત્મા.

(૪) જીવાત્મા= પિંડ વ્યાપક જે બ્રહ્માંશ તે.
શિવાત્મા= બ્રહ્માંડમાં વ્યાપક જે બ્રહ્માંશ તે.
પરમાત્મા= બ્રહ્માંડ બાહાર જે વ્યાપક બ્રહ્માંશ તે.
નિર્મળ આત્મા=ઉપાધી, જૂદો જે પરમાત્મા તે

૪૬ **આદિત્ય**—(૧૨) શુક્ર, વિષ્ણુ, અર્યમા, ધાતા, ત્વષ્ટા, પૂષા, વિશ્વાવસૂ, મિત્ર, વરુણ, અંશુભગ, અતિતેજ (સૂર્ય વંશાવળી.)

૨--વિવસ્વાન, અર્યમા, પૂષા, ત્વષ્ટા, સવિતા, ભગ, ધાતા, વિધાતા, વરુણ, મિત્ર, શુક્ર, ઉરુક્રમ, (ભાગવત.)

૩--મિત્ર, રવિ, સૂર્ય, ખગ, ભાનુ, પૂષા, હિરણ્યગર્ભ, મરીચિ, આદિત્ય, સવિતા, અર્ક, ભાસ્કર.

૪૭ આનંદ—[૪] વિષયાનંદ, વિદ્યાનંદ, આત્માનંદ, બ્રહ્માનંદ.

૪૮ આનંદાદિયોગ—[૨૮] આનંદયોગ, કાળદંડયોગ, ધુમ્રયોગ, પ્રજાપતી, સૌમ્યયોગ, ધ્વાંક્ષયોગ, ધ્વજયોગ, શ્રીવત્સયોગ, વજ્રયોગ, મુદ્ગલયોગ, છત્રયોગ, મિત્રયોગ, માનસયોગ, પદ્માખ્યયોગ, લંબકયોગ, ઉત્પાતયોગ, મૃત્યયોગ, કાણાખ્યયોગ, સિદ્ધિયોગ, શુભયોગ, અમૃતયોગ, મુસલયોગ, ગદાયોગ, માતંગયોગ, રાક્ષસયોગ, ચરયોગ, સ્થિરયોગ, પ્રવર્ધમાનયોગ. (જ્યોતિષ)

૪૯ આય —[૮] ધ્વજ, સિંહ, વૃષભ, ગજ, ધૂમ્ર, શ્વાન, ખર, ધ્વાંક્ષ, (=કાગડો.) (શિલ્પશાસ્ત્ર.)

૫૦ આયુધ—[૪] મુક્ત = ચક્રાદિ. અમુક્ત = ખડ્ગાદિ. મુક્તામુક્ત = પાશતોમરાદિ. યંત્રમુક્ત = શરગોલકાદિ.

[૧] આયુધ વિષ્ણુનાં [૪] શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ.

[૨] આયુધ દેવીનાં [૮]—બાણ, મુસળ, શૂળ, ચક્ર, શંખ, ઘંટા, લાંગૂલ, કાર્મુક. (સપ્તશતી.)

[૩] આયુધદેવીનાં [૧૦]—ખડગ, બાણ, ગદા, શૂલ, શંખ, ચક્ર, ભુશુંડી, પરિઘ, કાર્મુક, રૂધિર-પાત્ર, (સપ્તશતિ.)

આ દેવી માહા કાલી વિષ્ણુનાં દેહમાંથી ઉત્પન્ન થઇ, એ મધુકૈટભનો નાશ કરનારી. એની આરાધનાથી સર્વ જગ વશ થાયછે.

(૪) આયુધદેવીનાં [૧૮]=અક્ષમાલ,કમલ, બાણ, અસિ, કુલિક, ગદા, ચક્ર, ત્રિશૂલ, પરશુ, શંખ, ઘંટો, પાશ, શક્તિ, દંડ, ચર્મ, ચાંપ, પાનપાત્ર, કમંડલ (દેવી માહાત્મ.)

(૫) બીજા મત મુજબ—જમણા હાથમાં પરશુ, ત્રિશૂલ, ચક્ર, ગદા, વજ્ર, તલવાર, બાણ, કમલ, રૂદ્રાક્ષ.

ડાબા હાથમાં—શંખ, ઘંટો, પાશ, શક્તિ, દંડ, ઢાલ, ચાંપ પાનપાત્ર, કમંડલ.

૫૧ આવર્ત—(૯) કુશાવર્ત, ઇલાવર્ત, બ્રહ્માવર્ત, મલયાવર્ત, કેતુવર્ત, ભદ્રસેનવર્ત, ઇંદ્રસપૃકવર્ત, વિદર્ભવર્ત, કિકટવર્ત.

૫૨ આશ્રમ—(૪) બ્રહ્મચર્ય, ગ્રહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સન્યાસ.

૫૩ આસન—(૮૪)

સિધ્ધાસન	ધીરાસન
પદ્માસન	૬૦ પા૦ મુક્તાસન
દ્રઢાસન	વામ-દક્ષિણ શ્વાસગમનાસન
વીરાસન	પશ્ચિમતાન
પૂર્વત મુક્તાસન	વાતાયનાસન

મયૂરાસન	નિઃશ્વાસાસન
મત્સ્યેંદ્રાસન (૧૩=૧૪)	અર્ધ કૂર્માસન
અર્ધપદ્માસન	ગરૂડાસન
કુક્કુટાસન	સિંહાસન, તથા વ્યાઘ્રાસન
ગોરક્ષાસન	ત્રિકોણાસન
ઉર્ધ્વપદ્માસન	પ્રાર્થનાસન
અર્ધ પા૦ પૂર્ણ પા૦	અંગુષ્ઠાસન
દક્ષિણાસન	ઉત્કટાસન
શવાસન	વામ અંગુષ્ઠાસન
મકરાસન	જયેષ્ટિકાસન
વામ દ૦ પાદાસન	ખંજનાસન
ધનુરાસન	સમાનાસન
સ્થિરાસન	હસ્તભુજાસન
વૃક્ષાસન	ત્રિસથંભાસન
અર્ધવૃક્ષાસન	કુર્માસન
ચક્રાસન	ગર્ભાસન
તાડાસન	વૃક્ષાસન અને તેના અવાં૦ તર ભેદ (૩)
દક્ષિણ પાદ શિરાસન	દ્વિપાદપાર્શ્વાસન
દ્વિપાદ શિરાસન	કંદપિડનાસન
દ૦ વામ ચતુર્થાંશ પાદાસન	પ્રૌઢાસન
ઉર્ધ્વધનુરાસન	ઉપધાનાસન
વામ દ૦ શિર્ષાસન	ઉર્ધ્વસંયુક્ત પા૦
સ્વસ્તિકાસન	ઉર્ધ્વશવાસન
સ્થિતવિવેકાસન	ક્ષેમાસન
ઉત્થિતવિવેકાસન	ભુંજગાસન
દક્ષિણ વામ તર્કાસન	ઉત્તાનકૂર્માસન
પૂર્ણ તર્કાસન	

ઉત્કટાસન	પુર્ણપાદ ત્રિકોણાસન
અપાનાસન	વામ. દક્ષિણભુજાસન
યોન્યાસન	વામ–દ૦ હસ્તભયંકરાસન
મંડુકાસન	વામ–દ૦અર્ધપાદાસન
પર્વતાસન	વામ–દ૦હસ્તભૂજાસન
શલભાસન	વામ–દ૦વક્રાસન
કોકિલાસન	વામ–દ૦ જાન્વાસન
ઉષ્ટ્રસન	વામ–દ૦ શાખાસન
ભુજંગાસન	વામ–દ૦ પા૦ અપાન-ગમનાસન
પ્રાણાસન	વામ હસ્ત ચતુરોકાણાસન
કાર્મુકાસન	આનંદ મંદીરાસન
ગ્રંથાભેદનાસન	સર્વાંગાસન
પવનાસન	મત્સ્યાસન
દક્ષિણપાદ+વામ પા૦	

૫૪ **ઇંદ્રિયો**—(૧૧) વાક્, હસ્ત, પાદ, ગુદ, ઉપસ્થ, એ પાંચ. કર્મેન્દ્રિય=ત્વક, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, રસના, ઘ્રાણ, એ પાંચ. જ્ઞાનેન્દ્રિય અને મન.

(૨) તેનાં દેવતા સાથે (૧૫)અંતઃકરણ=આદિપ્રજાપતિ, બુદ્ધિ=શેષનારાયણ, મન=બ્રહ્મા. ચિત્ત=વિષ્ણુ. અહંકાર=રુદ્ર. શ્રોત્ર=ચંદ્ર; નેત્ર=સૂર્ય; રસના=વરુણ; ઘ્રાણ=વાયુ;ત્વચા=અશ્વિનીદેવ.વાચા=વૈશ્વાનર;પાણી=ઇંદ્ર; પાદ=ત્રિવિક્રમ;ઉપસ્થ=પ્રજાપતિ;અધારી=નૈઋત્ય (દર્શનપ્રકાશ.)

૫૫ **ઉચ્ચૈઃશ્રવા**—(૧) સૂર્યનાં રથનો ઘોડો.

૫૬ **ઉપચાર**—(૧૬) આવાહન, આસન, પાદ્ય, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવિત, ગંધ પુષ્પ,

દીપ, ધૂપ, નૈવેદ્ય, દક્ષિણ, પ્રદક્ષિણા, મંત્ર, પુષ્પાંજલી.

૫૭ **ઉપદર્શન**—(૬) યોગાભ્યાસ, સંન્યાસ, જૈન, બૌદ્ધ, પ્રભાકર. ચાર્વાક.

૫૮ **ઉપધાતુ**—(૭) શરીરમાંની.

દુગ્ધ=રસધાતુથી
રજ=રક્તધાતુમાંથી.
સ્નેહ=માંસધાતુમાંથી.
સ્વેદ=મેદો ,, ,,
દાંત=આસ્થિ ,, ,,
કેશ=મજ્જા ,, ,,
ઓજ=શુક્ર ,, ,, (સારંગધર.)

૫૯ **ઉપપુરાણો**—(૧૮) બ્રહ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, બૃહન્નારદ પુરાણ, લઘુનારદ પુરાણ, નરસિંહપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, રેણુકાપુરાણ, યમનારદપુરાણ, હંસપુરાણ, નદીપ્રોક્ત, વાયુપ્રોકત, વિષ્ણુરહસ્ય, તત્વસાર, ભગવતી, પાશુપત, ભવિષ્ય, બ્રહ્માંડ (ગણેશપુરાણ ઉપરથી.)

(૧૮) બીજા મત મુજબઃ—લઘુકાલિકા, બૃહત્કાલિકા, પરાશર, સિંહ, નારદ, સન્તકુમાર, સૌર, દુર્વાસા, કપિલ, માનવ, વિષ્ણુધર્મોત્તર, શૈવધર્મ, માહેશ્વર, નંદી, કુમાર, ઔશનસ, દેવી, વરૂણ, (નર્મકથાકોષ.)

૬૦ **ઉપપ્રાણ**—(૫) નાગ, કૂર્મ, કૃકુલ, ધનંજય, દેવદત્ત.

૬૧ **ઉપવેદ**—(૪) આયુઃ, ધનુ, ગાંધર્વ, સ્થાપત્ય (શિલ્પ.)

૬૨ ઉપશાસ્ત્ર—(૬) શૈવ, સાંખ્ય, નૈયાયિક, ચાર્વાક, બૌદ્ધ, જૈન.

૬૩ ઉપાય—(૩) સામાદાન. ભેદ, દંડ.

(૬) (રાજ્યનિતિ પ્રકરણમાં) સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈવી ભાવ, આશ્રય.

૬૪ ઉર્મી—(૬) શોક, મોહ, મૃત્યુ, ક્ષુધા, વિપાસા, જરા.

(૨) (૬) ક્ષુધા વિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, હર્ષ, શોક.

૬૫ ઋણ—(૩) દેવ, ઋષિ, પિતૃ.

૬૬ ઋતુ-(૬) વસંત, ગ્રિષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર.

૬૭ રૂદ્ર—(૧૧) અત્યેંદુ, અચ્છેંદુ, અકળ, અવિકાસણ, અમરૂપણ, તસુ, મનુ, અઘોર, તત્પુરૂષ,...,હનુંમંત. (શિવનિબંધ).

(૨) અભેદ, અચ્છેદ, અમર, અકલા, અવિકાશ, તપ, તાપ, ધીસંખ્યા, વામદેવ, અઘોર તન્મુખકા, ઇશાન, (ભૂગોલ પુરાણ.)

(૩) અજ, એકપાદ, આહિ બુંધ્ન્ય, પિનાકી, હર, બહુરૂપ, ત્ર્યંબક, વૃષાકપી, શંભુ, કપર્દી, રૈવત.

(૪) અમર, અઢળ, અછેદક, અવિનાશ, અભેદક, તપનાસ્તિ, વામઘોર, સંધક, તત્પુરૂષ, હનુંમત (દર્શન પ્રકાશ.)

૬૮ રૂદ્ર આદ્યનાં—(૧૧) વીરભદ્ર, શંભુ, ગિરીશ, અજૈક પાત, અહિર્બુધ્ન્ય, પિનાકી, અપરાજીત, ભૂવનાધીશ્વર, કપાલી, સ્થાણુ, ભગ.

૬૯ રૂદ્ર દિશા—(૧૧) મહાદેવ—ઇશાન્યે, અભેદરૂદ્ર પૂર્વે, અમરરૂદ્ર–અગ્નિખૂણે, સૌરવરૂદ્ર—દક્ષિણે, અકાળરૂદ્ર—નૈઋત્યે, તપ્તરૂદ્ર—વાયવ્યે, અવિકાર રૂદ્ર—પશ્ચિમે, સિદ્ધરૂદ્ર—ઉત્તરે, આધારરૂદ્ર, તત્પુરૂષ રૂદ્ર, હનુમંત–મધ્ય ભાગે, (કથા કલ્પતરૂ.)

૭૦ ઋષિ—(૭) ગોતમ, ભરદ્વાજ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, વશિષ્ટ, કશ્યપ, અત્રિ.

૭૧ ઋષિથી જાતિ—(૨૨) અંબરીષ ઋષીથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા

કર્ણ—કુંભાર.	મધપી—કલાલ.
માર્જન—કંસાર.	ભાર્ગવ—કોષ્ટી.
તર્જન—તેલી.	સુવર્ણ—ઝારીયા.
રૂદ્ર—તંબોલી.	માર્કંડય—ચમાર.
શૃંગી—હજામ.	ગંડ—જૈન.
કોષ્ટ—ધોબી.	જંતુ—જતિ.
ગુંડી—કુંડે.	અત્રિ—બ્રાહ્મણ.
ગર્ગ—ગુજર.	શાંડિલ્ય—ક્ષત્રી.
મૈનાક—મારવાડી.	પૌલસ્તી—વૈસ્ય.
સૈનાક—સુનાર.	ગર્ગાચાર્ય—શૂદ્ર.
વિશ્વકર્મા—સુતાર.	(આગમનિગમ)

૭૨ એકાદશી—(૨૪) (ધર્મ સિંધુ)

કામદા–શુ૦
વરૂથિની–કૃ૦ } ચૈત્ર માસ.

મોહિની–શુ૦
અપરાજીતા–કૃ૦ } વૈશાખ.

નિર્જલા-શુ૦ યોગિની-કૃ૦	જ્યેષ્ટ.
શયની-શુ૦ કામિની-કૃ૦	આષાઢ.
પુત્રદા-શુ૦ અજા-કૃ૦	શ્રાવણ.
પરિવર્તિની-શુ૦ ઇંદિરા-કૃ૦	ભાદરવો.
પાશાં કુશા-શુ૦ રમા કૃ૦	આશ્વિન.
પ્રબોધિની-શુ૦ ઉત્પતિ-કૃ૦	કાર્તિક.
મોક્ષદા-શુ૦ સફલા-કૃ૦	માર્ગશીર્ષ.
પુત્રદા-શુ૦ ષટ્તિલા-કૃ૦	પોષ.
જયા-શુ૦ વિજયા-કૃ૦	માઘ.
આમલીકી-શુ૦ પાપ મોચની-કૃ૦	ફાલ્ગુન.

૭૩ ઐરાવત—(૧) ઇંદ્રનો હાથી.

૭૪ ઐશ્વર્ય—(૬) ઐશ્વર્ય, વિર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય.

૭૫ કફ—(૨૦) તંદ્રાટક, અતિનિદ્રતા, ગૌરવ, મુખમાધુર્ય, મુખલેપ, પ્રસેક, શ્વેતાવલોકન, શ્વેતવિટ્કત્વ, શ્વેતમૂત્રતા, શ્વેતાંગવર્ણતા, ઉષ્ણેચ્છા,

તિક્તકામિતા, મલાધિક્ય, શુક્રબાહુલ્ય, બહુમૂત્રતા, આલસ્ય, મંદ બુદ્ધિત્વ, તૃપ્તિ, ઘર્ઘરવાક્યતા, અચેતન્ય.

૭૬ કરણ—(૧૧) બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગરજ, વણિજ, વિટી, શકુની, ચતુષ્પાદ, નાગ, કિંસ્તુઘ્ન.

૭૭ કર—(૫) જ્યેષ્ટ શુદ્ધ પ્રતિપદા ભાવુકા, અમાવાસ્યાને, બીજે દિને.

ફાલ્ગુન વદ્ય પ્રતિપદા એટલે હોળીને બીજે દિવસે.
ગ્રહણને બીજે દિવસે.
મકરસંક્રાંતીની બારવને
મરણ પામેલા મનુષ્યના બીજે દિવસે.

૭૮—કર્મ—(૩) નિત્ય, ક્રિયમાણ, પ્રારબ્ધ.

(૫) ઉક્ષેપણ, અપક્ષેપણ, આંકુચન, પ્રસારણ, ગમ.

(૬) અધ્યયન, દાન, યાજન, અધ્યાપન, પ્રતિગ્રહ, યજન.

(૬) જારણ, મારણ, ઉચ્ચાટન, મોહન, સ્તંભન, વિધ્વંસન.

૭૯ કર્મવર્જ—(૫) જ્યોતિપ શાસ્ત્ર મુજબ જન્મસ્થાને ચંદ્ર હોય ત્યારે નીચલાં પાંચ કર્મ ત્યાગ કરવાં:—

યાત્રાએ જવું નહિ, યૂધ્ધમાં જવું નહિ, ક્ષૌર ન કરવું, વિવાહ કરવો નહિ, ગૃહપ્રવેશ કરવો નહિ.

૮૦ કલ્પ—(૩૦) શ્વેત, નિલલોહિત, વામદેવ, પતિરથ, રૈરવ, પ્રાણ, બૃહતા, કંદર્પ, પદ્મ, ઇશાન, વાન,

સારસ્વરત, ઉદ્દાન, ગરૂડ, કૂર્મ, ઋગ્મ, વિધિશકા, નૃસિંહ, સામાનહુત, સોમ, માનવ, ઉદ્દાન, વૈકુંઠ, લક્ષ્મી, સાવિત્રી, ઘેરે, વરાહ, વૈરાજ, ગૌરી, મહિશ્વર પિતૃ.

૯૧ કલ્પ વૃક્ષ—[૩] કર્મ, ઉપાસના જ્ઞાન.

૯૨ કલ્પાદિ—(૭) ચૈત્રશુદ્ધ ૧ કલ્પાદિ, ચૈત્ર, શુદ્ધ ૫ કલ્પાદિ, વૈશાખ, શુદ્ધ ૩ કલ્પાદિ, કાર્તિશુદ્ધ ૭ કલ્પાદિ, માર્ગ શીર્ષ શુદ્ધ ૯ કલ્પાદિ, માઘ શુદ્ધ ૧૩ કલ્પાદિ, ફાલગુન વદ ૩ કલ્પાદિ.

૯૩ કલા—(૭) માંસધરા, રક્તધરા, મેદોધરા, કફધરા, પુરીષધ્ધરા, પિત્તધરા, રેતધરા. (સારંગધર.)

૯૪ કશ્યપપત્નીઓ—(૩૬) તેમાં ૧૩ પટ્ટરાણી, અને બીજી ૨૩, મળી ૩૬ (મૂળસ્તંભ.)

અસુરદળી—જાતની ક્ષત્રીણ.

સુનળી— જાતની દરજણ, એનાથી ૧૨ આદિત્ય અને સૂર્યવંશ.

સોમપ્રભા—એ માલન, એનાથી સોમવંશ થયો એનું 'તીમ' નામ છે.

કદ્રુ—એનાથી ૯ નાગકુળ ઉત્પન્ન થયાં, એનું નામ ક્રોધવશા.

આદિતી—એનાથી ૩૩,૦૦,૦૦,૦૦૦ દેવતા ઉત્પન્ન થયા.

વૈનતા—એ જાતની તેલણ,

સૂતલી—એ જાતની 'ગુરવ'.

હેમગર્ભા—તંબોલીન.

કુનમતી—વંજારણ; એનાંથી ૮૮,૦૦૦ ઋષિ ઉત્પન્ન થયા

મેઘનાદા—બ્રાહ્મણી, એનાથી મેઘાદિક ઉત્પન્ન થયા.

નાગકન્યા—લાડીન, ૧૨ ધાન્ય એનાથી ઉત્પન્ન થયાં; એનું નામ સુરસા.

કનકરેખા—ગુજરીણ, અઢારભાર વનસ્પતિ પ્રસવ્યાં.

પદ્માવંતી—ધોબણ, ૭૪ ગુણ પ્રસવી.

સત્રાદેવી—કંસારણ, એનાથી ૭ સમુદ્ર થયા.

જીવનાદેવી—એનાથી દ્વિપદ, ચતુષ્પદ અને પાષાણ થયાં, એનું બીજું નામ સુરભી.

લિંગવાહા-૯,૦૦,૦૦ વેતાળ અને ૯,૦૦,૦૦,૦૦૦ ચામુડા પ્રસવ્યાં.

કરજકા—કુંભારણ.

સુપાદેવી—ડોંબજાતની, ૩,૫૦,૦૦,૦૦૦ ભૂતો ઉત્પન્ન થયા.

રૂપપ્રભા—સુતારણ.

સુંદરાનની—......

મધ્યમા—અનામિક, નવરત્નો પ્રસવ્યાં.

જારજાદેવી—સોનારણ.

કુસંડલિકા—સાંઝણ.

મેઘદંડા—......
માઘપ્રભા—વંજારણ.
વિધરજા—ચમારણ.
અચિતા—કોળન.
સુંદરા—હટકરન.
વિધૃતી.—...
મનુવંતા—જાટીન,
ક્રમા—ખાટકન.
વૈનતા.—...
જયમતી—તુર્ક જાતની ભટીયારણ, એનાથી 'મણીયાર' થયા.
માયાબ્રહ્મી—શ્વાપદો થયાં.
બણેત્રા.—......
રૂપસેના—રજપુતણી.

૮૫ **કળા સૂર્યની**—(૧૨) જવાલિની, દાહિની, કિરણી, દીપિની, તેજીની, વિધુ-તેજા, શંખિની, તાપિની, વર્ષની, ચાલકા, શોષિપ્રિયા, સ્ફુલિંગા.

(૨) જાલિની, કીરની, દાહની, દીપિની, જયોતિણી, તેજીની, વિદ્યા, મોહિની, જીતની, શંખિની, પ્રકાશિની, દીપકલિકા, (મૂળસ્તંભ.)

૮૬ **કળાચંદ્રની**—[૧૬]:-

શંખિની, પદ્મિની, લક્ષ્મણી, કામિની, પોષિણી, પુષ્ટિવર્ધની, આલ્હાદિની, અશ્વપદિની, વ્યાપિની, પ્રમોદિની, મોહિની, પ્રભા, ક્ષીરવર્ધની, વેધવર્ધની, વિકાશિની, શૌમિની. (કથા કલ્પતરૂ).

બીજા મત મુજબ--શખિની, પદ્મિની, લક્ષ્મણી, કામિની, પક્ષિણી, વ્યાપિની, વિદ્યા, મોહિની, પ્રમોદિની, મિથુની, વિકાશ, અમૃતા, અમૃતસંજીવની, નીચવણી, જ્ઞાનદ્રષ્ટિ, સત્રાવી. (મૂળસ્થંભ.)

૯૭ કળા (૬૪) પેહેલા મત મુજબ:—

વાદ્ય.	ચિત્રશાખા–પૂપભક્ષ વિકાર ક્રિયા.
નૃત્ય.	પાનકર સરાગાસયોજન.
નાટ્ય.	સૂચિકર્મ.
આલેખ્ય.	સૂત્રક્રીડા.
વિશેપકછેદ.	પ્રહેલિકા.
તંદુલ કુસુમબલિ પ્રકાર.	પ્રતિમાલા.
પુષ્પા સ્તરણુ.	દુર્વચયોગ.
દશ નવ સનાંગરાગ.	પુસ્તકવાચન.
મણિ ભૂમિકા કર્મ.	નાટકાખ્યાયિક દર્શન.
શયન રચન.	કાવ્યસમસ્યાપૂરણ.
ઉદકવાદ્ય.	પટ્ટિકા વેત્રબાણુ વિકલ્પ.
ઉદકઘાત.	તર્ક કર્મ.
ચિત્રયોગ.	તક્ષણુ.
માલ્ય ગ્રથનવિકલ્પ.	વાસ્તુવિદ્યા.
શેખરાપીડયોજન.	રૂપરત્ન પરિક્ષા.
નેપથ્ય યોગ.	ધાતુવાદ.
કર્ણ પત્રભંગ.	મણિ રાગજ્ઞાન.
સુગંધ મુક્તિ.	આકારજ્ઞાન.
ભૂપણુયોજન.	વૃક્ષાયુ વેદયોગ.
ઐંદ્રજાલ.	મેપ કુક્કુટલાયુદ્ધ વિધી.
કૌતુમારયોગ.	શુકસા રિકાપલાપન.
હસ્તલાઘવ.	

ઉત્સાદન.
કેશમાર્જન કૌશલ્ય.
અક્ષર મુષ્ટિકા કથન.
મ્લેચ્છિત કતર્ક વિકલ્પ.
દેશભાષા જ્ઞાન.
પુષ્પશકટિક નિમિત્તજ્ઞાન
યંત્ર માતૃકા.
ધારણ માતૃકા.
સવાચ્ય.
માન સિકાવ્યક્રિયા.
અભિધાનકોશ.
છંદોજ્ઞાન.
ક્રિયાવિકલ્પ.
છલિતકયોગ.
વસ્ત્રગોપન,
દ્યૂતવિશેષ.
આકર્ષ ક્રીડા.
બાલ ક્રીડન.
વૈનાયિકજ્ઞાન.
વૈજયિકજ્ઞાન.
વૈતાલિકજ્ઞાન.
વિદ્યાજ્ઞાન.

૯૯ બીજા મત મુજબઃ—(૬૪) કળાઃ—

નૃત્ય.
તંત્ર.
જ્ઞાન.
ગીત.
કાવ્ય શક્તિ.
હય પરીક્ષા.
ધર્માચાર.
સુપ્રસાદનકર્મ.
કર્ણલાઘવ.
ગેહાચાર.
વિતંડાવાદ.
સારીરશ્રમ.
કામાવિષ્કરણ.
મુખમંડન.
સર્વ ભાષ વિશેષ.
ચિત્ર.
વસ્ત્ર ભરણ.
ઘન વૃષ્ટી.
વિધાન.
તાલમાન.
વક્રોક્તિ.
વાસ્તુશુદ્ધિ.
અંજન ચૂર્ણયોગ.

રંધન.	ભોજય.
કથા કથન.	અંત્યાક્ષરિકા.
વાણિજ્ય.	મંત્ર.
યથાસ્થાન.	ક્રિયાકલ્પ.
વાદિત્ર.	અંબુસ્તંભ.
સંસ્કૃત જલ્પન.	આરામારોપણ.
દંભ.	ગજપરીક્ષા.
આકારગોપન.	શકુનવિચાર
નરલક્ષણ.	ગૃહીધર્મ.
લઘુબુદ્ધી.	વાક્પાટવ.
નાટય.	મૃત્યોપચાર.
વર્ણિકાવૃદ્ધિ	વીણાનાદ.
તૈલસુરભિતાકરણ.	કુંભભ્રમ.
પરનિરાકરણ.	વૈધક્રિયા.
જનાચાર.	શાલિખંડન.
લિપિપરિચ્છેદ.	વરવેષ.
ચિકુર બંધન.	અભિધાન પરિજ્ઞાન.
કુસુમગ્રથન.	પ્રશ્નપ્રહેલિકા.

૮૯ કળા પુરૂષની—(૭૨) જૈન ગ્રંથમાં નીચે મુજબ કળા દર્શાવી છેઃ—

લિખિત.	ચિકિત્સા.
વાદ્ય.	વિધી.
છંદ.	વેદ.
કાવ્ય.	સામુદ્રિક.
તુરંગારોહણ.	કપટ.
યંત્રવાદ.	ધૈર્ય.
ગંધવાદ,	મરીકળા,

સર્વકરણી.	શાસ્ત્રાભ્યાસ.
ઉપલેપ.	વિપવાદ.
પત્રપરીક્ષા.	સંસ્કૃત.
ગારૂડવિદ્યા.	સ્મૃતિ.
શકુનરૂત.	તર્ક.
ગણિત.	સંહિતા.
પઠન.	વાપકેવિદ્યા.
અલંકાર.	દર્શન.
રસાયન.	તરચિકિત્સા.
પ્રજાસ્યયોગશિક્ષા.	પાતાળસિદ્ધિ.
મંત્રવાદ.	પશુ.
પ્રાકૃત.	પત્રછેદ.
અપભ્રંશ.	કાષ્ટઘટન.
સિદ્ધાંત.	ધાતુકર્મ.

યંત્રકરસવતી.
ચિત્ર.
નખછેધ.
દેશભાષા.
કેવળિવિધિ.

૯૦ કળા વિષે છપ્પા—(સાંમળભટ્ટ કવિ કૃત):—

ચિત્રકળા પોશાક, પાકબંધન, કૃતિપાકે,
જમવું તરવું નીર, સ્નાન જિતવું વદિવાકે;
ભરવે ભાવ પલંગ બેસવું સુવું સેજે,
બોલવું હિંડવું હોડ, દેવપૂજન અતિ તેજે;
ધરવા અંગ શણગાર, શુભ સિલક કેર દીઠું કરે;
ભખવું ને લેવું લાજવું, કળા એહ કો મન ધરે.—૧

કરવાં લેખાકામ, દ્રવ્ય રળવું જન રીઝે,
ખેતી વણજ વિવેક, સત્ય શુરાપણ લીજે;
ચઢે ઝાડપર જુગતિ, પારધા પરઠે પાપે,
પંખી પાડે પલક, કહી મેહેનત કરી આપે;
હયવાહન કરે વિવેકથી, હાંકી જાણે હોડથી;
ઓષડને અમલજ કેળવે, શામળ સુકળા જોડથી.—૨

પરખે નરખે નેહ, બોલ સહુ ગમવાં બોલે
ન્યાય ચૂકવે જોહ, ધર્મની ધારણ તોલે;
ગાયે વાય વિવેક, ચાહે ચોપગને ચિત્ત,
ઉપાસન આસન, મંત્ર જંત્રો જપ નિત્યે;
પોષણ દોષણ ને દિલહરણ, શરણાગતને રાખવું;
ચોરવું, ચિત્તમાં ચેતવું, ભણી કળા સત્ય ભાખવું.—૩

દાન, માન અપમાન, જૂઠ જાણું પરખાવું,
સંચ, પ્રપંચ પાખંડ, દંડદેવું ચિત્ત ચહાવું;
તજવું સજવું સેવ, દેવ દર્શન પ્રિય મળવું.
છળવું, રમવું રમત, દુઃખ સુખ શરીરે સેહવું,

વળી પ્રીત રીત પગ કાઢવો, ખળ નવ જાયે છેતરી;
નિત્ય સત્ય નામ દિલ રાખવું, શામળ કળાબ—
હોતરી.—૪

૯૧ કાંડ—(૩) કર્મ, જ્ઞાન, ઉપાસના.
(૭) બાળકાંડ, અયોધ્યાકાંડ, અરણ્યકાંડ, કિષ્કિંધાકાંડ, સુંદરકાંડ, યુદ્ધકાંડ, ઉત્તરકાંડ,
(રામાયણ.)

૯૨ કાન શુન્ય—(૦) કાન નહિ એવો પ્રાણી તે સર્પ (ચક્ષુ શ્રવા).

૯૩ કામત્વ મૂર્ખ—(૭) પર સ્ત્રી અભિલાશાથી આયુષ્ય ગુમાવનાર મૂર્ખ, પુત્રમૂર્ખ, દ્રવ્યમૂર્ખ, કવિતા-મૂર્ખ, વૃત્તિમૂર્ખ, પરત્રસાધનમૂર્ખ, સ્ત્રીમુર્ખ.

૯૪ કામ ધેનું—(૧૬) યમુના, સુનંદા, સુશીલા, સુરભી, કપિલા, કપિલાધરા, કમોદિની, મધુ, સિદ્ધિ, પૂર્ણ-ભદ્રા, મહાસિદ્ધિ સંભૂતિ, બ્રહ્મહતના, મોક્ષા, વસુ-મતી, પ્રવીણા (કાશીખંડ).

૯૫ કામપતિનાં પુત્ર—(૭૮) પદ્ય, શામ, પૃથુ, શ્રીધર, બ્રહ્મઇ, ચંપક, શાર્દૂલ, નોલ, વિદ્યુતપતી, સુરબ્રહ્મ, રઘુ, માગધ, શૈલ, ભાન, શ્રીપતી, શલ, નકુલ, શૈલ, ભુરથ, યદુ, પૌંડ્રીક, જધવ, મન્મથ, પાર્થિવ, રંધવ, પ્રવોપ, શશી, દાન, સારંગ, વજ્ર-દંષ્ટ્રદેવ, મંત્રોદભવ, શ્રીપાલ, મપુરણ્ય. સુરસેન, નરહરી, મંડુક, ભાર્ગવ, સુગ્રીવ, સપ્તસંધર, ચૈત્ર, ધર્મ, રિપુ, શાશ્વી, દાન, શાલ્મલો, જાદવ, વિદર્ભ, પ્રાણુનાથ, વૈજયંત, પાર્શ્વતિ, ભુરિસેન, પ્રપ્પદ,

વાસુકી કીર્તિમાન, સુવર, ગોત્રજ, અતિવાર, સુષેણ, રૂક્મરથ, સુરથ, મહારાજા, અરિમર્દન, પ્રતિનામ, સહભ્રજીત, ચિત્રરથ, સીમ, આદિ, ગજ, અસીમહીધર, શ્વેત, સુક્ષેત્ર, મહા વિદ્વાન, સુચીદ્વાન, કામદ, શ્રીધર, પ્રજાપાલ, વેદ, વાદ, (સહ્યાદ્રિખંડ)

૯૬ **કામિનિ**—(૧૪) શાંતિ, ક્ષમા, દયા, ઉન્મતિ, ઉપરતિ, સદ્વિદ્યા, તિતિક્ષા, સ્વરૂપસ્થિતિ, મુમુક્ષા, નિષ્કામના, પ્રતિતિ, સુલીનતા, સમાધિ, નિર્વાણદશા, (હરિવીજય.)

૯૭ **કારક**—(૬) કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ.

૯૮ **કારખાના**—(૧૮) ઉષ્ટ્ર, ખબૂતર, જવાહીર, જામદાર, જીકિર, તાલીમ, તોફ, થદ્દી, દફતર, દાદીખાન, નગાર, પીલ, ફરાસ, બંદી, મોદી, શિકાર, જનાન, મુદપાક.

૯૯ **કાલ**—(૩) પ્રાતઃકાલ, મધ્યાનકાલ, સાયંકાલ, (જ્યોતિષ)

(૩) ભૂતકાલ, વર્તમાન, ભવિષ્ય. (વ્યાકરણ.)

૧૦૦ **કાવ્ય**—(૫) માઘ, રઘુ, કિરાત, નૈષધ, કુમારસંભવ.

૧૦૧ **કાળ**—(૫) પ્રાતઃકાળ—૭ ઘડી સૂર્ય વધતાં.

સંગવકાળ—૭ ઘડીથી બાર ઘડી સુધી.

મધ્યાનકાળ—બાર ઘડીથી અઢાર ઘડી સુધી.

અપરાહકાળ--અઢાર ઘડીથી ચોવીસ ઘડી સુધીનો વખત.

સંધ્યાકાળ--ચોવીસ ઘડીથી ત્રીસ ઘડી સુધી.

(૮) કાળ, પક્ષ, ઘાતક, લોહોપાત, વડવાનલ, ખડગ, કવચ, કાંતિ (જ્યોતિષ સાર.)

૧૦૨ કાળરૂપ—(૧૪) આદિનાથ નારાયણ અવતર્યાઃ--ધર્મરાય, યમ, મૃત્યુજય, અંતક, કાળ, સર્વભૂતક્ષય, વૈવસ્વત, દધ્ન, ચોદુંબર, નાળ, પરમેષ્ટી, વકોદર, ચિત્ર ગુપ્ત,--(કર્મ વિપાક.)

૧૦૩ કીચકો—(૧૦૬) દોરા, મેનસા, પ્રતાપમુની, સુનાલ, કીચક, ધનવા, સાલીલા, દામા, વરસ, ગડ, વૈભવ મેચક, ગવરીરાવ, જાનીવ, સોમા, ખાનિવ, વાગડ, રાજકવળ, દાનચક, ઞુઝાર, સધસાર, વિસ્તાર, શાના, ઘનશામ, શિવસત્ય, દાર્દક, ઇકક્, કલ્યાણ, વિદ્દા, પારવિ, સોમ, ગુણી, વાર્વક, વિકસરગ, કપિઠી, નાવડા, ખોલી, સંત, દયાળ, માનક, વિસક, નિધાન, સુધડા, વારગુણી, પાલ, મયાળ, સરગ, વિચાર, કોરા, દગડા, સુની, હાદત, ભદાઇક, સુચી, સવ, બસુન, બોબડા, મહંતરાજ; શાન, સુનીવ, નિર્માવ, ચાલ, ચાલિક, માલક, ટાલક, નીશાલ, ડંભીક, ભેદીક, ચૌસા, ઘોરાજન, તકીક્, ઘુલપદી, માઇક, માઇકકોરીવ, ભોરીવ, તક્ષીપ, ઠેગા, થરારિક, સાત્વિક, શીરસ, બકસ, વાદીક, નિર્મળ, સાદીક, કોના, દોના, હાના, પહાના, દતી, દાગવ, દાઇક.

૧૦૪ **કીર્તિ લક્ષણ**—[૭] દાન, પુણ્ય, વિદ્યા, વકતૃત્વ, કાવ્ય, આર્જવ, શૌર્ય.

૧૦૫ **કુટ**—(૩) શ્રીહાટ, ગોલ્હાટ, લલ્હાટ, (પંચીકરણ) એજ નામને એક પર્વત છે.

૧૦૬ **કુંડલી**—(૧૨) તનુ, ધન, સહજ, સુહૃત, સૂત, રિપુ, જયાં, મૃત્યુ, ધર્મ, કર્મ, આય, વ્યાય.

૧૦૭ **કુલાચલ**—(૭) હિમવાન, મલય, ચિત્રકૂટ, રજતાદ્રિ (કૈલાસ), ઈંદ્રકીલ (મંદાર,) કિષ્કિંધ.

૧૦૮ **કુશદ્વિપનાં 'ભાગ'**—(૭) વસુ, વસુદાન, દઢરૂચી, નાભિગુપ્ત, સ્તુત્યવ્રત, વિવિકત, વામદેવ (ભા૦)

૧૦૯ **કુશદ્વિપના પર્વત**—(૭) ચક્ર, ચતુઃશ્રૃંગ, કપિલ, ચિત્રકુટ, દેવાનીક, ઉર્ધ્વરોમા, દ્રવિણ (ભા૦)

૧૧૦ **કુશદ્વિપની નદી**—(૭) રસકુલ્યા, મધુકુલ્યા, મિત્રવિંદા, શ્રુતવિંદા, દેવગર્ભા, ધૃતચ્યુતા, મંત્રમાલા(ભા૦)

૧૧૧ **કુળ**—[૧૦૧] (અભંગ ઉપરથી.)

	બીજા મત મુજબ.
૨૪ પિતાનાં કુળ	૨૧ પિતાનાં.
૨૭ માતાનાં	૨૧ માતાનાં.
૧૬ સ્ત્રીનાં.	૧૨ જમાઇનાં.
૧૨ ભગિનીનાં.	૧૨ પિતૃ ભગિનીનાં.
૧૧ કન્યાનાં.	૧૬ સ્ત્રીનાં.
૧૦ ફોઇનાં.	૧૧ આત્મ ભગિનીનાં.
૮ માસીનાં.	૮ માસીનાં.
૧૦૧	૧૦૧ સપ્ત ગોત્ર મળી પુરૂષ.

૧૧૨ કોશ—[૪] અન્ન, પ્રાણ, વિધાન, આનંદમય.

૧૧૩ કોશ—[૫૬] અમર, મેદિની, હલાયુધ, ત્રિકાંડશેષ, હારાવલી, રૂદ્ર, નાનાર્થઅનિમંજરી, વિશ્વપ્રકાશ, વાગભટ, માધવ, વાચસ્પતી, ધર્મવ્યાડી, તારપાલ, વિશ્વરૂપ, વિક્રમ, વૈજયંતી, આદિત્ય, કાત્યા, વામન, ચંદ્રયોગી, શુભાંક, ગોવર્ધન, રભસપાલ, રત્નમાલા, ગંગાધર, જય, એકાક્ષરી, અમરદત્ત, હાર રંતિદેવ, બોપાલિત, શાશ્વત, વરરૂચી, ભાગુરી,, નામમાલા, સંસારાવર્ત, શબ્દાર્ણવ, હેમચંદ્ર, ઉત્પલિની, રાજ-કોશ, અજયપાલ, અનેકરત્ન, ભારતમાલા ભાવ-પ્રકાશ, ભાનુદીક્ષિત, ભૂરિપ્રયોગ, પદાર્થકૌમુદી, નાનારત્નમાલા, ઉત્પલ, રત્નમાલા, અનાદિ, ભારત-માલા, ધરણી, સિધ્ધાંતકૌમુદી, શબ્દસંદર્પક, શબ્દ-રત્નાવલી, ધરણી.

૧૧૪ કૌરવો—(૧૦૧) (ભારત).

કૌરવો:—દુર્યોધન, દુઃશાસન, દુઃસહ, સુઃશલ, જલસંધ, સમ, સહ, વિદ, અનુવિદ, દુર્ધર્ષ, સુબાહુ, દુઃપ્રધર્ષણ, દુર્મુર્ષણ, કર્ણ, શલ, દુર્મુખ, દુઃવિકર્ણ, વિવિંશતી, વિકર્ણ, સત્વ, ચિત્ર, નંદ, સુલોચન, ઉપચિત્ર, ચિત્રાક્ષ, ચારૂચિત્ર, સુનાભ, દુર્મદ, શરાસન, દુર્વિગાહ, વિવિત્સુ, વિકહાનન, ઉર્ણનાભ, ઉપનંદક, ચિત્રબાણ, ચિત્રવર્મા, સુવર્મા, અપોબાહુ, મહાબાહુ, દુર્વિમોચન, ચિત્રાંગ, ચિત્રકુંડલ, ભીમવેગ, ભીમબલ, બલાકી, બલવર્દ્ધન, ઉગ્રાયુધ, સુષેણ, કુંડધાર, મહોદર, ચિત્રાયુધ, નિષંગી, વાશી, વૃંદારક, દઢવર્મા, દૃઢક્ષત્ર, સોમકીર્તિ, અનૂદય, દૃઢસંધ, જરાસંઘ,

સત્યસંધ, સદ, ઉગ્રશ્રવ, ઉગ્રસેન, સેનાની, કુષ્પરાજય, અપરાજીત, કુંડશાયી, વિશાલાક્ષ, દુરાધર, દૃઢહસ્ત, સુહસ્ત, વાતવેગ, સુવર્ચા, આદિત્યકેતુ, બબ્હાશી નાગદત્ત, ઉગ્રયાથી, કવચી, ક્રથમ, કુંડ, કુંડધાર, ઉગ્ર, ભીમરથ, વીરબાહુ, અલોલુપ, અભય, રૌદ્રકર્મા, દૃઢરથાશ્રમ, નઆધ્રુષ્ય, કુંડભેદી, વિરાવી, પ્રથમ, પ્રમાથી, દીર્ધરોમ, દીર્ધબાહુ, વ્યૂઢોરૂ, કનકધ્વજ, કુંડશી, વીરજ, દુ:શલાકન્યા.

૧૧૫ ક્રૌંચદ્વિપનાં ભાગ—(૭) આમ, મધુરૂહ, મેઘપૃષ્ટ, સુધામ, ભ્રાજીષ્ટ, લોહીતાર્ણ, વનસ્પતિ (ભા૦)

૧૧૬ ક્રૌંચદ્વિપનાં પર્વત—(૭) શુકલ, વર્ધમાન, ભોજન, ઉપબર્હિણ, નંદ, નંદન, સર્વતોભદ્ર. (ભા૦)

૧૧૭ ક્રૌંચદ્વિપમાંની નદી—(૭) અમયા, અમૃતૌધા, આર્યકા, તીર્થવતી, વૃત્તિરૂપવતી, શુકલા (ભા૦)

૧૧૮ ખંડ—(૯) જંબુદ્વિપનાં:—ઇલાવૃત, ભદ્રશ્વ, હરિવર્ષ, કિંપુરૂપ, કેતુમાલ, રમ્યક, ભરત, હિરણ્યમ, ઉત્તરકુરૂ અથવા (૭) ભરત, વર્ત, રામ, દ્રામાળા, કેતુમાલા, હિરે, વિધિવસ, મહિ.

૧૧૯ ખાણ—(૪) અંડજ, જારજ, સ્વેદજ, ઉદ્દિભજ (સુવર્ણ.)

૧૨૦ ગંગા—(૫) ૧ કર્ણા, ધુતપાવા, ગંગા, યમુના, સરસ્વતી (કટ૦ ૫૦)

(૫) ભાગીરથી, માયા, જાત, જ્ઞાન, સત્રાવી, (વેદાંત)
(૫) કૃષ્ણા, કોયના, વેણ્યા, ગાયત્રી, સાવિત્રી.
(૫) નદિની, નલિની, સીતા, માલતી, વિષ્ણુપદા–જ્વાલામુખી પર્વતમાં (ગદાધર ભાષ્ય).

(૫) શિવા, ભદ્રા, ભોગવતી, કુંભી, સરસ્વતી, (કરવીર માહાત્મ્ય)

૧૨૧ ગંગા—(૧૯) ગંગા, ત્રિપથગા, ભાગીરથી, ત્રિદશ-દીર્ઘિકા, ત્રિસ્રોતા, જાન્હવી, મંદાકિની, ભીષ્મ કુમારિકા, સરિદ્વારા, વિષ્ણુપદી, સિદ્ધગા, સ્વર્ગા, સ્વર્ગગંગા ખગા, આપગા, ઋષિકુલ્યા, હૈમવતી, સર્વાપિ, હરશેખરા, (હેમચંદ્ર કોશ).

૧૨૨ ગણ—(૩) દેવ, મનુષ્ય, રાક્ષસ.

(૮) મ, ભ, જ, સ, ન, ય, ર, ત (છંદ શાસ્ત્ર)

૧૨૩ ગણ—(૮) વિનાયક, વિઘ્નરાજ, દ્વૈમાતુર, ગણાધિપ, એકદંત, હેરંબ, લંબોદર, ગજાનન (અમરકોશ.)

૧૨૪ ગતિ—(૪) સલોકતા, સમીપતા, સરૂપતા, સાયુજ્યતા.

૧૨૫ ગદાયુદ્ધ—(૪) પ્રક્ષેપ, વિક્ષેપ, પરિક્ષેપ, અભિક્ષેપ (મહા ભા૦).

૧૨૬ ગંધ—(૫) કપુર, કંકોળ, લવંગ, જાયફળ, સોપારી.

(૮) કસ્તુરી, કેશર, કૃષ્ણાગર, ગોરૂચંદન, ચંદન, રકતચંદન, ગોપીચંદન, મલયાગર (મંત્ર શાસ્ત્ર).

(૮) ગોરૂં ચંદન, ચંદન, દેવદાર, કપૂર, કૃષ્ણાગર, નાગરમોથ, કસ્તૂરી, કંકુમ.

(૮) ચંદન, અગર, દેવદાર, કોષ્ટકોલિંજન, કેશુગ, શૈલજ, જટામાસી, મુરારોચન.

૧૨૭ ગમક—(૬) ગાનમાંના:—સ્ફુરિત, કંપિત, [illegible]ગિત, [illegible]દિત, આહત, ઉદાત્ત.

૧૨૮ ગયા—[illegible], પિતૃગયા, શિવ ગયા (શ્રા. ખં.).

૧૨૯ ગવ્ય—(૫) દહીં, દૂધ, ઘી, છાણ, મુત્ર.

૧૩૦ ગાયન પ્રકાર—(૩) આડા—એમાં પાંચ સ્વર આવેછે, બે આવતાં નથી. બીજો ખડા, અને ત્રીજો સંપૂર્ણ—એમાં સપ્ત સ્વર આવેછે.

૧૩૧ ગીતા—(૧૪) ગણેશ ગીતા, શિવગીતા, રામગીતા, અવધૂતગીતા, ભગવદ્ગીતા, પાંડવગીતા, ગુરૂગીતા, ગર્ભગીતા, ઉત્તરગીતા, બ્રહ્મગીતા, હંસગીતા, યમગીતા, નિરંજનગીતા, કપિલગીતા (દાસ બોધ)

૧૩૨ ગીરી—(૮) ઉદયગિરિ—પૂર્વે, અસ્તગિરિ—પશ્ચિમે, કનકગિરિ—ઉત્તરે, શંખગિરિ—દક્ષિણે, નારાયણગિરિ—નૈઋત્યે, હિમગિરિ—અગ્નિએ, ઇશાન્યગિરિ-ઇશાન્યે, મેરૂગિરિ—વાયવ્યે.

૧૩૩ ગુણ—(૩) રજ, તમ, સત્વ.

(૨૪) રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, ગુરૂત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેશ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ, સંસ્કાર.

(૬) સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈધ, આશ્રય.

૧૩૪ ગુણ ઐશ્વર્ય—(૬) યશ, શ્રી, કીર્તિ, વિજ્ઞાન, ઔદાર્ય, વૈરાગ્ય.

૧૩૫ ગુણ ગાયનનાં—(૬) સુસ્વર=૧૪ દોષરહિત નાદાત્મક ગાયન તે.

સુરસ=શૃંગારાદિક ૯ રસથી યુક્ત ગાયન તે.

સુરાગ=રાગાદિકનો શોધ કરી બનેલું ગાયન તે.

મધુરાક્ષર=મધુર સ્વરથી બનાવેલું ગાયન તે.

સાલંકાર=તાનાદિ સ્વરે રંજીત ગાયન તે.

પ્રમાણ=શાસ્ત્રાદિ પ્રમાણે બનેલું ગાયન તે.

૧૩૬ **ગુણ મેલન**—(૩૬) વર્ણનો ગુણ ૧, વશ્યનાં '૨,' તારાના '૩,' યોનીનાં '૪', ગ્રહનાં ગુણ '૫,' ગણનાં ગુણ '૬', સત્કુટનાં ગુણ '૭,' અસ્ત્કુટનાં ગુણ '૮,' બધાં મળી '૩૬' (જ્યોતીષ)

૧૩૭ **ગુરૂ કીચકનાં**—(૧૨) ધાતુર્વાદી, ચંદન, વિચાર, અનુગ્રહ, પરીસ, કશ્યપ, ચંદ્ર, દર્પણ, છાયાનિધિ, ક્રૌંચ પક્ષી, સૂર્યકાંત, દાનનિધિ.

૧૩૮ **ગુરૂ**—(૧૭) ગુરૂ, મંત્રગુરૂ, યંત્રગુરૂ, તંત્રગુરૂ, વસ્તાદ ગુરૂ, રાજગુરૂ, કુળગુરૂ, માનેલો ગુરૂ, વિદ્યાગુરૂ, કુવિદ્યાગુરૂ, અસદગુરૂ, યાતિગુરૂ, માતાગુરૂ, પિતાગુરૂ, દેવગુરૂ, જગતગુરૂ, રાજગુરૂ, (દાસબોધ).

૧૩૯ **ગુરૂ દત્તાત્રેયનાં**—(૨૪)

૧—પૃથ્વી—ક્ષમા વિષે.

૪—ઇદક—જગતનું પાલન કરવું.

૫—અગ્નિ—જેવો ઉપયોગ કરી લેનારો મળે તે મુજબ થવું.

૬—ચંદ્રમાં—દેહનાં ક્ષણભંગુરપણાનેલીધે સંસાર વિરક્ત થવું.

૭—સૂર્ય—શૂન્યત્વ.

૮—કપોત—અતિ સ્નેહ અથવા અતિ સોબતી કોઇની નહિ કરવી.

૯—અજગર—નિર્વાહ પુરતું આપોઆપ મળે તેપર સંતોષિ રહેવું.

૧૦—સમુદ્ર—પ્રસન્ન અને ગંભીર રહેવું.

૧૧—પતંગ—બાહારનાં સ્વરૂપ ઉપર મોહિત થતાં નાશ થાયછે.

૧૨—મધમાખ—ગુણને ભુલી આસકત થતાં નાશ થાયછે.

૧૩—હાથી—વિષય લપટ થતાં નાશ થાયછે.

૧૪—મધમાખી-દાન નહિ કરતાં અને ઉપભોગ નહિ લીધાથી એકઠું કરેલું ગુમ થાયછે.

૧૫—હરણ-શબ્દ ઉપર મોહિત થતાં નાશ થાયછે.

૧૬—માછલી-રૂચીથી મોહિત થતાં નાશ થાયછે.

૧૭—પિંગલા—આશાથી દુઃખ ઉપજેછે ને નિરાશાથી સુખ પ્રાપ્તી થાયછે,

૧૮—સમડી—જે જે પ્રીય વસ્તુ છે તેનો ત્યાગ કરતાં સુખ ઉપજેછે.

૧૯ બાળક—નિર્દોશ હોવે દુઃખી થતું નથી.

૨૦ કુમારી—ધણાકો એકત્ર રહેતાં કલહ થાયછે.

૨૧ તીર બનાવનારો—ચિત્ત એકાગ્ર ચિત્ત કરતાં સમાધી ચહેછે.

૨૨ સર્પ—એખલું રહેવું.

૨૩ કરોળિયો—જેમ પોતાના દેહમાંથી ઘેર બાંધી પાછું ખાઇ જાયછે તે મુજબ ઇશ્વર સૃષ્ટિ ઉપન્ન કરી પોતે તેનો લય કરેછે.

૨૪ ભિંગારી—ભગવંતનું જેને સદા ધ્યાન હોય છે તે તત્સ્વરૂપ બને છે.

૧૪૦ ગોત્ર-[૭] પીતાનાં ૨૪ કુળ.

પીતાનાં	૨૪	કુળ.
માતાનાં	૨૦	કુળ.
સ્ત્રીનાં	૧૬	કુળ.
બેહેનનાં	૧૨	કુળ.
કન્યાનાં	૧૧	કુળ.
કાકીનાં	૧૦	કુળ.
માસીનાં	૮	કુળ.
	૧૦૧	

(બીજા મત મુજબ)

પીતા	૨૧.
માતા	૨૧.
જમાઇનાં	૧૨.

પિતાની બેહેનનાં	૧૨.
માસીનાં	૧૦.
આત્મ બેહેન	૧૦.
શ્વશુર	૧૫.
	૧૦૧.

૧૪૧ ગૌડ—[૫] ગૌડ, કનોજ, મૈથિલ, મિશ્ર ગુર્જર.
[૫] સારસ્વત, કાન્યકુબ્જ, ગૌડ, ઉત્કલ મૈથિલ.

૧૪૨ ગોપ્ય—[૯] આયુષ્ય, વિત્ત, ગૃહછિદ્ર, મંત્ર, મૈથુન ઔષધ, દાન, માન, અપમાન.

૧૪૩ ગૌરી—[૯] ભુખપ્રજ્ઞાગૌરી, જેષ્ટાગૌરી, લક્ષ્મીગૌરી, લલીતાગૌરી, ભવાનીગૌરી, વિશાલાગૌરી, શ્રૃંગારગૌરી, કનિષ્ઠાગૌરી મંગલાગૌરી [કાશીખંડ].

૧૪૪ ગૌરીનાં માતાપતા—[૯] (મુળ સ્થંભ)

શિવા—પુરંદર રાજાની કન્યા, માતા જન્મેજયા, અંગુષ્ટપુરાણુ પાટણ.

નંદિની—નિત્રમા રાજાની કન્યા, માતા આરાદેવી, શૈલપુર નગર.

વૈષ્ણવી—નરહરી રાજાની કન્યા, માતા વસુધાદેવી, દક્ષાપુર નગર.

બ્રાહ્મી—વેદાક્ષર રાજાની કન્યા, માતા પ્રહરાદેવી, કૌશલ્યપુર નગર.

દાક્ષાયણી—દસરાજાની કન્યા, માતા અમરગંધા, શૈલ્યપુર નગર.

મોહિની—અમર રાજાની કન્યા, માતા કુંદનાદેવી,

દુર્ગાદેવી—વજ્રપાણી રાજાની કન્યા, માતા રાનાદેવી, કનકપુર.

ભદ્રાદેવી—કાળ રાજાની કન્યા, માતા મનાદેવી, પદ્મપુર નગર.

પાર્વતી—હૈમવત રાજાની કન્યા, માતા વિશ્વજા, આદાયપુર નગર.

૧૪૫ ગ્રંથ—[૧૦] સંહીતા, બ્રાહ્મણ, અરણ્, શિક્ષા કલ્પ, વ્યાકરણ, નિઘંટ, નિરૂક્ત, છંદ, જ્યોતિષ, પદ.

૧૪૬ ગ્રહ—[૯] સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુદ્ધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, રાહુ, કેતુ.

૧૪૭ ગ્રહણ—(૨) ચંદ્ર, સૂર્યનાં.

૧૪૮ ગ્રહધાન્ય (૯) ઘઉં-રવિથી. કોહળું-ચંદ્રથી. તૂવેર-મંગળથી. જવ-બુધથી. ચણા-ગુરૂથી. મગ-શુક્રથી. તલ-શનીથી. અડદ-રાહૂથી. કાંગ-કેતૂથી. (જ્યોતિષ).

૧૪૯ ગ્રહરત્નો—(૯) રવિ-માણેક, ચંદ્ર-મોતી. મંગળ-પરવાળું, બુધ-પાચ. ગુરૂ-પુષ્પરાજ. શુક્ર-હિરો. શનિ-નિળ: રાહુ-ગોમેદ. કેતુ-વૈડૂર્ય (જ્યોતિષ).

૧૫૦ ગ્રહ શરીરમાંનાં—(૯)ગર્ભસ્થાને-રવી, બિંદુસ્થાને-ચંદ્ર, નેત્રસ્થાને-મંગળ, હૃદયમાં-બુધ, વિષ્ણુસ્થાને-ગુરૂ, રેતસ્થાને-શુક્ર, નાભીસ્થાને-શનિ, ગુદસ્થાને-રાહુ, પગે-કેતુ.

૧૫૧ ગ્રામ—(૩) ષડજ-એને આદિગ્રામ અથવા ખરજ કહે છે.

મધ્યમ—એને પંચમ કહે છે.

ગાંધાર—એને અવસાન કહે છે. (ગાયન પ્રકાશ).

૧૫૨ ઘરનામ—(૧૬) ધ્રુવ, ધાન્ય, જમ, નંદ, ખર, કાંત, મનોરમ, સુમુખ, દુર્મુખ, ક્રૂર, રિપુદ, ધનદ, ક્ષય, આક્રંદ, વિપુલંજય, વિજમ. (શિલ્પ શાસ્ત્ર).

૧૫૩ ચંડ—(૪) જાતકચંડ-એના ૪ પુત્રો:—કાળ, પશુ, સુસંગ, સુંદર; એઓએ રૂગવેદ વર્ણન કર્યો હતો.

વાજુચંડ—એનાં ૪ પુત્રો; તાળ, વેતાળ, દીપ, વેતાળબાહો એમણે યજુર્વેદ વર્ણેલો.

વિલાસ ગંભીરચંડ—એ સુવર્ણગણનો અવતાર, ગુણી. એના ૪ પુત્રો:—વિદ, બાહો, વિદેહી, જન, એઓએ સામવેદ વર્ણેલો.

વિગતચંડ-એણે અથર્વવેદ વર્ણેલો (દેવીમાહાત્મ્ય).

૧૫૪ ચંડિકા—(૯) શૈલ્યપુત્રી, બ્રહ્મચારીણી, ચંદ્રઘંટા, કુષ્માંડા, સ્કંધમાતા, કાત્યાયની, કાલરાત્રી, મહાગૌરી, સિદ્ધિદા.

૧૫૫ ચંદ્રમા—(૧) આકાશમાંનો એક.

૧૫૬ ચતુર્ભુજ—(૪) જેને ચાર હાથ છે તે.

દોહરો:—

ચતુર્ભુજકે ભજનમે લપટ ગયે સબ સંત
કબીરા જ્યાકો ભજન કરે, વાકો ભુજ અનંત.

૧૫૭ ચતુર્મુખ—(૪) બ્રહ્મદેવ. એનાં ચાર મ્હોડાનાં નામો:—

દર્દુરમુખ—એનાથી ઋગવેદ જપતો.
અશ્વમુખ—એનાથી યજુર્વેદ „

જંબુકમુખ—એનાથી અથર્વણ જપતો.
શ્વાનમુખ— ,, સામવેદ ,,
ખરમુખ—એને છેદી નાખ્યું હતું.

૧૫૮ ચાતુર્માસ્ય—(૪) અષાઢ શુધ્ધ એકાદશીથી પ્રારંભ થઇ કાર્તિક શુધ્ધ એકાદશીએ સમાપ્ત થાયછે.

૧૫૯ ચક્ર—(૬) આધારચક્ર—ગુદસ્થાન.
વાધિષ્ટાનચક્ર—લિંગસ્થાન.
મનપુરચક્ર—નાભિસ્થાન.
અનુહાતચક્ર—રૂધયસ્થાન.
વિશુદ્ધિચક્ર—કંઠસ્થાન.
જ્ઞાનચક્ર—ભ્રૂસ્થાન.

૧૬૦ ચક્ર અથવા સ્કંધ—(૭)
અવસ્કંધ, પવન ભૂમીથી મેઘમંડળ સુધી
પ્રવસ્કંધ,—મેઘથી સૂર્ય સુધી.
ઉધ્ધસ્કંધ,—સૂર્યથી ચંદ્ર સુધી.
સહસ્કંધ—ચંદ્રથી નક્ષત્રો સુધી.
વિવસ્કંધ—નક્ષત્રોથી શની સુધી.
પરાસ્કંધ—શનીથી સપ્તઋષી સુધી.
પરિવાહસ્કંધ—સપ્તઋષીથી ધ્રુવ સુધી.
(વિવેક સિંધુ)

૧૬૧ ચક્રદેહમાંના—(૭) આધારચક્ર—ગુદસ્થાન.
સ્વાધિષ્ટાન—લિંગસ્થાન.
મણિપૂર—નાભિસ્થાન.
અનુહત—રૂધ્યસ્થાન.

વિશુદ્ધિચક્ર—કંઠસ્થાન,
જ્ઞાનચક્ર—અર્ધ ચંદ્રાકૃતિ ભૂમધ્યસ્થાન.
દ્વિદળચક્ર,—નેત્ર અને ભ્રૂકુટીસ્થાન અથવા અગ્નિચક્ર સહસ્ત્રદળચક્ર, તાલુસ્થાન. (હઠયોગ)

૧૬૨ **ચિરંજીવ**—(૭) અશ્વથામા, બળી, વ્યાસ, હનુમાન, વિભિષણ, કૃપાચાર્ય. પરશુરામ.

૧૬૩ **છપ્પન ક્રોડ વસુંધરા**—(૫૬) યાને છપ્પન કરોડ યોજન પૃથ્વી લાંબી ને પોહોળી છે. (ભાગવત.)

૧૬૪ **છાપ**—(૮) ગોકુળનો છાપ,—શ્રીવલ્લભાચાર્ય, સુખરામ, પરમાનંદ, કુંભનદાસ, વિઠ્ઠલનાથ, ગોંસાઈ, ચતુર્ભુજસ્વામી, નંદદાસ (તુલસીદાસ.)

૧૬૫ **જંબુદ્વિપભેદ**—(૮) સ્વર્ણપ્રસ્થ, ચંદ્રશુકલ, આવર્તન, રમણક, મંદરહરિણ, પાંચજન્ય, સિંહલ, લંકા (ભા૦)

૧૬૬ **જ્યોતિર્લિંગ**—(૧૨) કાશીવિશ્વનાથ, ત્ર્યંબકરાજ, રામેશ્વર, મલ્લિકાર્જુન, કેદારેશ્વર, મહંકાળેશ્વર, ઓંકારેશ્વર, ઘૃષ્ણેશ્વર, નાગેશ્વર, સોમનાથ, ભીમાશંકર, વૈજનાથ.

૧૬૭ **જ્યોતિપકર્તા**—(૧૮) વિધિ, ગુરૂ, વસિષ્ટ, અત્રિ, મનુ, પુલસ્તી, લોમેશ, મરીચી, અંગિરા, નારદ, વ્યાસ, શોનક, ભૃગુ, ચ્યવન, મટર, કશ્યપ, પરાશર, ગર્ગ. (તુ૦ શબ્દપ્રકાશ,)

૧૬૮ **જાગૃત અવસ્થા**—(૫૪) ૫—મહાભૂત, ૫—તન્માત્રા, ૧૦—ઇંદ્રિઓ, ૧૦—પ્રાણ, ૪—અંતઃકરણ, ૧૪—દેવતા, ૩—ગુણ. ૩—કાલ;

બીજા મત મુજબ—(૬૦) ૫-મહાભૂત, ૫-તન્માત્રા, ૧૦-ઇંદ્રિયો, ૧૦-પ્રાણ, ૪-અંતઃકરણ, ૩-ગુણ, ૩-કાલ, ૧૪-દેવતા, ૧-જીવવિશ્વાભિમાની; ૧-દેવતાબ્રહ્મા, ૧-રજોગુણ, ૧-નેત્રસ્થાન. ૧-વાણી-વૈખરી, ૧-સ્થૂલશરીર.

૧૬૯ જાત સ્ત્રીની—(૪) પદ્મિની, ચિત્રિણી, હસ્તિની, શંખીની.

"પુરૂષની (૪) મૃગ, રસલો, વૃષભ, ગર્દભ (અનંત રંગ).

૧૭૦ ટોપીવાલા—(૧૮) ફિરંગી, ઇંગલિશ, ફ્રેન્ચ, સિંધ, પાવલિસ્ત, ક્રિસ્ત, બ્રહ્મેય, ડૌન, ડુપ, સુરત, કાજ, નાગ, જર્મન, કાલીલ, બાંક, ચીન, વુવરેર, દાંડી (અગમ નિગમ.)

૧૭૧ તત્વ—(૩) મન, બુદ્ધિ, અહંકાર (ગીતા.)

૧૭૨ તત્વ—(૨૫) પંચમહાભૂત, પંચવિષય, દશઇંદ્રિય. અંતઃકરણ. ચતુષ્ટય, પરમાત્મા.

૧૭૩ તત્વ—(૫) પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, આકાશ.

૧૭૪ તત્વનાં વર્ણ અને શસ્ત્રો તથા ગુણ—(૫)

પૃથ્વી—પીળોવર્ણ—રસનામુખ—ક્ષરસ—મોળો.
આપ—શ્વેતવર્ણ—શિશ્નમુખ—છરી—મધુર.
તેજ—લોહિતવર્ણ—નયનમુખ—ભાલો—તીખું.
વાયુ—નિર્મળ—નાસિકમુખ—ખગ—ખાટું.
આકાશ—કાળોવર્ણ—શ્રવણમુખ—બાણ—કડવું.

૧૭૫ તત્વ—(૧૭) ૫-પંચપ્રાણ, ૧૦-ઇંદ્રિય, ૧-મન, ૧-બુદ્ધિ.

૧૭૬ તત્વ—(૨૪) ૫–પંચમહાભૂત, ૫–પંચવિષય, ૫–પંચકર્મેંદ્રિય, ૫–પંચજ્ઞાનેંદ્રિય, ૧–મન, ૧–બુદ્ધિ ૧–અહંકાર, ૧–માયા.

૧૭૭ તત્વ—(૨૫) રોમ, ત્વચા, નાડી, માંસ, અસ્થિ. (પૃથ્વીના ભાગ).

શોણ, મૂત્ર, રૂધિર, રેત, સ્વેદ—આપનાં (જળનાં) ભાગ.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય;—આકાશનાં ભાગ.

ક્ષુધા, તૃષા, આલસ્ય, નિંદ્રા, રસ;—તેજનાંભાગ

ચલન, વલન, નિરોધન, પ્રસરણ, આકુંચન;–વાયુનાંભાગ.

૨—જો મત:-

૫ પંચતન્માત્રા, ૪ અંતઃકરણ, ૫ પંચમહાભૂત, ૫ જ્ઞાનેંદ્રિય, ૫ પ્રાણ, ૧ આત્મા.

૩—જો મત ગુજરણ—લિંગદેહનાં—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, વાચા, હસ્ત, પાદ, ઉપસ્થ, ગુદ, શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, જીભ, ઘ્રાણ, વ્યાન, ઉદાન, સમાન, પ્રાણ, અપાન, અંતઃકરણ, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર,

૧૭૮ તત્વ ઘર અને સ્થાન—(૫):—

પૃથ્વીનું ઘર હાડકું—ગુદાદ્વાર.
આપનું ઘર ઇંદ્રિય—ઇંદ્રિયદ્વાર.

તેજનું ઘેર પિત્ત—નેત્રદ્વાર.
વાયુનું ઘેર ફેફસું—નાસિકદ્વાર.
આકાશનું ઘેર ચુનાળ—શ્રવણદ્વાર. (મૂળસ્થંભ)

૧૭૯ તન્માત્રા—(૫) શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ. (શબ્દ રત્નપ્રકાશ.)

૧૮૦ ત્વચા—(૭) અવભાષણી—તિલકરોગ, લોહિતા—કૃષ્ટરોગ, તામ્રા—કિલાસકુષ્ટ, વેદિની—સર્વ કુષ્ટ, રોહિણી—ગંડમાલાગ્રંથો. સ્થૂલા—વિદ્રધિ,—... (સારંગધર.)

૧૮૧ તાપ—(૩) આધિ ભૌતિક, આધિદૈવીક, અધ્યાત્યિક.
(૩) આધિ, વ્યાધિ, દૈન્ય.

૧૮૨ તાલ—(૭) સરળા, તરળા, સ્વયંભા, બાળો, વૃજા, ભ્રમિતા, સ્તંબા.

(૯) (છંદ શાસ્ત્ર)

તા—જમણા હાથનો ઠેકો.
ધિં—ડાબા ,, ,,
ધિ—ડાબા ,, ,,
ના—જમણા ,, ,,
ધિં—ડાબા ,, ,,
તા—જમણા ,, ,,
ધિં—ડાબા ,, ,,
ધિ—ડાબા ,, ,,
ના—જમણા ,, ,,

(૧૧) એક્કા, ત્રિવટ, ત્રિતાલ, અધ્યા, સમ, આડાતાલ, રૂપકુ, ઝંપા, સુરફાકતા, રૂદ્ર, બ્રહ્મ. (છંદશાસ્ત્ર).

!૮૩ તિથિ—(૧૫) પ્રતિપદા, પડવો, દ્વિતિયા=બીજ, તૃતિયા—તીજ, ચતુર્થી=ચોથ, પંચમી-પાચેમ, ષષ્ઠી=છઠ, અષ્ટમી=આઠેમ, નવમી=નોમ, દશમી=દસેમ, એકાદશી=અગિઆરસ, દ્વાદશી-બારસ, ત્રયોદશિ=તેરસ, ચતુર્દશી=ચોદસ, પૂર્ણીમા=પુનેમ, અથવા અમાવાસ્યા=અમાસ.

પંદર તિથીએ બનેલા જૂદા જૂદા બનાવો:—

વદ પ્રતિપદા—રામ અને રાવણનાં યુદ્ધનો આરંભ, અને તેજ રાત્રે નાગપાશ બંધન અને છુટકો થયો.

દ્વિતીયાને દિવસે—ધૂમ્રાક્ષ રાક્ષસનો વધ.

તૃતીયા—વજ્રદંષ્ટ રાક્ષસનો વધ.

ચતુર્થીએ—અંકપન રાક્ષસનો વધ.

પંચમીએ—પ્રહસ્થનો વધ.

ષષ્ઠીએ—રાવણનો પરાજય.

સપ્તમીએ—કુંભકર્ણનો વધ.

અષ્ટમીએ—અતિ કાયાદિક દૈત્યોનો વધ.

નવમીએ—ઈંદ્રજીતે બ્રહ્માસ્ત્ર મૂકયું.

દશમીએ—વિદ્રુંભને, દિવસે નેમકરાક્ષ રાક્ષસનો વધ રાત્રે થયો.

એકાદશીથી ત્રયોદશી સુધી ઈંદ્રજીતનું યુદ્ધ.

અમાવાસ્યા ને દિને રાવણ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો. તેજ દિવસે યુદ્ધ સમાપ્ત થયું. આ યુદ્ધ ૧૫ દિવસ ચાલ્યું હતું.

૧૮૪ તીર્થ—(૪) દેવ, પિતૃ, મનુષ્ય, અગ્નિ.

૧૮૫ તિલક ગોપીચંદનનાં—(૧૨)

સ્થાન.	શુક્લપક્ષે.	કૃષ્ણપક્ષે.
॥	॥	॥
લલાટ.	કેશવ.	સંકર્ષણ.
કંઠ	નારાયણ.	વાસુદેવ.
હૃદય.	માધવ.	પ્રદ્યુમ્ન.
નાભી.	ગોવિંદ.	અનિરૂધ.
દક્ષિણકુક્ષિ.	વિષ્ણુ.	પુરૂષોતમ.
દક્ષિણબાહુ.	મધુસૂદન.	અધોક્ષજ.
દક્ષિણકર્ણ.	ત્રિવિક્રમ.	નરસિંહ.
વામકુક્ષિ.	વામન.	અચ્યુત.
વામબાહુ.	શ્રીધર.	જનાર્દન.
વામકર્ણ.	હર્ષીકેશ.	ઉપેંદ્ર.
પુષ્ટસુલ્ન.	પદ્મનાભ.	હરિ.
ગરદનઉપર.	દામોદર.	શ્રીકૃષ્ણ.

૧૮૬ તુળશી—(૧૬) તુળશ, શ્રી, અવશ્યક, લક્ષ્મી, વિદ્યા, યશશ્રી, ધર્માધર્મ, દેવી, દેવદેવી, લક્ષ્મી, સખી, શુભ, ભૂમિ, અચળ, અમિલા, અમલા (તુ૦ મહા૦)

૧૮૭ ત્રયોદશ ગુણ—(૧૩) કટુ, તિક્ષ્ણ, ઉષ્ણ, મધુર, ક્ષાર, કષાય, વાતઘ્ન, કફનાશક, કૃમિહ્રય, દુર્ગંધિનાશન, મુખભૂષણ, શુદ્ધિકરણ, કામસંદિપન,

૧૮૮ ત્રિનેત્ર—(૩) સદાશિવ.

૧૮૯ ત્રિપદ—(૩) અગ્નિ.

૧૯૦ ત્રિવિક્રમ—(૩) ઈશ્વર.

૧ ત્રિવેણી—(૩) ગંગા, યમુના, સરસ્વતી.

૨ દર્શનો—(૩) સ્વપ્ન, ચિત્ર, સાક્ષાંત.

(૬) સૌર, વૈષ્ણવ, શાકત, શૈવ, વિનાયક, શકિત (ગ્રા૦ ૫૦ ભા૦)

(૨)—સન્યાસી, બ્રાહ્મણ, જંગલ, ફકીર, કાનફાડે, શેવડા, (તુ૦ અભંગ)

(૩)—ચિત્તસેના, વિત્તસેના, સ્વજનસેના, પુત્રસેના, લોકસેના.

(૬)—ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, મીમાંસા, વેદાંત, એમને ૬ શાસ્ત્રો કહેછે.

૧૯૩ દર્શનકર્તા—(૬) ગોતમ અથવા અક્ષપાદ, ન્યાયકર્તા.
કણાદ અથવા કાણભક્ષ, વૈશેષિકકર્તા.
કપિલ, સાંખ્યકર્તા.
પાતંજલી, યોગકર્તા.
જૈમિની, મીમાસકર્તા.
બાદરાયણ, વેદાંતકર્તા.

૧૯૪ દ્વારપાળ વૈકુંઠનાં—(૮) ચંડ, પાર્ષદચંડ, એ પૂર્વદ્વારનાં.
ભદ્ર, સુભદ્ર, એ દક્ષિણદ્વારના.
જય, વિજય એ પશ્ચિમદ્વારના.
ધાતા, વિધાતા, એ ઉત્તરદ્વારના.

૧૯૫ દ્વીપ—(૭)

જંબુ—અત્રેની પ્રજાને થોડી મેહેનતે ગમે તે સિદ્ધી પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્લક્ષ—અત્રેની પ્રજા એક હજાર વર્ષ જીવી શકે છે. ઉપાસ્ય દેવતા સૂર્ય.

શાલ્મલી—અત્રેના લોકોનો ઉપાસ્યદેવતાચંદ્ર.

કુશ—અત્રેની પ્રજાનાં કુશલ, કોવિદ, અભિયુક્ત અને કુલક, એવા ચાર ભેદ છે; એમનો દેવતા અગ્નિ.

ક્રૌંચ—અત્રેની પ્રજાના પુરુષ, ઋષભ, દ્રવિણ અને દેવક એવાં ૪ ભેદ છે. તેમનો દેવતા ઉદક.

શાક—અત્રેની પ્રજાના ઋતવ્રત, સત્યવ્રત, દાનવ્રત, અને અનુવ્રત, એવા ૪ ભેદ છે. દેવતા વાયુ.

પુષ્કર—એની વચોવચમાં માનસોત્તર નામે ગોળ પર્વત છે. તેની ઉંચાઇ અને વિસ્તાર ૧૦,૦૦૦ યોજન છે. દેવતા બ્રહ્મ (તા.)

૧૯૬ દ્વીપ પિંડમાંના—[૭] અસ્થિમાં જંબુદ્વિપ, ભેજામાં શંખદ્વિપ, મજ્જામાં કુશદ્વિપ, માથામાં ક્રૌંચદ્વિપ, ત્વચામાં શાલ્મદ્વિપ, રોમમાં શ્વેતદ્વિપ, નાભીમાં પુષ્કરદ્વિપ.

૧૯૭ દશ અંક સંખ્યા—[૧૦]

સો સો હજાર... ... ૧ કરોડ.
કરોડ સો હજાર ... ૧ શંકુ.
શંકુ સો હજાર ... ૧ મહાશંકુ.
મહાશંકુ સો હજાર... ૧ વૃંદ.
વૃંદ સો હજાર ... ૧ મહાવૃંદ.
મહાવૃંદ સો હજાર ... ૧ પદ્મ.
પદ્મ સો હજાર ... ૧ મહાપદ્મ.
મહાપદ્મ સો હજાર... ૧ ખર્વ.
ખર્વ સો હજાર ... ૧ સમુદ્ર.
સમુદ્ર સો હજાર ... ૧ મહૌઘ.

૧૯૮ દશગ્રંથવેદના—[૧૦] સંહિતા, પદ્મ, ક્રમ, બ્રાહ્મણ, અરણ્, શિક્ષા, છંદ, નિઘંટ, નિરૂક્ત, અષ્ટાધ્યાય.

૧૯૯ દશઘાત—[૧૦] તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, કરણ, ચંદ્ર, પ્રહર, સંવત્સર, માસ, લગ્ન, અથવા, હોર. (જયો૦)

૨૦૦ દશનામ સંન્યાસી—[૧૦] ગિરિ—સદાશિવ; પર્વત—પુરૂષ; સાગર—શક્તિ; બન—રૂદ્ર; આરણ્ય ઊંકાર; તીર્થ-બ્રહ્મા; આશ્રમ—વિષ્ણુ; મઠ—શિવ; પુરી—અક્ષર; ભારતી--પરબ્રહ્મ.

૨૦૧ દશપાદ(૧૦) મહાકાલીદેવીને. (સપ્તશતી.)

૨૦૨ દશભુજ—(૧૦) મહાકાલીદેવીને. મહાદેવને. પંચ-મુખી હનુમાનને.

૨૦૩ દશમહા સિદ્ધિ—(૧૦) અનૂર્મિ, દૂરશ્રવણ, દૂર-દર્શન, મનોજય, કામરૂપા, પરકાયાપ્રદેશ, સ્વચ્છં-દમરવું, દેવક્રિડન, સંકલ્પસિદ્ધિ, પ્રતિષ્ટા (ભા૦)

૨૦૪ દશવિધ બ્રાહ્મણ—(૧૦)

દેવબ્રાહ્મણ—સદા સંતોષી વેદાર્થ જાણનાર.

મુનિબ્રાહ્મણ--સદા વનમાં રહી પોતાનું નિત્ય કર્મ કરનાર.

દ્વિજબ્રાહ્મણ--ષટ્કર્મ કરનારો.

ક્ષત્રિયબ્રાહ્મણ--શૂરો ને લઢાઉ.

વૈશ્યબ્રાહ્મણ--લુહાર, દુકાનદારી, ખેતી, ગામનું પાલન કરનાર.

શૂદ્રબ્રાહ્મણ--રસવિક્રય કરનાર.

વિડાલક બ્રાહ્મણ—ચોર, નિર્દય, ઘાતકી.

પશુ બ્રાહ્મણ—અભક્ષ્ય કરનાર.

મ્લેછ બ્રાહ્મણ—કુવા, બાગ, ગામ, ખેતરનો નાશ કરનાર.

ચાંડાલ બ્રાહ્મણ—ક્રૂર, લોભી, નાસ્તિક, પરદ્રવ્ય હરનાર.

૨—પંચગોડ, પંચ દ્રવિડ.

૨૦૫ દશાહરા ગંગાની ઉત્પંતિ—(૧૦) જ્યેતરમાસ, શુકલપક્ષ, દશમી, બુધવાર, હસ્ત નક્ષત્ર, વ્યતીપાત, ગરકરણ, વૃષભનો સૂર્ય, કન્યા ચંદ્ર, આનંદયોગ. (ધર્મ સિંધુ.)

૨૦૬ દળ ચક્ર—(૧૦)એ મણિપૂરચક્ર એટલે નાભિસ્થાને, આ ઠેકાણે ૧૦ પાંદડીનું આસમાની રંગનું કમળછે, એની માતૃકા દસ 'ડ' થી 'ફ' સુધી તેની જપ સંખ્યા ૬૦૦૦, વિષ્ણુ દેવતા અને લક્ષ્મી શક્તિ શિવલીંગ સામવેદ. આ દસ પાંદડીના નામ—સર્વાંગ, શોષિણી, જયા, ભદ્ર, તોષિણી, શાંતિ, ક્રસયા, રોચના, ધ્વિશાંતિ, દાક્ષણી.

(૧૨) અનુહત ચક્ર રૂધયસ્થાને ૧૨ પાંકડીનું કમળછે, ત્યાં કર્પૂર ગૌર ત્રિનેત્ર શંકર ગૌરવર્ણ પાર્વતી સાથે છે; ત્યાં જપ ૬૦૦૦ રાત દિવસમાં થાયછે. 'ક' થા 'ઠ' સુધી બાર માતૃકાછે, તે બાર દળનાં નામઃ—પદમિણી, સભા, રતિપ્રિયા, વિલયા, ત્રિભાગા, શાસ્ત્રાનુ, સારાદ્રેની, સુવારસી, સઘ્રોકી, રવા, સારંગગુી, તારા. (મૂળ સ્થંભ.)

૨૦૭ દક્ષકન્યા—(૧૩) અદિતિ, દિતિ, દનુ, કાલા, દનાયુ, સિંહિકા, ક્રોધા, વરિષ્ટા, વિનતા, કપિલા, કદ્રુ, વિમલા, મુની (આ૦ પર્વ.)

૨૦૮ દાન—(૧૦) અંત્યેષ્ટીનાં:--ગોદાન, ભૂમિદાન, તલદાન, સુવર્ણદાન, વસ્ત્રદાન,. ધાન્યદાન, ગોવદાન, આજ્યદાન, રૌપ્યદાન, લવણદાન.

(૧૪) અન્નદાન, ઉદક દાન, દીપ દાન, તાંબૂલ દાન, કમંડલ દાન, ચર્નીજોડો; છત્રી દાન, લાકડી દાન, વસ્ત્ર દાન, લોહોદંડ દાન, સગડી દાન, તલ દાન, ચંદન દાન, પુષ્પ દાન.

૨૦૯ દારૂ—(૩) ગૌડી-ગોળની, માધ્વી=માહુડાંની, પૈષ્ટી =ધાન્યની (નિઘંટ).

૨૧૦ દિક્‌પાલ—(૧૦) દિશાના આધિષ્ટતા, એ ૧૦ છે;--ઈંદ્ર (વજ્ર આયુધ ને પૂર્વ દિશા), અગ્નિ (શક્તિ આયુધ ને અગ્નિકોણ), યમ (દંડ આયુધ ને દક્ષિણ દિશા), નૈઋત્ય (ખંડ નૈઋત્ય) વરૂણ (પાશ પશ્ચિમ) વાયુ (અંકુશ, વાયવ્ય), કુબેર (ગદા, ઉત્તર), શિવ (ત્રિશૂલ, ઇશાન કોણ), બ્રહ્મ (પદ્મ, ઉર્ધ્વ) અને અનંત, (ચક્ર પાતાળે).

૨૧૧ દિકપતિ—(૮) ઈંદ્ર, અગ્નિ, યમ, નૈઋત્ય, વરૂણ, વાયુ, કુબેર, શિવ.

૨૧૨ દિશા—(૧૦) ઉત્તર, ઇશાન, પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉર્ધ્વ, અધો.

બીજે મતે:—મહેંદ્રી—પૂર્વ.

વૈશ્વાનરી—આગ્નેયી.

યામ્ય—દક્ષિણ.

નૈઋતી—નૈઋત્યે.
વારૂણી—પશ્ચિમ.
વાયવ્ય—વાયવ્ય.
ચાંદ્રમાસી—ઉત્તર.
ઐનાશી—ઇશાન્ય.
બ્રાહ્મી—ઉર્ધ્વ (આકાશ.)
નાગી—અધ (પૃથ્વી. (ન્યા૦ કો૦)

૨૧૩ દિશા ગ્રહ—(૮) પૂર્વે—રવિ.
અગ્નિયે—શુક્ર.
દક્ષિણે—મંગળ.
નૈઋત્યે—રાહુ,
પશ્ચિમે—શનિ.
વાયવ્યે—ચંદ્ર.
ઉત્તરે—બુદ્ધ.
ઇશાન્યે—ગુરૂ (જ્યોતિષ.)

૨૧૪ દિક્ષા—(૫) નામ દિક્ષા, અહંસોહં, સોહંકોહં, શિવોહં, શિવ.

૨૧૫ દેવ—[૩] બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર.

[૫] ગણેશ, અંબા, સૂર્ય, વિષ્ણુ, શિવ (પંચાયતન.)

[૨૩] ઇશ્વર, વાયુ, વિશ્વકર્મા, વૈશ્વાનર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ચંદ્રમા, રૂદ્ર, યમ, વરૂણ, વસુ, ગણેશ, સ્વામીકાર્તિક, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, જયા, શ્રીવાસુદેવ, બળિભદ્ર, પ્રદ્યુમ્ન, વિષ્ણુ, હનુમાન(વિશ્વકર્મા પ્રજા)

૨૧૬ દેવપાદપ—[૫] મંદાર. પારિજાતક, સંતાન, કલ્પવૃક્ષ, હરિચંદન (અમરકોશ.)

૨૧૭ દેવયોની—[૮] કિન્નર, ચારણ, યક્ષ, વિદ્યાધર, ગંધર્વ, સિદ્ધ, યોગી, મુનિ, (તુ૦ શ૦ પ્ર૦)

૨૧૮ દેવી—[૫] દુર્ગા, પાર્વતી, સાવિત્રી સરસ્વતી, રાધિકા.

૨૧૯ દેહ—[૪] સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ.-લિંગ, કારણ, મહાકારણ.

૨—સ્થૂળદેહ.=ઔઠપ્રાણ; લિંગદેહ=સૂક્ષ્મદેહ એ અંગુષ્ટપ્રાણ; કારણદેહ=અંગુળપ્રમાણ; મહાકારણદેહ =મસૂરપ્રમાણ(પંચી;)

૩ સ્થૂળદેહ=નેત્રની સફેદ કીકી તે; સૂક્ષ્મદેહ=કાળી કીકી; કારણદેહ-પિળીકીકી; મહાકારણદેહ-જે કાળી કીકી નેત્રમાં હોય છે તે. (ગો૦ મત)

૪—સ્થુલ=આરકત; સૂક્ષ્મ=શુભ્ર; કારણ-સ્યામ; મહાકારણ=નિલવર્ણ. (અભંગ, તુ૰)

[૫] સ્થૂલદેહ. ઔઠહાત પ્રમાણ પીતવર્ણ-જાગૃત માતૃકા—ઋગવેદ—આધારલિંગ—મન—પ્રાણ. સૂક્ષ્મદેહ, અંગુષ્ટ પ્રમાણ—રકતવર્ણ—આકાર માતૃક ખેચરીમુદ્રા—યજુર્વેદ—ગુરલિંગ—અપાન—ચિત્ત.

કારણદેહ,—અંગુળપ્રમાણ—રકતવર્ણ-મકારમાતૃકા—સામવેદ.

મહાકારણદેહ,મગજેવી-નીલવર્ણ-આકારમાતૃકા. અર્ધમાતૃકા, રાઇપ્રમાણે-સ્યામવર્ણ, (નિરંજનગીતા.)

(૮) સ્થળ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ, વિરાટ્, હિરણ્યગર્ભ, આવ્યાકૃત, પ્રકૃતીમૂળમાયા (અભંગ)

૨૨૦ દૈવત—(૫) નિર્ગુણ, નિરંજન શિવ, ઇશ્વરરૂદ્ર, વિષ્ણું બ્રહ્મા, ૨–વિષ્ણું, શંકર, દેવી, સૂર્ય ગણ-પતિ,

૨૨૧ દ્રાવીડ—[૫] તેલંગ, દ્રાવિડ, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, કોંકણ,

[૫] દ્રાવિડ, માહારાષ્ટ્ર, તૈલંગ, કર્નાટક, ગુર્જર.

૨૨૨ ધર્મ—[૨] સામાન્ય, વિશેષ ધર્મ, [૫૦ વિ૦]

૨૨૩ ધાતુ—[૭] રસ, રકત, માંસ, મેદ, મજ્જા, અસ્તિ, શુક્ર.

[૭] સૂવર્ણ, રજત, તામ્ર, વંગ, નાગ, તિક્ષણ, કાસ્ય.

[૮] સોનું, રૂપું, ત્રાંબુ, કથીર, શીસું, પિત્તળ, લોઢું, તીખું.

૨૨૪ ધાન્ય—[૫] ઘઉ, ચોખા, જવ, તલ, મગ.

[૭] ઘઉ, ભાત, અડદ, મગ, જવ, તલ, કાંગ.

૨૨૫ ધામ—[૪] બદ્રિકેદાર, જગન્નાથ, રામેશ્વર, દ્વારિકા.

૨૨૬ ધૃત માતૃકા—[૭] શ્રી, લક્ષમી, ધૃતિ, મેધા, શ્રધ્ધા વિદ્યા, સરસ્વતી.

૨– બ્રાહ્મી. માહેશ્વરી. કૌમારી, વૈષ્ણવી, વારાહી, ઇંદ્રાણી, ચામુંડા.

૨૨૭ ધ્રૂવ—[૨] ઉત્તર ધ્રુવ, દક્ષિણધ્રૂવ.

૨૨૮ ધ્રૂવતાલ—[૧૬] જયંત, શેખર, ઉત્સાહ, કંદર્પ, જયમંગલ. મધુર, નિર્મલ, કુંતલ, કમલા, ચારી, નંદન, ચંદ્રશેખર, કામદ, વિજય, તિલક, લલિત,

(ગા૦ સં૦)

૨૨૯ ધમની—[૨૪] શરીરમાંની:—ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ણા, ગાંધારી, હસ્તિની, જીવ્હા, અલંબિકા, શંખિની, પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન, નાગ, કૂર્મ દેવદત્ત, ધનંજય, કૂર્મ, કિલકિલ, અનૈના, કુહા, પૂર્વા, શંખિની, (સ્વરૌદયહી.)

૨૩૦ નકારચિન્હ—[૬] મૌન્ય ધારણ કરવું, કાલ વિલંબ કરવો, ભૃકુટી વક્ર કરવી, નીચે જોવું, નિકળી જવું, બીજી વાત કેહવી,

૨૩૧ નપુસક—[૭] એકાંગપંઢ, મર્મચ્છેદજ, ઇર્ષક, અપકય, કુંભીક, સુગંધી, મહાપંઢ, (નિઘંટ)

૨૩૨ નરક—[૭] ક્ષારકર્દમ, રક્ષોગણ ભોજન, શૂલપ્રોક્ત, દંદશૂક, અવટા નિરોધ, પર્યાવર્તન, સૂચિમુખ, (ભાગવત.)

૨૩૩ નરક—[૨૧]

તામિસ્ત્રી—એમાં ચોરને નાખે છે.
અંધતામિસ્ત્ર—વ્યભિચારીનેમાટે.
રૌરવ—પર દ્રવ્ય ઉપર પેટ ભરનારને.
મહારૌરવ—નગુણામાટે.
કુંભીપાક—નિર્દયો માટે.
કાલસૂત્ર—માતપિતાની સેવા નહિ કરનાર માટે.
અસિપત્રવન—પાખંડી માટે.
સૂકરમુખ—અન્યાયી રાજ પુરૂષ માટે.
અંધકૂપ—હિંસક.
કૃમિભોજન—કુટુંબને નહિ આપનાર માટે.
સંદંશ—ગુરૂનું ધન ચોરનાર માટે.
સપ્તસૂર્મિ—પુરૂષ સાથે સંગ કરનાર માટે.

વજ્રકંટક-શાલ્મલી-પશુયોની ભોગવનાર માટે.
વૈતરણી--ધર્મરીતિ તોડનાર માટે.
પૂયોદ--નિર્લજ વેશ્યા સાથ રહેનાર માટે.
પ્રાણરોધ--અધર્મિગુરૂ.
વિશસન--ઢોંગી ધરમ કરનારા માટે.
સારમેયાદન--ગામ બાળનાર અને ઝેર આપનાર માટે.

અવીચિ--ખોટી સાક્ષી આપનાર માટે.
અયઃપાન--મધપાન કરનારા માટે.
લાક્ષભક્ષ--...... (ભાગવત)

[૨૮] કથાકલ્પતરૂમાં ૨૮ નર્કનાં નામો આપ્યાં છેઃ—

તામસ, અંધઃપાત, ક્ષુર, સાંડસ, મહારૈરવ, કુંભિપાક,કાળસુત, પર્યોદક, સપ્તવન, કર્દમ, અક્ષેપ, નિરોધ, વિષ, ખળાળા, શરભ, સુમુખ, રાક્ષસ, શૂળ, પ્રેત, ઔટ, ગૃધ્ર, શુકર, શ્વાન, કાકમુખ, વિદારણ, નિરોધન, ભક્ષણ, કુષ્ટ.

૨૩૪ નવતારા—[૯] જન્મ, સંપત , ક્ષીપ, ક્ષેમ, પ્રત્યત્કારા, સાધન, નૈધન, મિત્ર, પરમમિત્ર.

૨—[૧૧] શાંતા, મનોહરા, ક્રૂરા, અશુભમૃત્યુકારી, વિજયા, કલિકોદભવાહી, અશુભહાનિકારક, પક્ષિણી, રાક્ષસીહી—અશુભનિર્ધન, વીરા, આનંદી, (આયતત્વ)

૨૩૫ નવનાગ—[૯] શેષ, વાસુકી, તક્ષક, શંખપાલ, પુલિક, કર્કોટક, પદ્મક, અનંત, કાળો. (કા૦ ખં૦)

૨—ઐરાવત, વાસુકી, પૌળિક, દર્વેહુ, દિગજ, તક્ષક, યમદજ્ઞાતીક્ષી, પુષ્કર, શંખ. (દર્શ૦ પ્ર૦)

૨૩૬ નવનાથ—[૯] ૐ નમો ઓંકાર આદિનાથ, સત્યનાથ, બ્રહ્મ સંતોષનાથ, વિષ્ણુ ગુણાવલીકથન નાથ, અચલ પીર અચંબનાથ, માયારૂપ મછીંદ્રનાથ, જ્ઞાન પારખુ ચૌરંગીનાથ, પાર્વતીપદે ઉદનાથ, શ્રી શંભુ ગુરૂ ગોરખનાથ.

૨૩૭ નવભાર સુવર્ણ—[૯]સ્યમંતક મણી પ્રસૂતથતો, તેનાં એક ભારનું પ્રમાણ ૧॥ ખાંડી ૪ મણ ૨૮ શેર ૨૧ તોલા ને ૪ માસા હતું.

૨૩૮ નવ ભૂજા—[૯] મકર સંક્રાતીને ૯ હાથ છે. (પંચાંગ)

૨૩૯ નવરસ ગાયન—[૯] શ્રૃંગાર, વીર, કરૂણ, અદભૂત, હાસ્ય, ભયાનક, બીભત્સ, રૌદ્ર, શાંતું, (છંદ શાસ્ત્ર)

૨૪૦ નવરસ સ્થાઈ—[૯] શૃંગાર—રત્તિ, હાસ્ય—હસવું, કરૂણ—શોક, રૌદ્ર—ક્રોધ, વીર—ઉત્સાહ, ભાયનક—ભય, બીભત્સ, અદભૂત—વિસ્મય, શાંત—શમ. (પ્રતાપરૂદ્ર)

૨૪૧ નવ લક્ષણો ક્ષત્રિનાં—[૯]તેજ, બલ, ધૃતિ, શૌર્ય, તિતિક્ષ, પ્રજાપાલન, ઔદાર્ય, સ્થિર બુદ્ધિ, બ્રાહ્મણ ઐશ્વર્ય.

૨૪૨ નક્ષત્રો—[૨૭] અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહીણી, મૃગ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્પ, અશ્લેશા, મઘા, પૂર્વા, ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ટા શતતારક, પૂર્વા ભાદ્રપદા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, રેવતી. (જ્યો૦)

૬

૨૪૩ નાગ—[૯] જુઓ નવ નાગ.

૨૪૪ નાડી—[૩] આદિ, મધ્ય, અંત્ય.

[૩] વાત, પિત્ત, કફ.

[૩] ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ના.

૨૪૫ નાડી પિંડી—(૯) ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ના, ગાંધારી હસ્તિજીવ્હીકા,

શંખિનિ, પુંસા, કુંડનની, અલંબુશા, (મૂળસ્થંભ)

૨૪૬ નાથ (૯) (જુઓ નવ નાથ)

૨૪૭ નાથપંથ—(૧૮) સંતનાથ, સાતનાથ, ગુગુળીમ, ધર્મનાથ, હાજી, મિસ્કીન, કાડર, નાથયાસ્વજન, રામનાથી, એકનાથી, જારેવૈરાગી, ગમપંથી, ચાળિકા, ગંગનાથ, હેહેતમાર્ગ, ધનંજય, ગજકથડી, નાગાર્જુન (દરશન પ્રકાશ.)

૨૪૮ નાયક—(૪) ધીરોદાત્ત, ધીરોધ્ધી, ધીરલલિત, ધીરશાંત.

(૨) ચતુર, અનભિજ્ઞ.

(૩) પતિ, ઉતપતિ, વૈશિક.

(૩) રસ, વૃષભ, અશ્વ.

(૪) અનુકૂલ, દક્ષ, શઠ, ધૃષ્ટ.

૨૪૯ નાયિકા—(૪) અનુકૂલા, દક્ષિણ, શઠા, દુષ્ટા (અનંગરંગ.)

(૩) સ્વીયા, પરકીયા, સામાન્યા.

(૩) મુગ્ધા, મધ્યા, પ્રૌઢા.

(૩) ધીરા, અધીરા, ધીરાધીરા.

(૩) હરિણી, અશ્વિની, કરિણી.

(૪) પદમિની, ચિત્રિણી, શંખિની, હસ્તિની.

(૬) ગુપ્તા, વિદગ્ધા, લક્ષિતા, કુલટા, મુદીતા, અનુશયના.

(૮) પ્રોષિતપતિકા, ખંડિતા, કલ, હાંતરિતા, વિપ્રલધ્ધા, ઉત્કંઠિતા, વાસકસજ્જા, સ્વાધીનપતિકા, આભસારકા.

(૮) કૃષ્ણની:—રૂક્ષ્મી, જાંબુવંતી, ભામા, સત્યા, ભદ્રા, લક્ષમણા, કાલિન્દી, મિત્રવિંદા.

૨૫૦ **નારાયણ**— (૯) કલિયુગનાં ૩ લાખ દશહજાર વર્ષ થયા પછી અશ્વિન વદ ૭ સોમવારે 'મધુકૈટભ' સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે ૯ નારાયણ થયા. (શિવનિબંધ)

અંશુ નારાયણ—આરક્ષુરાયનો પુત્ર, માતા અલિકા, યદનગર.

આત્મજ નારાયણ—નિર્ગુણરાયનો પુત્ર, માતા હરિકા, માજનપુર.

ધર્મજનારાણ—...માતા બાદલાદેવી, કનકપુર.

અલસેં નારાયણ—અલંકાર રાયનો પુત્ર, માતા મલવપાના, નંદપુર.

શાંતનુ નારાયણ—હસ્ત્રી રાયનો પુત્ર, માતા શીરપદવી, લંકપુર.

રૌદ નારાયણ—.....માતા મુકતાપાળ, કંજાપુર.

વૈકુંઠનારાયણ—પદ્મરાયનો પુત્ર, માતા વેદાંગના, વિષ્ણુપુરી.

જગજીવન નારાયણ—ધન્યરાજાનો પુત્ર, માતા અનમિયા,......

કર્મજનારાયણ—.....માતા પદમની;........

૨૫૫૧ નિધિ—(૯) કુબેરનાં ભંડાર નવ કહેવાય છે. પદમ, મહાપદમ, શંક, મકર (મગર), કુચ્છ (કાજબો), મુકુંદ, કુંદ, નીંદ, ખર્વ.

૨૫૫૨ પંચક—(૫) રાજપંચક, અગ્નિપંચક, ચોરપંચક, રોગપંચક, મૃત્યુપંચટ.

૨૫૫૩ પંચક પ્રકાર—(૩) પેહેલો પ્રકાર, ધનિષ્ટ પંચક–એ જેષ્ટ માસમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રથી રેવતી સુધી; એને સુદ્ધ પંચક કહેછે.

બીજો પ્રકાર—ગતતિથીમાનુ ચાલતું લગ્ન મેળવવું અને તેને નવે ભાજવું, બાકી જો આંક રહેતો રોગ પંચક, બે વધેતો અગ્નિ પંચક, ચાર રહેતો રાજ પંચક, ૭ રહેતો ચોરપંચક, એક રહેતો મૃત્યુ પંચક.

ત્રીજો પ્રકાર—વાર ઉપર પંચકો પટડે છે તે રવિવારે રોગપંચક, મંગળવારે અગ્નિપંચક, સોમવારે રાજપંચક, બુધવારે ચોરપંચક, શનિવારે મૃત્યુપંચક.

ધૃતરાષ્ટ્રી--થી હંસ,, ,,
શુકી--થી રંગ બેરંગી ,, ,,.
(આદિ પર્વ મુક્તેશ્વરી.)

૨૫૫ પંચકોશ—[૫] અન્નમય, પ્રાણમય, વિજ્ઞાનમય, આનંદમય.

૨૫૬ પંચક્રોશી—કાશીક્ષેત્ર.

૨૫૭ પંચતત્વ આકૃતી—[૪]

પૃથ્વી—ચોખુણાકાર, બાર આંગુળ.
આપ—ગોળાકાર, સોળ આંગુળ.
તેજ—ત્રીકોણાકાર, ચાર આંગુળ.
આકાશ—સર્વવ્યાપક (સ્વરોદય.)

૨૫૮ પંચરત્ન—[૫] સુવર્ણ, કુલિશ, નીલમ, મુક્તાફળ, પદ્મરાગ (નિર્ણયસિંધુ)

૨—[૫] સુવર્ણ, રજત, મુક્તા, રાજાવર્ત, પ્રવાલ (કુમારસંભવ)

૨૫૯ પંચરત્નગીતા—[૫] ગીતા, વિષ્ણુ સહસ્રનામ, સ્તવરાજ, અનુસ્મૃતિ, ગજેંદ્રમોક્ષ.

૨૬૦ પંચરસ—[૫] સુવર્ણ, રૂપું, લોહું, ત્રાંબુ, જસત.

૨૬૧ પંચાંગ— [૫] જેનાં પાંચ અંગ છે તેઃ— તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, જોગ, કરણ.

૨૬૨ પંચાસ્ત્ર— [૫] કામનાંઃ--શોષણ, દીપન, સંમોહન, તાપન, ઉન્માદ.

૨૬૩ પંચાળજાતિ— [૫] સુનાર, સુતાર, લોહાર, કંસાર, પથ્થરફોડા. (શિલ્પશાસ્ત્ર.)

૨૬૬૪ પૂંથ— [૯] લિંગી દર્શનનાં એટલે જંગલમનાં:— રેવનસિદ્ધ, મૈરાળાસિદ્ધ, ઓંકોરામ પંડીત, અરાધિયા, એઓ ચાર યૂગનાં આચાર્ય.

માછર્યા, બંબયા, ચંડયા, કુંકયા, ગુંડયા, એઓ જંગમોનાં આચાર્ય.

૨૬૬૫ પંદર તિથીએ અભક્ષ્ય પદાર્થ—(૧૫) આષાઢ શુ૦ ૧૧ થી કાર્તક શુ ૧૧ સુધી જે જે પદાર્થો ખાવાની મનાઇ છે તેનાં નામઃ—

પ્રતિપદો—કોહળું.
દ્વિતીયાએ—વેંગણા.
તૃતિયાએ—મીઠું.
ચતુર્થીએ—તળ.
પંચમીએ—ખટાસ.
ષષ્ટીએ—તેલ.
સપ્તમીએ—આંમળા.
અષ્ટમીએ—નારીયળ.
નવમીએ—કોહળું.
દસમીએ—પંડોળાં.
એકાદશીએ—પાવટ.
દ્વાદશીએ—મસૂર.
ત્રયોદશીએ—વેંગણા.
ચતુર્દશીએ—મધ.
પોર્ણીમાએ—ધૃત.
આમાવાસ્યે—સ્ત્રીસંગ.

૨૬૬૬ પદાર્થ—[૭] દ્રવ્ય, ગુણ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અભાવ, કર્મ.

(૧૬) પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાંત, સિદ્ધાંત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતંડા, હેત્વાભાસ, છલ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન.

૨૬૭ પદાર્થ વિદ્યા-(૭) શિલ્પવિદ્યા, જલવિદ્યા, વાતવિદ્યા, દર્શનવિદ્યા, નાદવિદ્યા, વિદ્યુલ્લતાવિદ્યા, ચંબુકત્વવિદ્યા.

૨૬૮ પરમ ભાગવત—(૧૩) નારદ, પ્રલ્હાદ, પરાશર, પુંડરીક, વ્યાસ, અંબરીષ, શુક, શૌનક, ભીષ્મ, રૂકમાંગદ, અર્જુન, વસિષ્ટ, બિભીષણ (ભાગવત.)

૨૬૯ પરબ્રહ્મ—(૧) અદ્વિતીય.

૨૭૦ પર્વ ભારતના—(૧૮) આદિપર્વ, સભાપર્વ, વનપર્વ, વિરાટપર્વ, ઉદ્યાગપર્વ, ભીષ્મપર્વ, દ્રોણુપર્વ, કર્ણુપર્વ, શલ્યપર્વ, સૌપ્તિકપર્વ, સ્ત્રીપર્વ, શાંતિપર્વ, અનુશાસનપર્વ, અશ્વમેધપર્વ, આશ્રમવાશીપર્વ, મૌસલપર્વ, મહાપ્રસ્થાનપર્વ, સ્વર્ગારોહણપર્વ.

૨૭૧ પર્વત—(૭) મહેન્દ્ર, મલય, સહ્ય, શુક્તિમાન, ગંધમાદન, વિંધ્ય, પારિયાત્રા.

૨૭૨ પરિક્ષા—(૩) દર્શન, સ્પર્શન, પ્રશ્ન.

[૮] નાડીપરિક્ષા, મળપરિક્ષા, મૂત્રપરિક્ષા, નેત્રપરિક્ષા, જીવ્હાપરિક્ષા, સ્પર્શપરિક્ષા, રૂપપરિક્ષા, શબ્દપરિક્ષા? (વૈદ્યજીવન)

૨૭૩ પ્લક્ષદ્વિપનાં ભાગ—[૭] શિવ, યવયસ, સમુદ્ર, શાંત, ક્ષેમ, અમૃત, અભય.

૨૭૪ પ્લક્ષદ્વિપનાં પર્વત—[૭] મણિકૂટ, વજ્રકૂટ, ઇંદ્રસેન, જ્યોતિષમાન, સુપર્ણુ, હિરણ્યષ્ઠીવ, મેઘમાલ (ભાગ૦)

૨૭૫ પ્લક્ષદ્વિપનીનદી—[૭] અરૂણા, નૃમ્ણા, આંગિરસી, સાવિત્રી, સુપ્રભાતા, ઋતંભરા, સત્યંભરા. (ભા૦)

૨૭૬ પક્ષ—[૩] શુક્લ, શુદ્ધ, કૃષ્ણપદ.

૨૭૭ પકોલિકા—[૮] હર્ષ, વિષાદ, ભય, આનંદ, ઉત્સાહ, સ્નેહ, મમતા, પ્રીતિ. (મૂળસ્થંભ)

૨૭૮ પાખંડ—[૩૬] વાસુદેવ, હિંડીગાણ, ગોંધળ, ડફગાવું, બહિરા, જોગી, બાળસંતોષ, બૈરાગી, ડાકુલતાજોશી, આંધળા, પેંગા, મુગા, કૈકાડી, શૈરી એટલે હીજડો, મ ડો, કાપડી, વૈધ, ચાટા, ભાટ, ભાંડ, ભરાડી, નાનક, ઠાકોર, વાઘ્યા, મદારી, બહુરૂપી, ભૂત્યા, ચિત્રકથી, દરવેશ, તુંબડીવાલો, વારાંગના, પુરાણીક, ગવઇ, જ્યોતિષી, માનભાવ, બ્રાહ્મણ. (દર્શનપ્રકાશ.)

૨૭૯ પાંડવ—[૫] ધર્મ, ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ.

૨૮૦ પાતક—[૩] કાયિક, વાચિક, માનસિક.

[૫] બ્રહ્મહંત્યા, સુરાપાન, સુવર્ણચૌર્ય, માત્રાગમન, અથવા ગુરૂપત્નિ ગમન અને તત્સંગ.

૨૮૧ પાતાળ— (૭) તેમનાં નામ અધિપતિ, અને વિરાટ રૂપનાં અંશ.

અતળ—મયપુત્ર, ચરણ.
વિતળ—હટકેશ્વર, જાંગ.
સુતળ—બળી, પ્રહ્લાદ, જાનુ.
રસાતળ—મયાસુર, પ્રપદ.
મહાતળ—કંદ, ગુલ્ફ.

તળાતળ—દાનવ, ઘેટાં.

પાતાળ—નાગવાસુકી, પદ. (કથા કલ્પ તરૂ.)

૨૮૨ **પાપ**—[૮૩] કાયિક—એના ત્રણ પ્રકાર. વાચિક—એના ચાર પ્રકાર, માનસિક—એના ત્રણ પ્રકાર, (ધર્મ શાસ્ત્ર.)

૨૮૩ **પાપ**—(૪) કાયિક—કાયાથી થાય છે.
વાચિક—વાચાથી થાય છે તે.
માનસિક—મનથી થાય છે તે.
સાંસર્ગીક—બીજાની સંગતથી થાય છે તે
(કાશીખંડ)

૨૮૪ **પાર્વતીની સખી**—(૩૨) જયા, વિજયા, કમલાવતી, કંદર્પ પ્રિયા, સેનાવતી, સુરતપ્રિયા, અનંગા, સંજીવન, પ્રભાવતી, નર મોહિની, સુપ્રભા, મધુરપ્રભા, સંભોગનિધિ, કામકલિકા, વિધાધરી, ચંદ્રિકા, પ્રબોધનપના, જનમોહિની, પદ્મનયના, હરિમધ્યા, હંસગમના, પુષ્પ કલિકા, અનંગસેના, બુધ્ધિ કલિકા, ગજગમના, નરમોહિની, સુકેશી, ઈન્દુ, પદ્મગંધી, પુરંગ, લાવણ્યનિધી, (લિંગ પુરાણ)

૨૮૫ **પાશ**—(૮)વરૂણપાશ, મોહપાશ, માયાપાશ, નાગપાશ, બ્રહ્મપાશ, કાળપાશ, કર્મપાશ......

૨૮૬ **પિતર**—(૫) જનેતા, ઉપનેતા, વિધાદાતા, અન્નદાતા, ભયત્રાતા.

૨૮૭ **પિતૃ ગ્રહ**—(૯)સ્કંદ, સ્કંદા પસ્માર, શકુની, રેવતી, પૂતના, અન્ધ પૂતના, શીત પૂતના, ગખ મંડીકા, નૈગમેય (પિતૃ ગ્રહ) એઓ બાળકોને પીડા કરેછે

૨૮૮ પુરાણો—(૧૮) મત્સ્ય પુરણ, માર્કંડેય પુરણ, ભવિષ્ય પુરાણ, ભાગવત પુરાણ, બ્રહ્માંડ પુરાણ, ગરૂડ પુરાણ, લિંગ પુરાણ, પદ્મ પુરાણ, વામન પુરાણ, અગ્નિ પુરાણ, કુર્મ પુરાણ, સ્કંદ પુરાણ, નારદ પુરાણ, વરાહ પુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તક પુરાણ, વાયુ પુરાણ, બ્રહ્મ પુરાણ, વાલ્મીક પુરાણ.

બીજું મત—ગણેશ પુરાણ, નારદ પુરાણ, નારસિંહ પુરાણ, કપિલ પુરાણ, બશ્વ પુરાણ, વરૂણ પુરાણ, દુર્વાસ પુરાણ, અંબિકા પુરાણ, કાલિકા પુરાણ, મરીચિ પુરાણ, વૌશન પુરણ, ભાર્ગવ પુરાણ. મહિશ્વર પુરાણ, સૂર્ય પુરાણ, પરાશર પુરાણ, મુદ્ગલ પુરાણ, સની કુમાર પુરાણ, કુમાર પુરાણ.

૨૮૯ પુરી—(૭) અયોધ્યા, મથુરા, મયા, કાશી, કાંચી, અવસતિકા, ધારાવતી (કથા સારામૃત.)

૨૯૦ પુરૂષ—(૩) પ્રથમ પુરૂષ-હું, દ્વિતીયપુરૂષ-તૂં, તૃતીયપુરૂષ-તે (વ્યાકરણ)

૨૯૧ પુરૂપાર્થ—(૪)ધર્મ, અર્થ કામ, મોક્ષ.

૨૯૨ પુત્રવર્ગ—(૧૨) ઔરસપુત્ર=સ્વપુત્ર, પુત્રિકાસુત=છોકરીનો પુત્ર, ક્ષેત્રજ, ગૂઢજ, કાનીન=કુમારીસુત, (બ્રહ્મપુરાણ). પૌનર્ભવ=વિધવાનો પુત્ર, દત્તકપુત્ર, ક્રિત=વેચાતો લીધેલો, કૃત્રિમ, સહોઢ=લગ્ન પૂર્વે ગર્ભ રહી જન્મેલો. સોપવિદ્ધ—છુપી રીતે પ્રસવેલો (મિતાક્ષર.)

૨૯૩ પુતળીઓ—(૩૨) વિક્રમસિંહાસન ઉપરનીઃ—રંગશોભા, વિજયા, જાજ્યા, અપસરા, જગતશોભા, પદ્મપ્રભા, દેસાગવતી, જયસેના, વદસ્યનામા, મદન

મંજરી, ગંગા, અતિવર્ણા, ભોગપધા, પર મોહિની, પરથોળી, સુપ્રભા, ચંદ્રાવતી, અનંતભુની, રાવનદિલા, સૌભાગ્યમંજીરી, સૌભાગ્યવતી, કમલકલી, પદમાવતીપ્રભા, ઇંદ્રપ્રભા, ચંદ્રવર્ણા, રૂપબાલા, તારાપ્રભા, સુમણી, દેવનંદા, પદમાવતી, પદમીની, ચંદ્રકાંતી. (સિંહાસન બત્તિસી.)

૨૯૪ પ્રકૃતિ—(૮) સ્વામિ, આમત્ય, કોપ, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ, બલ, પ્રજા, સુહૃત.

(૮) પંચમહાભૂત, ત્રણગુણ.

૨૯૫ પ્રજાપતિ—(૧૦) મરીચી, અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પલ્વ, કૃતુ, દશ, વશિષ્ટ, ભૃગુ, અને નારદ, સ્બ્રહ્મા, ૩–વિશ્વકર્મા.

૨૯૬ પ્રતિમા ભગવાનની—[૮] કાષ્ટમૂર્તિ, શિલામૂર્તિ, ચંદનલેપનમૂર્તિ, ચિત્રમૂર્તિ, મૃત્તિકામૂર્તિ, રત્નમૂર્તિ, ધાતુમૂર્તિ, સિકતામૂર્તિ. (તુલશી૦)

૨૯૭ પ્રદક્ષિણા—[૫] ગણપતિ, ૩ શિવ ત્રણ, હરી ચાર, સૂર્યસાત, શાકિત એક.

૨૯૮ પ્રધાન—[૮] પ્રધાન, અમાત્ય, સચીવ, મંત્રી, પ્રતિનિધી, રાજાજ્ઞા, વૈધ, ઉપાધ્યાય.

[૮] પ્રધાન, અમાત્ય, સચીવ, મંત્રી, ડબીર, ન્યાયાધીશ, ન્યાયશાસ્ત્રી, સેનાપતિ.

૨૯૯ પ્રમાણ—[૪] પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ.

[૪] ભોગ, લેખ, સાક્ષ્ય, દિવ્ય.

૩૦૦ પ્રયાગ—[૭] રૂદ્રપ્રયાગ, નંદપ્રયાગ, કર્ણપ્રયાગ, દેવપ્રયાગ, પાર્વતીપ્રયાગ, રાઘવપ્રયાગ, પ્રયાગરાજ.

૩૦૧ પ્રલય--[૪] નિત્ય, નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક, આત્યંતિક.

૩૦૨ પ્રાણ--[૫] પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, વ્યાન.

પ્રાણ=અન્નપ્રવેશ.

અપાન=ગુદસ્થળમાં મળમૂત્ર બનાવનાર.

વ્યાન=પાચન.

ઉદાન=ભાષણ.

સમાન=આંખો બંધ કરવી અને ઉઘાડવી.

૩૦૩ પ્રારબ્ધ—[૩] અનિચ્છા, સ્વેચ્છા, પરેચ્છા પ્રારબ્ધ

૩૦૪ પ્રિતી—સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચેની--[૪]

નૈસર્ગિક—વગર કારણે સેહેજ સંજોગથી સ્વાભાવિક બંધાય છે તે.

વિષયજા—ભેટ સોગાદો આપ લે કરતા જડે છે તે.

સમ—ગાયન યા કળાકૌશલ્યાનાં અકરશણથી જડતી પ્રિતિ.

અભ્યાસજ—બેઉનાં સરખા સ્વભાવથી ને સોહબતથી જોડાઇ ઉપજતી પ્રીતિ.

૩૦૫ બલા—[૫] નાગબલા, મહાબલા, અતિબલા, રાજબલા.

૩૦૬ બાણ—[૫] (કામદેવનાં)=અરવિંદ, અશોક, નિલોત્પલ, ચ્યૂત, આમ્ર.

૩૦૭ બીર—[૫૨] મહાબીર હનુમાન, વેતાલ, નરસિંગ, મહમદા, ભૈરવ, કલવા, શોકયા, જીંદાશામદાર, બોહીત, મસાણ્યો, ખાપર્યો, મ્હેસાસૂર, આગીયા, ગોગ્યા, સકત્યા, લગા, ઝાપડયા, લુંજા, નેપાળ,

જયપાળ, ઇસ્માલ, લખવા, કવડયા, કાળ, અધોરી, નરકયા, ઝોટિંગ, કિલકિલ્લા, ચેડા, સમન્યા, જમનજતી, ધાવડયા કચ્ચિયા, પકિયા, ગોરખિયા, ધુરધુર્યા, ધુલિયા મસાન, જલતયા મસાન, મીરા અમદ, સૈયદ કબીર, ગવરીખબારણુ ધુમાસુર, રોકિ-યા, તેલિયા, તુંડા, કોડીલુજા, જગંલી ધુલીયા, ચીરડીયામસાન, બીરવિક્ર માજીત, ઇસ્માલ જોગી, સમંધા, સવાડે સુલતાન. (મંત્ર શાસ્ત્રમાંથી)

૩૦૮ **બુધ્ધિ**—[૪] સ્વાભાવિક, ઐત્પાતિક, પરિણામિક, કર્મજા.

(૯) શ્રુત, કૃષ્ય, અનુમાન, ઇચ્છા, દ્વેપ, સુખ, દુઃખ, પુણ્ય, પાપ. (બાળ બોધ)

૩૦૯ **બોંતેર કળા**—(જુઓ કળા પુરૂષની.)

૩૧૦ **બ્રહ્મ**—[૫] બિંદુ, અર્ધચંદ્ર, કુંડલ, દંડક, તારક.

૩૧૧ **બ્રહ્મ પુત્ર**—[૭] મરિચિ, અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્તી, પુલહક, ઋતુ, વસિષ્ટ. (ગુરૂ ચરિત્ર)

૩૧૨ **બ્રહ્મ**—[૧૪] શબ્દબ્રહ્મ, નિત્યેકાક્ષર બ્રહ્મ, ખંબ્રહ્મ, સર્વ બ્રહ્મ, ચૈતન્ય બ્રહ્મ, સત્તા બ્રહ્મ, સાક્ષ બ્રહ્મ, સગુણ બ્રહ્મ, નિર્ગુણ બ્રહ્મ, વાચ્ય બ્રહ્મ, અનુભવ બ્રહ્મ, આનંદ બ્રહ્મ, તદાકાર બ્રહ્મ, અનિર્વાચ્ય બ્રહ્મ. (દાસ બોધ.)

૩૧૩ **બ્રહ્મવેત્તા**—(૪)દત્તાત્રય, શુક, કપિલમુનિ, યાજ્ઞવલ્કય.

૩૧૪ **બ્રહ્મહંત્યા**—(૧૮)

બીજાનું ઘેર બાળનાર

ઝેર આપનાર

દારૂ પીનાર
પોતાની સ્ત્રીએ જાર કર્મથી મેળવેલા પુત્ર ઉપર નિર્વાહ કરનાર.
તીર, કામઠાં વગેરે હથિયાર બનાવનાર.
પરનિંદા કરનાર.
મિત્રોને બેવફા થનાર.
પર સ્ત્રીથી સંગ કરનાર.
ગર્ભપાત કરનાર.
ગુરૂ પત્નિપર બદનજર કરનાર.
દારૂ પિનાર બ્રાહ્મણ.
વિશ્વાસઘાત કરનાર.
દુખીઓને પજવનાર.
વેદની નિંદા કરનાર.
ખોટા માપ વડે અનાજ વેચનાર.
પરલોકને ખોટું કહેનાર.
સ્વધર્મ તજી ભ્રષ્ટ થનાર.
શરણે આવનારને મારનાર.

(વિદુરનીતિ)

૩૧૫ બ્રાહ્મણ ગુણ— [૧૦] નિત્ય નૈમિત્તિક ધર્માચરણ, યથાર્થ બોલવું, ઇંદ્રિય નિગ્રહ, જ્ઞાનપ્રાપ્ત્યર્થે તપશ્ચર્યા, દ્વેશ નહિ કરનાર, વિષયમાં નહિ ફસનાર, કર્મ ભોગથી દુઃખ સહન કરનાર, ગરીબોને દાન આપનાર, વખતપર ધીરજ ધરનાર, વેદાંગ શાસ્ત્ર અધ્યન કરનાર, કોઇના દોષ નહિ બોલવાં, પરમેશ્વરની ઉપાસના કરનાર (ભાગવત.)

૩૧૬ ભક્તિ— [૯] શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન.

૩૧૭ ભારસંખ્યા પ્રકાર—[૫]

ખળીદનો ભાગ ૩૨ પાયલીનો (અમરકોશ.)

સ્યમંતક મણીનો ભાર ૩૪ મણનો, ૨૮ શેર, ૨૧ તોલા, ચાર માસા, એમનાં ૯ ભાર.

વેદનો ભાર ૮૦૦૦ તોલા એટલે ૧ ભાર. (સારંગધર.)

તુળાભાર એટલે પોતાના ભારોભાર. આ ભારથી યાને વજનથી હરિશ્ચંદ્રે વિશ્વામિત્ર ઋષિને ૩॥ ભાર સોનું દાનમાં આપ્યું. (મુક્તેશ્વરી ભારત.)

વનસ્પતિનો ભાર એકનાં અંગ ઉપર બેંતાળીસ પીડાં આપતાં જે સંખ્યા થાય તેટલા ભાર, (સિદ્ધામલક.)

એક ભાર સંખ્યા. ૧૪ કરોડ, ૨૧ લાખ, સુડોતેર હજાર.

૩૧૮ ભાવ—[૫] વિભાવ, અનુભાવ, વ્યભિચાર ભાવ, સાત્વિક ભાવ, સ્થાયી ભાવ.

૩૧૮ ભાવ—[૮] સ્તંભ, સ્વેદ, સ્વરભંગ, રોમાંચ, કંપ, વૈવર્ણ્ય, અશ્રુપાત, પ્રલય.

૩૧૯ ભાષા પલ્લવી—[૮] અંક પલ્લવી, કરપલ્લવી, નેત્રપલ્લવી, શબ્દપલ્લવી, વાદ્યંત્રપલ્લવી, ચાતુર્ંગપલ્લવી, ભાષાપલ્લવી, (ધીરકોશ)

૩૨૦ ભાષા છપ્પની—[૫૬] સંસ્કૃત, ગીર્વાણ, વ્રજભાષા, પાલભાષા, બાલભાષા, હિંદુસ્તાની, યવની, મુગલખાની, તુર્કી, ચીનાની. ફારસી, આરબી, ઇરાણી, ગુજરાતી, કચ્છી, મરાઠી, સિંધી. મુલતાની, મારવાડી. સોરઠી, કાઠીગુજરાતી, ખાનદેશી, ઝાલાવાડી,

માહારાષ્ટ્ર, પંજાબી, પૂર્વી, બંગાલી, ઉડીયા, બંગાલીદેશ, નાગરી, કાનડી, તેલંગી, કામાઠી, કોમટી, દ્રાવિડી, તંબુલ, મદ્રાસી, મલબારી, લેટીન, ગ્રીક, જર્મન, રશિયન, પોર્તુગીજ, હિબ્રુ, ગોથીક, કોંકણી, ચિકણી, સૈન્નાની, કાફરી, પેહલવી, જંદ, ભીલ, બેલદારી, કોળી, મહારી, કેટકરી,

૩૨૧ ભૂજ—[૩] ત્રિભુજ.

[૩] ભુજ=ત્રિકોણની નાહની બાજુ, કર્ણ=ત્રિકોણની મ્હોટી બાજુ, કોટી=ત્રિકોણની મધ્ય બાજુ (લીલાવતી) એ ત્રિકોણ, કાટકોન ત્રિકોણ હશે.

૩૨૨ ભૂત--[૫] તત્વ.

૩૨૩ ભૂત--[૭] શુભેચ્છા, સુવિચારણા, તનુંમાનસા, સત્વાપતિ, અસંશકિત નામીકા, પદાર્થાભાવિનિ, ભૂર્યગા.

૩૨૪ ભૂમિકા સ્ત્રી લક્ષણ--[૮] શરીર, ભમરો, ગંધ છાયા, અંતઃકરણ, સ્વર, ગતિ, વર્ણ. (કાશીખંડ.)

„ [૪] વિક્ષિપ્તતા, ગતાયાતા, સંશ્લિષ્ટતા, સુલીનતા. (વિવેક સિંધુ)

„ [૭] શુભઇચ્છા, વિચારણા, તનુમાનસા, સત્વાપપત્તી, સુલીનતા, સંશ્લિષ્ટતા, સંપ્રજ્ઞાતા. (લઘુયોગવા)

૩૨૫ ભૂમીનાં નાંમો--[૪૩] ભૂ, ભૂમિ, પૃથ્વી, પૃથિવી, વસુધા, ઉર્વી, વસુંધરા, ધાત્રી, ધરિત્રી, ધરણી, વિશ્વા, વિશ્વંભરા, ધરા, ક્ષિતિ, ક્ષોણી, ક્ષમા, અનંતા, જ્યા. કુ, વસુમતી, મહિ, ગૌ, ગોત્રા, ભૂતધાત્રી, ક્ષમા. ગંધમાતા, અચલા, અવ-

નિ, સર્વસહા, રત્નગર્ભા, જગતી, મેદિની, રસા, કાસ્યપી, પર્વતાધરા, સ્થિરા, ઇલા, રત્નસૂ, બિજસૂ, વિપુલા, સાગરનેમિ, સાગરમેખલા, સગરાંબરા,

(હેમચંદ્ર કોશ૦)

૩૨૬ **ભૂવન**—[૩] સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ.

૩૨૭ **ભેદ વિધી**--[૩] સજાતીય, સ્વગત, વિજાતીય.

૩૨૮ **ભેદ સ્ત્રિજાતીનાં**--[૭]

કન્યા=૭ વર્ષ સુધી.
ગૌરી=૮ વર્ષ સુધી.
બાલા=૧૩ વર્ષ સુધી.
તરૂણી=૩૦ વર્ષ સુધી.
પ્રૌઢા=૪૦ વર્ષ સુધી.
વૃદ્ધા=૭૦ વર્ષ સુધી.
વ્યભિચારીણી. (કોકશાસ્ત્ર.)

૩૨૯ **ભેદઋગેવદનાં**—[૮] ચર્ચા, શ્રાવક, ક્રમજટા, ક્રમપારા, ક્રમરથા, ક્રમપાલહા,——(ચરણવ્યૂહ.)

૩૩૦ **વૈભવ**—[૮] અસિતાંગ, રૂરૂ, ચંદ્ર, ક્રોધ, ઉન્મત, કુપતિ, ભીપણ, સંહાર.

૩૩૧ **ભોગ**—[૮] સુગંધ, વનિયા, વસ્ત્ર, ગાયન, તાંબૂલ, ભોજન, શૈય્યા, દ્રવ્ય.

૩૩૨ **ભ્રૂકુટિ**—[૨] ભવાં.

૩૩૩ **મકાર**—[૫] મધ, માંસ, મત્સ્ય, મુદ્રા, મૈથુન.

૩૩૪ **મંગલ**—[૩] નમનાત્મક, આશિર્વાદાત્મક, વસ્તુ નિર્દેશાત્મક.

[૮] બ્રાહ્મણ, ગાય, અગ્નિ, સોનું, ઘી, સૂર્ય, અશ્વ, રાજા [નિ૦]

(૨૧) મંગલ, ભૂમિપુત્ર, ઋણહર્તા, ધનપ્રદ, સ્થિરાસન, મહાકાય, સર્વકામ વિરોધક, લોહિત, લોહિતાક્ષ, સામગાના કૃપાકર, ધરાત્મજ, કુંજ, ભૌમ, ભૂતિદ, ભુમિનંદન, અંગારક, યમ, સર્વ રોગ પરિહાર, વૃષ્ટિકર્તા, પ્રહર્તા, સર્વ કામ ફલપ્રદ (મંગલ સ્તોત્ર.)

૩૩૫ મતિ—[૨] સુમતિ, કુમતિ.

૩૩૬ મતો ગાયનમાં—(૪) શિવમત. બ્રહ્મમત, પિંગલ નાગ મત, હનુમંત મત (રાગ માલા)

૩૩૭ મદનનાં નામો—(૧૯) મદન, મન્મથ, માર, પ્રદ્યુમ્ન, મીનકેતન, કંદર્પ, દર્પક, અનંગ, કામ, પંચશર, સ્મર, શંબરારી, મનસિજ, કુસુમેષ, અનન્યજ, પુષ્પધન્વા, રતિપતી, મકરધ્વજ, આત્મભૂ (અમર)

૩૩૮ મધુજાતી—[૮] માક્ષિક, ભ્રામર, રૌદ્ર, પૌતિક, છત્રક, અર્ઘ્ય, ઔદ્દાલ, દાલ, (નિઘંટ પ્રકાશ.)

૩૩૯ મધુર—(૩) મધ, ઘી, ખાંડ.

૩૪૦ મન્વાદિ—[૧૪] માસ તિથી વાર નક્ષત્ર:—

સ્વાયંભુ—ચૈત્ર શુ૦ ૩ ચંદ્રવાર, કૃત્તિકા નક્ષત્ર.
સ્વારોચિષ—ચૈત્ર શુ૦ ૧૫ બુધવાર, ચિત્રા.
ઉત્તમ—જ્યેષ્ઠ શુ૦ ૧૫ ગુરુવાર, જ્યેષ્ઠા.
તામસ—અષાઢ શુ૦ ૧૦ શુક્રવાર, સ્વાતી.
રૈવત—અષાઢ શુ૦ ૧૫ શુક્રવાર, ઉત્તરાષાઢ.

ચાક્ષુષ--શ્રાવણ વ૦ ૮ રવીવાર, રોહિણી.

વૈવસ્વત--ભાદ્રપદ શુ૦ ૩ શુક્રવાર, હસ્ત.

સાવર્ણિક--આશ્વિન શુ૦ ૯ રવિવાર, શ્રાવણ.

દક્ષસાવર્ણિ--કાર્તિક શુ૦ ૧૨ ગુરૂવાર, ઉત્તરા ભાદ્રપદા.

બ્રહ્મસાવર્ણી--કાર્તિક શુ૦ ૧૫ સોમવાર, કૃતિકા.

ધર્મસાવર્ણી--પોષ શુ૦ ૧૧ શનિવાર રોહિણી.

રૂદ્રસાવર્ણી--માઘ શુ૦ ૭ મંગળવાર, આશ્વિની.

દેવસાવર્ણી--ફાલ્ગુન શુ૦ ૧૫ ગુરૂવાર, ઉત્તરા ફાલ્ગુની.

ઇંદ્રસાવર્ણી--ફાલ્ગુન વ૦ ૩૦ મંગળવાર, રેવતિ. (ધર્મસિંધુ).

૩૪૧ મનુ--[૧૪] સ્વાયંભૂ, સ્વારોચિષ, ઉત્તમ, તામસ, રૈવત, ચાક્ષુષ, વૈવસ્વત, સાવર્ણી, દક્ષસાવર્ણી, બ્રહ્મસા૦ ધર્મસા૦, રૂદ્રસા૦, દેવસા૦, ઇંદ્રસા૦;

૩૪૨ મલ્લપેચ--[૬૦] હાથમુરડ, બેઠક, ડંખી, ઝડપ, ખોચ, કસોટા, ચકિકસોટા, ફૂગ, દસ્તી, નાગપેચ, સુઢા, દંડમુરડ, આવળ, નાગમુરડ, ઝટકા, લુકાન, થાપ, ધોબી પછાડ, ફુલકસ, કુબાનીટાંગ, ગરદનટાંગ, બેઠક, ગોળી, ચાલ, તાવગલી, તળકફાડા પીઠપેચ, ઉડાવ, બેઠક ગાહેલી, ગોદી, ગમ, કલાવા, કટિબંધ, કંબરફેંક, થાપ, પાછલી બેઠક, લંગોટ, કાનસળાઇ, ચિત્ત પછાડ, કલાજંગ, માનહાબ, દાબ, દંડબોટ, ગળબોડા, કાતરી, ખડો કસોટો, રકારી, ફેગી, કુંદા કબરા ખોડો, ઘાણા, હાતચટાવ, ગળખોડા, ઢરણફાસ, બાળસાંગઠા, ગોણીસોટ, લાટણુ, ગોટપેચ, દસ્તરંગસ, (જયયુકિત ગાલા)

૩૪૩ મહાદશા—[૧૦૮]

૬	વર્ષે	રવીની	મહાદશાનાં.
૧૫	,,	ચંદ્રની	,,
૮	,,	મંગલની	,,
૧૭	,,	બુધની	,,
૧૯	,,	ગુરૂની	,,
૨૧	,,	શુક્રની	,,
૧૦	,,	શનીની	,,
૧૨	,,	રાહૂની	,,
૧૦૮			

(જ્યોતિષ શાસ્ત્ર.)

૩૪૪ મહાપાપી—[૫] બ્રહ્મઘાતી, મદ્યપી, સુવર્ણસ્તેયી, ગુરૂપત્નિ સાથે વસનાર, અને એમનો મિત્ર તે. (મિ૦)

૩૪૫ મહાભુત—[૫] એટલે પંચ તત્વો તે.

૩૪૬ મહાયજ્ઞ—[૫]બ્રહ્મયજ્ઞ, સ્માર્ત હોમ, અતિથિપૂજન, તર્પણ, બલિહરણ.

(૫) દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, મનુષ્ય યજ્ઞ, બ્રહ્મયજ્ઞ.

૩૪૭ મહાયુગ—[૪].

કૃતયુગ,–કાર્તિક શુદ્ધ નવીમીથી પ્રારંભ.

ત્રેતાયુગ–વૈશાખ શુદ્ધ તૃતીયાથી પ્રારંભ.

દ્વાપરયુગ—માઘવદ્ય અમાસથી પ્રારંભ.

કળિયુગ—ભાદ્રપદ વદ્ય ત્રયોદશીથી આરંભ.

(એ શિવાય બીજા ૧૪ યુગો છે જે સઘળાં મળી ૧૮ યુગ થાયછે.) (દ્વિવનિબંધ.)

૩૪૮ મહા વિષો—[૯] કાલ કૂટ, વત્સનાભ, શ્રૃંગક, પ્રદીપક, હાલાહલ, બ્રહ્મપુત્ર, હરિદ્ર, સરકુ, સૌરાષ્ટ્રીક.

૩૪૯ મહા સિદ્ધિ—(૮) અણિમા, લઘિમા, ગરિમા, મહિમા, ઇશિતા, વશિતા. પ્રાકામ્ય, પ્રાપ્તિ.
(ભા૦ અનુશાસન પર્વ.)

૩૫૦ મહાજ્ઞાની—(ઋષભપુત્ર) (૯) કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, અવિર્હોત્ર, દ્રુમિલ, ચમસ, કરભાજન. (ભાગવત.)

૩૫૧ માતા—[૫] સ્વમાતા. પત્નીમાતા, ભ્રાતૃપત્ની, ગુરૂપત્ની, રાજપત્ની.

૩૫૨ માત્રા—[૫] હ્રસ્વ, દીર્ઘ. પ્લુત, અર્ધ, અનુચ્ચાર.

૩૫૩ માતૃકા—[૮] રૌદ્રી, વૈષ્ણવી, બ્રાહ્મી, કુમારી, વારાહી, નારસિંહી, ચામુંડા, મહેંદ્રી (કાશીખંડ)

૩૫૩ માતૃકા—[૧૬] ગૌરી, પદ્મા, શચી, મેધા, સાવિત્રી, વિજયા, જયા, દેવસેના, સ્વધા, સ્વાહા, માતરા, લોકમાતરા, ધૃતિ, પુષ્ટી, તુષ્ટી, કુલદેવતા,

૩૫૪ માનસપુત્ર—બ્રહ્મદેવતાનાં[૧૦] મરીચી, અત્રી, અંગિરા, પુલસ્તી, પુલહ, ક્રતુ, ભૃગુ, વસિષ્ટ, દક્ષ, નારદ.

૩૫૫ માયાભેદ—[૮] ભૂમી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર. (બુ૦ શબ્દ૦ સં૦)
[૯] કાલ, દેશ, ક્રિયા, વાર્તા, કરણ, કાર્ય, આગમન, દ્રવ્ય, ફલ (ભાગવત.)

૩૫૬ માર્ગ—[૫] પિપીલિકા, વિહંગ, કપિ, મીન, અહિ.

૩૫૭ માસ—[૧૨] કાર્તિક=કારતક, માર્ગશિર્ષ=માગસર. પૌષ=પોશ. માઘ=માહ, ફાલ્ગુન=ફાગણ; ચૈત્ર=ચૈતર; વૈશાખ; જયેષ્ટ=જેઠ, આષાઢ=આશાડ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ=ભાદરવો, આશ્વિન=આસો.

૩૫૮ માળાનાં પ્રમાણ—[૧૦૮]

૨૫—તત્વો.

૧૦—પવનપિંડનાં અને બ્રહ્માંડનાં.

૨૦—પ્રકૃતિ પુરૂષ લક્ષણો.

૫૨—માતૃકા. ૫૦ ક થી ક્ષ સુધી, ૩૪ વ્યંજનો અને ૧૬ સ્વર, ૐનામનાં મળી ૨ ગુપ્તગુરૂ ઘેરનાં.

૧—ૐકાર.

૩૫૯ મુકિત— [૪] સલોકતા, સમીપતા, સરૂપતા, સાયુજયતા.

૩૬૦ મુખ— [૫] બંદીજન, જસવંતી, ભાટ, રાયજી, ઠાકુર.

[૫] શ્રીમુખ, કચ્છપમુખ, જંબુકમુખ, વૃકમુખ, દરમુખ (મૂળસ્થંભ.)

૩૬૧ મુખદશી— [૧૦] રાવણને ૧૦; મહાકાલીને ૧૦.

૩૬૨ મુર્છના—(૨૧) (છંદશાસ્ત્ર)

પંડ્જ. મધ્યમ. ગાંધાર.
ઉમરમંદ્રા. સૌવેરી. પ્રતાપ.
રંજની. હરિણાશ્વા. શાંત.
ઉત્તરાવતી. કલોપનતા. શોભી.
શુદ્ધપડ્જ મધ્યમા. વચની.

મત્સરીકૃતા. માર્ગી. રોહિણી.
અશ્વક્રાંતા, પૌરવી, અક્રિયા.
અભિરૂદ્રતા, કુષ્યકા, આલાફિની.

૩૬૩ મુર્તી શિવની—[૮] જલ, અગ્નિ, યજમાન, સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, પૃથ્વી, વાયુ. (શા૦ નાટક.)

૩૬૪ મૂર્તી—[૨૪]

વિષ્ણુનાં આયુધોને અદલ કરતાં જે મૂર્તિ બને-છે તેનાં નામ અને તેનું ફળ નીચે મુજબ મળેછે. (કાશીખંડ.)

કેશવ—શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, ચિંતિત, મનોરથ પૂર્ણથશે.

મધુસૂદન—શં૦ પ૦ ગ૦ ચ૦ શત્રુક્ષય.

સંકર્ષણ—શં૦ પ૦ ગ૦ પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતો નથી.

દામોદર—શં૦ પ૦ ચ૦ પ૦ પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ. થાયછે.

વામન—શં૦ ગ૦ પ૦ ગ૦ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે.

પ્રદ્યુમ્ન—શં૦ ગ૦ પ૦ ચ૦ તેજસ્વી.

ઉધ્વર્ વામકર.

વિષ્ણુ—શં૦ ચ૦ ગ૦ પ૦ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ.

માધવ—શં૦ પ૦ ગ૦ ચ૦ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયછે.

અનિરૂદ્ધ—શં૦ પ૦ ચ૦ ગ૦ સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત. થાયછે.

પુરૂષોત્તમ—શં૦ પ૦ ચ૦ ગ૦ પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતો નથી.

અધોક્ષજ—શં૦ ચ૦ ૫૦ ગ૦ પુનર્જન્મ યાતના મળતી નથી.

જનાર્દન—શં ગ૦ ૫૦ ચ૦ પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતું નથી.

અધોવાસકર.

ગોવિંદ—શં૦ ચ૦ ગ૦ ૫૦
ત્રિવિક્રમ—શં૦ ૫૦ ગ૦ ચ૦
શ્રિધર—શં૦ ૫૦ ચ૦ ગ૦
હૃષીકેશ—શં૦ ગ૦ ચ૦ ૫૦
નરસિંહ—શં૦ ચ૦ ૫૦ ગ૦
અચ્યુત—શં૦ ગ૦ ૫૦ ચ૦
આનંદ મળેછે
} લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે.

વાસુદેવ—શં૦ ચ૦ ૫૦ ગ૦
નારાયણ—શં૦ ૫૦ ગ૦ ચ૦
} પાપ નિર્મૂળ બનેછે.

પદ્મનાભ—શં૦ ૫૦ ચ૦ ગ૦ ધન્ય થાયછે.

ઉપેંદ્ર—શં૦ ગ૦ ચ૦ ૫૦ કલ્યાણ દાત્રી.

હરિ—શં૦ ચ૦ ૫૦ ગ૦ હરિરૂપ બનેછે.

કૃષ્ણ—શં૦ ગ૦ ૫૦ ચ૦ મનોરથ પૂર્ણ થાયછે.

૩૬૫ મુદ્રા—[૪] ગોચરી, અગોચરી, ચેચરી, જ્ઞાન.

૩૬૬ મુદ્રા—[૫] ખેચરી, ભૂચરી, આચરી, અગોચરી, અલક્ષી.

૩૬૭ મુદ્રા—[૫] અંકુશ, ગરૂડ, ઘંટો, ઘેનુ, શંખ.

૩૬૮ મુદ્રા—[૫] ખેચરી=જીભ—લાલવર્ણ
ભૂચરી=નાશિકી—નિળી.
અગોચરી=શ્રણી—પીત.
ચાચરી=નેત્રકમળી—શ્વેત.
અલક્ષ—સર્વવ્યાપક—રૂપાખિકેરહિત.
(ક્રયાદ.સ્તબ)

૩૬૯ મુદ્રા જપના અંતની—[૮] સુરભી, ધ્યાન, શૂર્પ, યોનિ, કૂર્મ, પંકજ, લિંગ, નિર્વાણ.

૩૭૦ મુદ્રા—[૨૪] મુખ, સંપુટ, વિતત, વિસ્તૃત, દ્વિમુખ, ત્રિમુખ, ચતુર્મુખ, પંચમુખ, ષણ્મુખ, અધોમુખ, વ્યાપક, અંજલિક, શકટ, યમપાશ, ગ્રંથિત, ઉલ્મુક, મુષ્ટિક, મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, સિંહાકૃતિ, મુદ્ગલ, પલ્લવ.

૩૭૧ મુળપ્રકૃતિ—[૧] આદિમાયા.

૩૭૨ મુહૂર્ત—[૧૫] રૌદ્ર, શ્વેત, મૈત્ર, ચાર્વ, જયદેવ, રોચન, વૈતુર, અભિજીત, રાવણ, બાલવ, બિભિષણ, નંદન, યામ્ય, સૌમ્યભગ, સાવિત્ર, (શિવાલિખીત).

૩૭૩ મૃતિકા—[૭] અશ્વની જગામાંની, હાથીની જગામાંની, વાલ્મીકની યાને કીડીનાં દરમાંની, સંગમમાંની, વિશીમાંની, રાજદ્વારમાંની, યજ્ઞનાં જગ્યામાંની.

૩૭૪ મેઘ—[૯] ઘન, દવન, પવન, બાંગુળ, ગિદ્ર, ધીરધતુ, સહદેવ, તાલવન, પક્ષરાજ, (કથાકલ્પતરૂ.)

૩૭૫ યમ—[૧૨] તેમનાં નામો:—યમ, ધર્મરાજ, મૃત્યુ, અંતક, વૈવસ્વત, કાલ, દગ્ધ, નીલ, ચિત્ર, ચિત્રગુપ્ત, દંડ, સર્વ ભૂતક્ષય ને યમદ્વિતીયાને દિને તર્પણમાં બોલવામાં આવેછે તે

[૧૪] વિડયમ, બાલયમ, કુરચરણયમ, નલયમ, સોમયમ, ધર્મયમ, મેતુંગમ, અંધકુરંભયમ, દધિનેયમ, પરમસરયમ, વિકેદરયમ, કાલુયમ, નીલયમ, ચિત્રગુપ્તયમ (બૃ૰ પુરાણ.)

૩૭૬ યક્ષિણી—[૩૬] વિચિત્રા, વિભ્રમા-હંસી, ભીષણા, જનરંજીકા, વિશાળા, મદના, કાલકરણી, મહાભયા, માહેંદ્રી, શંખિની, ચંડિકા, સ્મશાના, વટયક્ષિણી, મેખલા, વિકલા, લક્ષ્મી, માનિની, શતપત્રિકા, સુલોચના, સૌભાગ્યા, કપિલા, વિલાશિની, નટિકા-યક્ષિણી, કાનેશ્વરી, સુવર્ણા, સુર સુંદરી, મનોહરા, પ્રમોદા, રાગિણી, નખકેશિકા, ભોગિની, પદ્મિની, સ્વર્ણાવતી, દેવરતિપ્રિયા, કર્ણ પિશાચ, કરકંકણી (મંત્ર શાસ્ત્ર.)

૩૭૭ યજ્ઞ—[૭] જ્યોતિસ્ટાસ, રાજસૂ, અશ્વમેધ, નરમેધ, પ્રાતર્યજ્ઞ, વૈશ્વદેવ.

૩૭૮ યુગ—[૪] કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર, કલિ.

કૃતયુગ—કાર્તિક શુદ્ધ નવમીથી પ્રારંભ.
ત્રેતાયુગ—વૈશાખ શુદ્ધ તૃતીયાએ ,,
દ્વાપરયુગ—માઘ વદ્ય અમાસે ,,
કલિયુગ—ભાદ્રપદ વદ્ય ત્રયોદશીએ ,,

૩૭૯ યુગ—[૧૪] અનંત, તામશુ, અમૃત, તારજ, તાંડજ, ભિન્નજ, ભિન્નયુકત, અવ્યકત, મનવ્યકત, મનરશ્ય, વિશ્વાવસુ, વિશ્વ, તાપજ, આળંકૃત. (મૂળ સ્તંભ.)

૩૮૦ યુગ—[૩૬] વિશાળયુગ, બિલા, આલ્હુ, દધી, કુલબ, દિક્ષક, સુખવર્ણ, આંધ, ધર્મ, કાસપ, ગોકારક્ષ, ગોસાલપ, ગોપાધ, આધાર, તંબર, આદર, અમલ, અધગોપ, તેવાદી, નિબંધ, નિરંભ, નિકુંભ, વાદી, બુદ્ધ, સંધાર, ઘોર, પરમહિ, ગેધમા, તની, બાલ, અંબર, આસિંધ, ધંદ્રા, કુંભ. વૈકુંઠ— (બ્ર૦ પુરાણ હિંદી.)

૩૮૧ યોગ—[૧૩] ચર, ક્રકચ, દગ્ધ, મૃત્યુદા, સિદ્ધિ, ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાલ, અમૃતસિદ્ધિ, યમદંષ્ટ્ર, યમઘંટ, મુસલવજ્ર, અમૃત. (જ્યોતિષ.)

૩૮૨ યોગ—[૨૭] વિષ્કંભ, પ્રીતિ, આયુષ્માન, સૌભાગ્ય, શોભન, અતિગંડ, સુકર્મા, ધૃતિ, શૂલ, ગંડ, વૃદ્ધિ, ધ્રુવ, વ્યાઘાત, હર્ષણ, વજ્ર, સિદ્ધિ, વ્યતિપાત, વર્યાણ, પરિઘ, શિવ, સિદ્ધિ, સાધ્ય, શુકલ, શુભ, બ્રહ્મ, ઐંદ્ર, વૈધૃતિ (જ્યોતિષસાર.)

૩૮૩ યોગિની—[૮] મંગલા, પિંગલા, ધન્યા, ભ્રામરી, ભદ્રિકા, ઉલ્કા, સિદ્ધા, સંકટા. (જ્યોતિષ.)

૩૮૪ યોગિની—[૬૪] ગજનના ગૃધ્રાસ્યા, ઉષ્ટ્રગ્રીવા, વારાહી, ઉલૂકિકા, સિંહમુખી, કાકતુંડિકા, હયગ્રીવા, શરભાનના, શિવારાવા, મયૂરી, વિકટાનના, અષ્ટવક્રા, કોટરાક્ષી, કુબ્જા, વિકટલોચન, શુષ્કોદરી, લલજ્જિહ્વા, સ્વદંષ્ટ્રા, વાનરાનના, રૂક્ષાક્ષી, કેકરાક્ષી, બ્રહ્મતુંડા, સુરાપ્રિયા, કપાલહસ્તા, રકતાક્ષી, રલાક્ષી, શુકી, સેની, કપોતિકા, પાશહસ્તા, દંડહસ્તા, પ્રચંડા, ચંડવિક્રમા, શિશુઘ્ની, પાપહંત્રી, કાલી, રૂધિરા, પાપિની, વસાધયા, વિદ્યુતપ્રભા, બલાકાસ્યા, માર્જારી, ગર્ભભક્ષા, શવહસ્તા, અંત્રમાલિકા, સ્થૂલકેશી, બૃહત્કુક્ષી, સર્પાસ્યા, પ્રેતવાહના, દંદશૂકકરા, ક્રૌંચી, વસાનના, વ્યાતાસ્યા, ધૂમનિશ્વાસા, યોમૈકચરણો, તાપની, શોષણદ્રષ્ટી, કોટરી, સ્થલનાસિકા, કરપુતના, અટ્ટાટ્ટહસ્યા, કામાક્ષી, મૃગાક્ષી, મૃગલોચના, (ભાગવત.)

૩૮૫ યોગાંગ—[૮] યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ.

૩૯૬ યોની—ચોર્યાશી લાખ—[૮૪].

૨૧ લાખ અંડજ ખાણમાં.
૯ " યોની સાંપ, કીડી વગેરે.
૪ " " જલચરમાં.
૮ " " પક્ષી કૂળમાં.
૨૧ " " જારજ ખાણમાં.
૯ " " દ્વિપદયોનીમાં.
૪ " " ચતુષ્પાદ યોનીમાં.
૮ " " શ્વાપદ યોનીમાં.
૨૧ " " ઉદભિજ ખાણમાં.
૯ " " અન્ન ધાન્યાદિકમાં.
૪ " " સુગંધાદિક.
૮ " " તૃણ વગેરેમાં.
૨૧ " " સ્વેદજ ખાણમાં.
૯ " " તારાંગણાદિકમાં.
૪ " " મેઘમાળા.
૮ " " હીરા, રત્નો, માણેક વગેરે,
(નિર્વાણ સાર.)

બીજા મત મુજબ.

૨૦ લાખ યોની સ્થાવરમાં.
૯ " " જલચરમાં.
૧૧ " " કીટકવર્ગમાં.
૧૦ " " પક્ષી કુળમાં.
૩૦ " " પશુમાં.
૪ " ચતુષ્ દેહમાં.
(તુકારામનાં અભંગમાં.)

૩૯૭ રંગ—[૫] રક્ત, શ્વેત, શ્યામ, નીલ, શુક, પીત.

૩૮૮ રંગ ગંજીફાના--[૮] બરાત, ખુમાશ, અશ્રફી, ચંગ, સમશેર, રૂપૈયો, તાજ, ગુલામ.

૩૮૯ રત્ન--[૯] હીરક=હીરો. માણિક્ય=માણેક. મુક્તા=મોતી. પ્રવાલ=પરવાળું. મરકત=પાનું. પુષ્કરાજ=પોખરાજ. ઇંદ્રનીલ=નીલમ. ગોમેદ. વૈદુર્ય=લસણિયો.

૩૯૦ રત્નો—[૧૪] સમુદ્ર મથન કરતાં નિકળ્યાં તેઃ—

લક્ષ્મી—વિષ્ણુની સ્ત્રી.
કૌસ્તુભ—વિષ્ણુનાં કંઠ ભૂષણ.
પારિજાતક—ઇંદ્રનાં બાગમાંના વૃક્ષ.
સુરા—દૈત્યોને પ્રિય પદાર્થ.
ધન્વંતરી--દેવતાઓનો વૈદ્ય.
ચંદ્રમા—શંકરનું શિરોભૂષણ.
ગાય—કામધેનુ.
ગજ--ઇંદ્રનો ઐરાવત.
રંભા—ઇંદ્રની અપ્સરામાંની એક.
અશ્વ—સૂર્યના રથનો ઘોડો (૭ મૂખી).
વિષ—શંકરે પીધું.
ધનુષ્ય--વિષ્ણુએ લીધું.
શંખ—વિષ્ણુનું આયુધ.
અમૃત—દેવતાઓને પ્રિય પદાર્થ.

૩૯૧ રત્ન ગીતા--[૫] ગીતા, વિષ્ણુ, સહસ્રનામ, સ્તવરાજ, અનુસ્મૃતિ, ગજેંદ્રમોક્ષ.

૩૯૨ રસ—[૬] મધુર=મીઠો. આમ્લ=ખાટો. લવણ=ખારો. કટુ=કડવો. કપાય=કટાણો. તિક્ત=તિખો.

૩૯૩ રસ—[૯] શૃંગાર, હાસ્ય, કરૂણા, વીર, રૌદ્ર, અદ્ભૂત, ભયાનક, બીભત્સ, શાંત.

૩૯૪ રાગ—[૬] શ્રી, વસંત, ભૈરવ, પંચમ, મેઘમલ્હાર, બૃહનાર.

૩૯૫ **રાગ**—ભૈરવ, માલકોસ, હિંડોલ, દીપક, શ્રી, મેઘ.

૩૯૬ **રાગણી**—[૩૬] ભૈરવી, પંગપાલી, ગુણકલી, મધ્યમાદી, વસંત, ધનાશ્રી, પંચમ, લલત, ગુર્જરી, દેશી, વરાટી, રામકલી, કર્નાટક, અસાવરી, ગૌડી, મતિ, મંઝરી, ત્રિગુણા, દેશાક, ભૂપાળી, વેલાવતી, ધોરણી, કંબોધી, ગંદકરી, તોડી, બંગાલી, દેસાવરી, સૈંધવી, કેદાર, નટ, ગંધાર, સાગલ, સંસ્થાવતી, કુકભ, કૌશિકી, કામોદી. (છંદ શાસ્ત્ર)

૩૯૭ **રાગણી**—[૯૬]

ભૈરવ.	કામોદ.
ભૈરવી.	હિંડોલ.
બૈરારી.	રામકલી.
સિંધભૈરવી.	દેશાખ.
દિનનીપૂરિયા.	લલિત.
તિલંગ.	માલીગોરા.
સુહા.	બિભાસ.
પંચમ.	જૈત.
બિલાવલઅલ્હૈયા.	પૂર્વી.
મારૂ.	તિરવત.
માડ.	દેવગીરી.
બરહંસ.	નટ.
ધનાશ્રી.	કેદાર.
મુલતાની.	કાન્હરોદરબારી.
માલશ્રી.	કાન્હરોશાહાના.
જૈતશ્રી.	કાન્હરોઅડાનો
સુધરાઇ.	કાન્હરોણાગેસરી.
ગંધારી.	કાન્હરોસુહા.
ભીમપલાસી.	કાન્હરોસુધરાઇ.

કાન્હરોનાયકી.
કાન્હરોમિયાનો.
કોશીકાન્હરો.
કાન્હરોગારા.
કાલિ ગડા.
જૈજૈવંતી.
ભૂપાલીકલ્યાણ.
યમન કલ્યાણ.
હમીર કલ્યાણ.
શુદ્ધ કલ્યાણ.
શ્યામ કલ્યાણ.
શ્રીરાગ.
આશાવરી.
મ્હારવા.
સિંધુડા.
વસંત.
સોહિણી.
ઝીલફ.
મેઘરાગ.
મલ્હાર.
ગુજરી.
દેશકાર.
સાર ગશુદ્ધ.
બિંદ્રાબનીસારંગ.
ગોડસારંગ.
મદમાતસારંગ.
નટનારાયણ.

શંકરાભરણ.
હેમકલ્યાણ.
બહાર.
ઝાંઝી.
ગોડમલ્હાર.
સોરઠમલ્હાર.
પરજ.
જોગીયાઅસાવરી.
દેવ ગંધાર.
જોનપુરીટોડી.
ગંધારીટોડી.
લાચારીટોડી.
ખટ.
સુરપરદાહુંણીલાવલ.
અલ્હેયા.
દેવગીરી.
બિરવા.
પીલુ.
ધાની.
ઝીલા.
કાફી.
ઝીંઝોટી.
પહાડીઝીંઝોટી.
બીસવાડા.
ધોલશ્રી.
જંગલા.
છાયાનટ.

નટમલ્હારી.	તિલકકામોદ.
ગારા.	બિહાગ.

(સંગીત કલાધર.)

૩૯૮ રાગ ગાવાનાં વખત—[૮]

૧ લો પ્રહર—ઉદયથી પ્રહર દિવસ ચઢતાં:- ખટ, રામકલી, ગુણકલી, ગુર્જરી, ગંધાર, દેવગિરી, બિલાવલ, મધુમાધવી, ભૈરવી,

૨ જો પ્રહર—નવ વાગાથી ૧૨ વાગા સુધીનો: સરપરદા, અલ્હૈયા, કોકબ, શુહા, દેશાખી, તોડી, પટમંજરી, અસાવરી, બરહંસ.

૩ જો પોહોર—બાર વાગાથી ત્રણ વાગા સુધી:- સારંગ, પૂર્વી, ગૌડસારંગ, ધનાશ્રી, નટ.

૪ થો પોહોર—ત્રણ વાગેથી ૬ વાગા સુધી:— શ્રીરાગ, માલવ, બેરારી, ગૌડી, શ્યામકલ્યાણ.

૫ મો પોહોર—૭ વાગાથી રાત્રે નવ વાગા સુધી:—હમીર કલ્યાણ, યમન કલ્યાણ, ભૂપાલ, કાનડા.

૬ ઠો પોહોર—રાત્રે નવ વાગાથી બાર વાગા સુધી:—બાગેસરી, કાનડા, આડાના, ખમાચ, કેદાર, જેજેવંત.

૭ મો પોહોર—રાત્રે બાર વાગાથી ત્રણ વાગા સુધી: બિહાગ, સોહની, શંકરાભરણ, સોરઠ, હિંડોલ.

૮ મો પોહોર—ત્રણ વાગાથી ઉદય સુધી:—પરજ, કાલિંગડો, લલત, માલકોસ, વિભાસ. (રાગમાળા.)

૩૯૯ રાગ પત્ની—[૬]

માલવની સ્ત્રીઓ (રાગણીઓ) ધનાશ્રી, માલેશ્રી, રામકલી, સિંધુડા, અસાવરી, ભૈરવી.

મલ્લારની સ્ત્રીઓ—વેલાવલી, પુરવી, કાનડા, માધવી, કોડા, કેદારિકા.

શ્રીરાગની સ્ત્રીઓ—ગાંધારી, ગૌરી, સુભગા, કોમારિકા, વેલોયારી, વૈરાગી.

વસંતની સ્ત્રીઓ—તુડી, પંચમી, લલિતા, પટપંજરી, ગુર્જરી, વિભાષા.

હિંડોલની સ્ત્રીઓ—માયૂરી, દીપિકા, દેશકારી, પાહડી, વરાડી, મોરહાટી.

કર્નાટકીની સ્ત્રીઓ—નાટિક, ભૂપાલી, રામકલી, ગડા, કામોદ, કલ્યાણી. (ન્યા. કો૦)

૪૦૦ રાજદોષ—(૧૪)

નાસ્તિક્ય=ઇશ્વર અને ધર્મ નથી એમ માનવું.

અનૃત=ખોટું બોલવું.

ક્રોધ=ગુસ્સો.

પ્રમાદ=લક્ષ નહિ રાખવું.

દીર્ઘસૂત્રતા=કામમાં આળસાઇ કરવી.

જ્ઞાનવેતાં અદર્શન=મ્હોટાં સાથે મળવું નહિ.

આલસ્ય=આળસાઇ.

ઇન્દ્રિયવસ્યતા=ઇંદ્રીઓને સ્વાધીન રહેવું.

અર્થાનાં એકેનચિંતન=સર્વ અર્થનો એકત્ર વિચાર કરવો.

અનર્થજ્ઞૈર્મંત્રણ=મૂર્ખો સાથે મસલહત કરવી.

નિશ્ચિતાનામનારંભ=સર્વ મંત્રાદિકોથી કામનો આરંભ નહિ કરવો.

યંત્રસ્યઅરક્ષણં=મસલહત ફુટવી.
મંગલાધ પ્રયોગ=મંગલનો અપ્રયોગ.
પ્રત્યુત્યાનં સર્વત્ર=એકદમ યૂદ્ધની તજવીજ કરવી.
(વાલ્મીક રામાયણ).

૪૦૧ **રાજ્યાંગો**—[૭] રાજા, અમાત્ય, મિત્ર, ધનાગાર, દેશભૂમી, દુર્ગમ સ્થાન, સેના.

૪૦૨ **રામ**—[૩] પરશૂરામ, રામ, બળરામ.

૪૦૩ **રામાયણ**—[૧૦૮]

વાલ્મીકી રામાયણ.
વ્યાસોક્ત રામાયણ.
વસિષ્ટ રામાયણ.
શુક રામાયણ.
નાટક રામાયણ.
બિભિષણ રામાયણ.
બ્રહ્મ રામાયણ.
અગસ્તી રામાયણ.
અધ્યાત્મ રામાયણ.
આગમ રામાયણ.
કૂર્મ રામાયણ.
સ્કંદ રામાયણ.
પૌલસ્તી રામાયણ.
કાલિકા રામાયણ.
અરૂણ રામાયણ.
શ્રિમણી રામાયણ.
સન્નામગર્ભ રામાયણ.
ઉમા રામાયણ.
પદ્મ રામાયણ.
ધર્મ રામાયણ.
આચાર્ય રામાયણ.
મુદ્ગલ રામાયણ.
ભાવાર્થ રામાયણ.
કૌતૂહલ રામાયણ.
નારદ રામાયણ.
તુલસીકૃત રામાયણ.
શિવ રામાયણ.
વિબુદ્ધપ્રિય રામાયણ.
શ્રીમન્મથ મયૂર રામાયણ.
પંચ ચામર રામાયણ.
પુષ્પિતાગ્રા રામાયણ.
શ્રીપ્રિય રામાયણ.
ઓવી રામાયણ.
પૂત રામાયણ.
સત્વ રામાયણ.
કાશી રામાયણ.

ગંગા રામાયણ.
પ્રયાગ ”
માત્રા ”
તીર્થ ”
ઋષિ ”
રાજ ”
સપ્તમંત્ર ”
દિવ્ય ”
શુભ ”
સતોત્ર રામાયણો ૧૦
તન્ત્રી ”
આધ્યાત્મ ”
દંડક ”
શાન્ત ”
બાલમંત્ર ”
નાનછંદ ”
તારક ”
મોહકશોણી ”
ઉપોદ્ઘાત રામાયણ
રામચંદ્ર ”
સુંદરમણી ”
શ્રીમદ્ ”
શ્રીરામાયણ ”
રાસકમલસ્વરગ
પ્રસંગ ”
ગીતાર ”
સમાધિ ”

સીતા રામાયણ
હનુમત ”
પંચશતી ”
મંત્રમય ”
મકરંદ ”
લઘુ ”
વિષ્ણુમાસ ”
મંત્રગર્ભસારી ”
ધનહારી ”
વરદરામાયણ ”
દોહાસોરઠા રામાયણ.
સકલ ”
પુત્રીછંદ ”
અગની ”
રહિની ”
ગીગુરા ”
બાલ ”
સરજીવન ”
રામગ ”
આનુકમ ”
મિશ્ર સપ્તમંત્ર ”
કન્યારત્ન ”
કલ્યાણ ”
ભાગાનુકૂલ ”
કૌશલ્યા ”
આનંદ ”
રામાયણ ”
ગંગા ”

નામાંક રામાયણ.	નિરોષ્ટ રામાયણ.
સદ્‌ભિ ”	મત્તમયૂર ”
દામ ”	સત્કિર્તિ ”

૪૦૪ રાશિ—[૧૨] મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુળ, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ, મીન.

૪૦૫ રિપુ—[૬] કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર.

૪૦૬—રૂદ્ર—[૧૧] (જુઓ રુદ્ર).

૪૦૭ રૂપક—[૧૦] નાટક, પ્રકરણ, ભાણ, વ્યાયોગ, સમવકાર, ડિમ, ઇહામૃગ, અંક, વીથી, પ્રહસન.

૪૦૮ લગ્ન નક્ષત્ર—[૧૧] મૃગ, રોહિણી, મઘા, ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતી, અનુરાધા, મૂળ, ઉત્તરાભાદ્રપદા, ઉત્તરાષાઢા, રેવતી (જ્યોતિષ).

૪૦૯ લક્ષણ—[૩૨] સિંહનો એક=પરાક્રમ. બગલાનો એક=સ્વાર્થ ઉપર લક્ષ. મરઘાનાં ચાર=વેહેલું ઉઠવું, જુધમાં ઘુમવું, પરિવારનું પોષણ કરવું, સ્ત્રી ઉપર વ્હાલ રાખવું. મોરનાં છ=ઉંચી પદ્ધિએ રેહેવું, શત્રને છુંદવો, વિવેકી મધુર ભાષણ કરવું, સુંદર સ્વરૂપે હોવું, યુક્તિ કળા જાણવી, ગર્વરહિત રહેવું. કુતરાનાં છ=થોડે ઘણે સંતોષી રહેવું, ઉંઘ થોડી રાખવી, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સેહેજ સમજી જવું, સ્વામિ ઉપર ભક્તિ રાખવી, શૌર્ય બતાવવું. ગધેડાનાં ત્રણ=ભાર વેહેવો, દંડને લેખવવો નહિ. સંતોષી રહેવું. કાગડાનાં પાંચ=કોઇનો વિશ્વાસ સહજ કરવો નહિ, છાની રતિ રમવી, મર્યાદા રાખવી, અભિમાન ન રાખવું, સર્વે સાથે થવું, સંભાળતા-

રાખવી. પુરૂષનાં પોતાનાં ૭, જુદ્ધમાં પરાક્રમ, પડતીમાં ધીરજ, ચઢતીમાં ક્ષમા, ચાતુર્ય વાચાલપણું, યશની ભૂખ.

૪૧૦ લક્ષણ પુરાણમાંના—[૫] ઉત્પત્તિ, પ્રત્યુત્પતિ, વંશ, મન્વંતર, વંશજનું ચરિત્ર (અમરકોશ.)

૪૧૧ લક્ષણ વૈશ્યોનાં—[૫] આસ્તિક બુદ્ધિ, નિપ્રસેવન, બ્રહ્મનિષ્ટ, અભેદ, નિર્ભત્સર.

૪૧૨ લક્ષણ બ્રાહ્મણનાં—[૧૦] શમ, દમ, શૌચ, દાન, સંતોષ, ક્ષમાં, આર્જવં, ભક્તિ, દયા, સત્ય
(પાંડવ પ્રતાપ.)

૪૧૩ લિંગ—[૩] સ્ત્રીલિંગ, પુલિંગ, નપુંસકલિંગ.

૪૧૪ લોક—[૩] સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ.

[૭] ભૂર્લોક, ભુવર્લોક, સુવર્લોક, મહર્લોક, તપોલોક, સદલોક.

[૧૪] ભૂર્લોક આદિ ૭ ને ૭ પાતાળ.

૪૧૫ લોહ—[૩] સુન્નું, રૂપું, ત્રાંબું.

૪૧૬ લોહ—[૫] સુન્નું, રૂપું, ત્રાંબું, કાંસુ, ઘન લોહ.

૪૧૭ વયંજનો—[૩૬] અને તેનાં સ્થાનો (વ્યાકરણ.)

અ ક ખ ગ ઘ હ—વિસર્ગ, એમનું કંઠ સ્થાન.
ઈ ચ છ જ ઝ ય શ—એમનું ટાલુસ્થાન.
ઋ ટ ઠ ડ ઢ ર ષ=એમનું મૂર્ધાસ્થાન.
લૃ ત થ દ ધ લ સ=એમનું દંતસ્થાન.
ઉ પ ફ બ ભ મ=એમનું ઓષ્ઠસ્થાન.
ઞ મ ઙ ણ ન=એમનું નાસિકસ્થાન.

ઓ ઔ=એમનું કંઠ અને તાલુસ્થાન.

વ=એનું દંત અને ઓષ્ટસ્થાન.

ચ છ જ ઝ=એમનું દંત અને તાલુસ્થાન.

૪૧૭ વ્યાભિચારી ભાવ—[૩૩] આલસ્ય, અસૂયા, હર્ષ, અમર્ષ, વિષાદ, ગર્વ, સ્મૃતિ, ધૃતિ, મતિ, સુપ્તિ, ગ્લાનિ, નિર્વેદ, શ્રમ, શંકા; નિદ્રા વ્યાધિ, વિબોધ, વિતર્ક, વ્રીડા, આવેગ, મરણ, મોહ, મદ, ઉન્માદ, અવહિત્ય, અપસ્માર, ઉગ્રતા, ઐત્સુક્ય, ત્રાસ, દૈત્ય ચિંતા, ચપલતા, જડતા.

૪૧૯ વ્યાકરણ કર્તા—[૮] ઈંદ્ર, ચંદ્ર, કાશી, આપિશલી, શાકટાયન, પાણિનીય, અમર, જૈનેંદ્ર (તુલસી શ^).

૪૨૦ વ્યાસ—[૪] વૃદ્ધવ્યાસ—એનાં ૪ બ્રાહ્મણ, ૧૬ અધ્યાય.

બૃહદ્વ્યાસ=એનાં ચાર આરણ્યો ને વીસ અધ્યાય.

વેદ વ્યાસ=એની ૪ સંહિતા, ને ચોવીસ અધ્યાય.

માનવ્યાસ=એનાં મહાભારત અષ્ટાદશ પુરાણો અને ઇતિહાસ (દર્શન પ્રકાશ.)

૪૨૧ વ્યાસ—[૫] બૃહદ્વ્યાસ, દેવવ્યાસ, માનવ્યાસ, દ્વૈપાયનવ્યાસ, વેદવ્યાસ.

૪૨૨ વ્યાસ—[૨૮] દ્વાપરી પ્રથમ વ્યાસ, પ્રજાપતી, ઉશના, બૃહસ્પતી, સવિતા, મૃત્યુ, મઘવા, વસિષ્ઠ, શારદ્વત, ત્રિધામાં, ત્રિરૂપો, ભારદ્વાજ, અંતરિક્ષ, ધર્મી, ત્રરવારૂણ, ધનંજય, મેધાતિથી, વ્રતિ, અત્રિ, ગૌતમ, ઉત્તમ, હર્યાત્મા, વેના, આજસ્રમજાહ્ન, સોમ, ત્રામાયન, તૃણબિંદુ, કૃષ્ણદ્વૈપાયન. (દેવીભાગવત.)

૪૨૩ વર્ણ—[૪] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર.

૪૨૪ વંશ—[૪] સોમવંશ—યાદવોનો, સૂર્યવંશ રામચંદ્રનો, બ્રહ્માવંશ, શેષવંશ. (ચંડમાહાત્મ્ય)

૪૨૫ વસુ—[૮] દ્રોણ, પ્રાણ, ધ્રુવ, અર્ક, અગ્નિ, દોષ, વિભાવસુ,... (ભાગવત.)

[૮] અપધર, ધ્રુવ, સોમ, અનલ, અનિલ, પ્રત્યૂષ, પ્રભાસ, અતિ ઉત્તમ. (આદિપર્વ)

૪૨૬ વાણી—[૪] પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા, વૈખરી.

પરા=કાન. પશ્યતિ=આંખ. મધમા=ઘ્રાણેદ્રી, વૈખરી=જીભ.

૪૨૭ વાદ્ય પ્રકાર—[૪] તંતુ=તારનાં. એ ૯ પ્રકારનાં હોવછે.

વિતંત=તાળ, ચિપળી, વગેરે ૯ પ્રકાર.
ઘન=નગારા, ડફ, વગેરે ૯ પ્રકાર.
સુખર—સરનાઇ, પોંવા વગેરે ૯ પ્રકાર.

૪૨૮ વાદ્યજાતી—[૩૬]

તતુવાદ્ય ૯ પ્રકારનાં=કિંગરી=કિન્નરી, કોકા, તુંતુનો=ચોડકું, સતાર વીણા=મંગુગ=મંગુરી સુરંસોટા, દિંડી=ડડી, બીનરબાબ, બ્રહ્મવિણા=રુદ્રવીણા, સારંગી, સારમંડલ,

વિતતવાદ્ય ૯ પ્રકારનાં=કરતાળ, ચીપળી, જલતરંગ, ઝેંગટ=વાસા=થાળી, ટાળ=મંજીરા, મંજરી, ઝાંઝ, ધાગરી=થાળ, ટીપરે, મોરચંગ.

ઘનવાદ્ય ૯ પ્રકારનાં=ખંજરી, ડફ, મૃદંગ=પખવાજ, ગોમુંખ=ઘુમટ, નગારા=નૌબત=ચૌઘડા, હલકી=શાહાડા=રણુહલકી, સંબળ=માંદળ, તાશા, મર્ફા, ઢોલ, ડૌર=ડાંકા, તબલા-કાલુ.

સુસ્વરવાદ્ય ૯ પ્રકારનાં=કરણા=તુતારી, નફેરી, પાવા=પાવરી=મુરલી, શંખ, આલગુંજા, સર્નાઈ, નાગસૂર, શિંગ, ભોંભાર.

૪૨૯ વાયુ—[૩] શીત, મંદ, સુગંધ.
[૫] ઉન્મત્ત, ત્રિદોષ, ધતુર, સંધિ, જ્ઞાનવાયુ.

૪૩૦ વાયુસ્થાન—[૫] અપાનવાયુ=મલસ્થાન.
સમાનવાયુ=નાભી.
પ્રાણવાયુ=હૃદયમાં.
ઉદાનવાયુ=કંઠે.
વ્યાનવાયુ=સર્વશરીરમાં.

૪૩૧ વાર—[૭] સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ.

૪૩૨ વિકાર—[૬] જાયતે= ઉત્પન્ન થવું.
અસ્તિ=રહેવું.
વર્ધતે=વધવું.
વિપરિણમતે=જવાનીમાં આવવું.
અપક્ષીયતે=જરા આવવું.
વિનશ્યતિ=મરણ પામવું.

૪૩૩ વિદ્યા—[૧૪] ચાર વેદ, ૭ અંગ; મીમાંસ (પૂર્વ તથા ઉત્તર), ન્યાય (ગૌતમ તથા કણાદ), ધર્મશાસ્ત્રી, ૧૮ પુરાણો.

[૧૪]બ્રહ્મજ્ઞાન. રસાયન, સ્વધર, વેદ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ, ધનુર્વિધા, જલતરણ, ન્યાય, કોક, અશ્વારોહણ, નટ, કૃષી, વૈધ.

[૧૪] ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ અને ૭ શાસ્ત્રો.

૪૩૪ **વિધાભક્તિ**—[૯] શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્યત્વ, સખ્ય, આત્મનિવેદન.

૪૩૫ **વિભૂતિ**—[૨] ઐશ્વર્ય, ભસ્મ.

૪૩૬ **વિર**—[૪] વિદ્યાવિર, યુદ્ધવિર, દયાવિર, દાનવિર.

૪૩૭ **વિરાટરૂપ**—[૧] વિશ્વરૂપ.

૪૩૮ **વિવાહ**—[૮] બ્રાહ્મ, અર્ષ, પ્રજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ, પૈશાચ.

૪૩૯ **વિવાહ**—[૩] સ્ત્રી વિવાહ, અર્કવિવાહ, કુંભવિવાહ.

૪૪૦ **વિશ્રાંતી શોપકો**—(કવિતામાંની) [૪] યતિ, વિરતિ, વિરામ, વિશ્રાંત.

૪૪૧ **વિશ્રાંતી**—[૧૦૫]

વૃષ્ટી, ધાન્ય, તૃણ, શીત, ઉષ્ણ, વાયુ, વૃદ્ધિ, વિનાશ, વિગ્રહ, ક્ષુધા, તૃષા, નિદ્રા, આલસ્ય, ઉદ્યમ, શાંતિ, ક્રોધ, દંભ, ભેદ, મૈત્રી, રસનિષ્પતિ, ફલનિષ્પતિ, ઉત્સાહ, શલભ, શૂક, મૂષક, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, સ્વચક્ર, પરચક્ર, પરચક્રનાશ, રત્ન, વસ્ત્ર, ઘૃત, તેલ, કુંકુમ, ઉર્ણા, સુપાણી, વલ્કલ, ભૂર્જપત્ર, સુવર્ણ, તામ્ર, વંગ, રૌપ્ય, લોહ, ખારપરસૂત, પિતળ, ધોપ, કાંસ્ય, ઉગ્રપ્રકૃતી, સૌમ્ય પ્રકૃતિ, પાપપ્રકૃતિ, પુણ્યપ્રકૃતિ, વ્યાધી, ઔષધ, આચાર, અનાચાર, મરણ, જનન,

૨૦૦૦૧

દેશોપદ્રવ, દેશસ્વસ્થ, ચોરભય, ચોરનાશ. અગ્નિભય, અગ્નિભય નાશ, વિષભય, વિષશમન, સેવકત્વ સ્વામિત્વ, નિર્ગમન, પરગમન, ધ્રુત, પુંશ્ચલીકરણ. જારણ, જારણનાશ, મારણ, મારણનાશ, સ્તંભન, સ્તંભનનાશ, મોહન, મોહનનાશ, ઉચ્ચાટન ઉચ્ચાટનનાશ, વશીકરણ, વશીકરણનાશ, વાતપ્રકૃતિ, પિત્તપ્રકૃતિ. કફપ્રકૃતી, દ્વંદ્વજ, સંનિપાત, યશ, અપયશ, ગર્વ, ઉથના, પ્રપંચ, ભૂતબાધા, ભૂતનાશ, ગ્રહદેશ, ગ્રહદેશ શાન્તિ, અંડજ, જારજ, સ્વેદજ ઉદ્‌ભિજ, પુણ્ય, પાપ, સર્વ નિષ્પત્તિ.

૪૪૨ વિંશોપકા—[૧૦૫]

શકને ૩થી ગુણી ૭થી ભાંગવા. ભાંગણીમાં જે બાકી રહે તેનાં બમણા કરી તેમા ૫ ઉમેરવા, તેનાં ૧૯ ફળો આવેછે તે,—વૃષ્ટિ, ધાન્ય, તૃણ, શીત, ઉષ્ણ, વાયુ, વૃદ્ધી વીનાશ, વીગ્રહ.

શકને ૪ થી ગુણી ૭થી ભાંગવાં ને બાકી રહે તેનાં બમણાં કરી તેમાં ૧ મેળવીએ એટલે તેનાં ૧૩ ફળો નિકળશે.

શકને ૭ થી ગુણી ૯થી ભાંગી બાકીને ૨ થી ગુણી તેમાં ૩ મેળવવાં એટલે તેનાં ૨૧ ફળો આવશે.

શકને ૮ થી ગુણી ૯થી ભાંગી, બાકીને બમણા કરી તેમાં ૩ મેળવવા એટલે તેના ફળ ૫૦ આવશે.

શકને ૫ થી ગુણી ૭ થી ભાંગવા, ભાંગીને બાકીને બમણી કરી તેમાં ૫ મેળવવાં.

શકો ૭ થી ગુણી ૭ થી ભાંગવા ને બાકીને બમણી કરી તેમાં ૫ ઉમેરવાં.

શકો ૯ થી ગુણી ૭ થી ભાંગવા ને બાકીને બમણી કરી તેમાં ૫ મેળવવાં.

શકને ૧૧ થી ગુણી તેને ૭ થી ભાંગવાં ને બાકીને બમણી કરી તેમાં ૫ મેળવવાં.

૪૪૩ વિષ—[૩] સ્થાવરવિષ, જંગમવિષ, કૃત્રિમવિષ, (નિઘંટ)

૪૪૪ વિષ્ણુ—[૪] સહજવિષ્ણુ, મહાવિષ્ણુ, વિરાટ્‌વિષ્ણુ, વિષ્ણુ. (સિદ્ધાંતબોધ)

૪૪૫ વિષય—[૫] શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ.

૪૪૬ વિષુવવૃત્તો—[૨] મકરવૃત્ત, કર્કવૃત્ત.

૪૪૭ વેદ—[૪] ઋગ્વેદ=એની શાખા ૨૪, ભેદ ૮.
યજુર્વેદ=એની શાખા ૧૦૧, ભેદ ૮૬.
સામવેદ=એની શાખા ૧૦૦૦.
આથર્વણવેદ=એની શાખા ૧૨.
(ચરણવ્યૂહ)

૪૪૮ વેદનાં ઉપાંગો—[૪] પુરાણો, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર.

૪૪૯ વેદાંગ—[૬] શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, છંદ, જ્યોતિષ, નિરૂક્ત.

૪૫૦ વૃત્તિ—[૪] કૈશકી, ભારતી, સાત્વતી, આરભટી.

૪૫૧ વૃત્તિ—[૫] કૃદ્વૃત્તિ, તદ્ધિતવૃત્તિ, સમાસવૃત્તિ, એકશેષવૃત્તિ, ધાતુવૃત્તિ. (સિ૦ કૌમુદી.)

૪૫૨ શાકકર્તા—[૩] યુધિષ્ટિર, વિક્રમ, શાલિવાહન.

૪૫૩ શક્તિ—[૫] ક્રિયા, જ્ઞાન, ઇચ્છા, આદિ, પરા.

૪૫૪ શર—[૭] કામ, મદન, અરવિંદ, અશોક, ચ્યુતવૃક્ષ, નવમલ્લીકા, નીળકમળ.

૪૫૫ શસ્ત્રાસ્ત્રો—[૨૯] ધર્મચક્ર, કાળચક્ર, ધર્માસ્ત્ર, દિવ્યાસ્ત્ર, ધર્મપાશ, કાળદંડાસ્ત્ર, ધનુષ્ય, મુસળ, શૂળ, દંડાસ્ત્ર, વજાસ્ત્ર, શૈલાસ્ત્ર—પર્વતાસ્ત્ર, ક્રૌંચાસ્ત્ર, લોલાસ્ત્ર, પરિઘાસ્ત્ર, ગદનાકરાસ્ત્ર, વરૂણાસ્ત્ર, અગ્ન્યાસ્ત્ર, માણુકવાસ્ત્ર, મોહનાસ્ત્ર, ધાતનાસ્ત્ર, પાતનાસ્ત્ર, સોમનાસ્ત્ર, ધૈર્યાસ્ત્ર, નિદ્રાસ્ત્ર, દેવાસ્ત્ર, ઉદકાસ્ત્ર, પર્જન્યાસ્ત્ર, દુર્મદા, વિદ્યાધરા—શક્તિ. (કથા કલ્પતરૂ.)

૪૫૬ શાકદ્વિપભાગો—[૭] પુરોજવ, મનોજવ, પવમાન, ધૂમ્રનિક, ચિત્રરેખા, બહુરૂપ, વિશ્વાધર. (ભારત.)

૪૫૭ શાકદ્વિપ પર્વતો—[૭] ઇશાન્ય, ઉરૂશૃંગ, બલભદ્ર, શતકેસર, સહસ્ત્રસ્રોત, દેવપાલ, મહાનર. (ભા.)

૪૫૮ શાકદ્વિપિ નદીઓ—[૭] અનઘા, આયુર્દા, ઉભય, સ્પૃષ્ટા, અપરાજીતા, પંચપદી, સહસ્ત્રસ્ત્રુતી, નિજધૃતિ. (ભા.)

૪૫૯ શાલ્મલિ દ્વિપના ભાગો—[૭] સુરોચન, સૌમનસ્ય, રમણક, દેવવર્ષ, પારિભદ્ર, આપ્યાયન, અને અવિજ્ઞાત (ભા.)

૪૬૦ શાલ્મલિ પર્વત—[૭] સ્વરસ, શતશૃંગ, વામદેવ, કુંદ, મુકુંદ, પુષ્પવર્ષ, સહસ્ત્ર, શ્રુતિ. (ભા.)

૪૬૧ શાલ્મલિ નદીઓ—[૭] અનુમતિ, સિનીવાલી, સરસ્વતી, કુહુ, રજની, નંદા, રાકા. (ભા.)

૪૬૨ શાસ્ત્ર—[૬] ન્યાય, વૈશેષિક, પર્વમિમાંસ, વેદાંત, સાંખ્ય, પાતાંજલ.

૪૬૩ શાસ્ત્રો—[૬] બીજા મતો મુજબ:—

(૧) ન્યાય, મીમાંસા, સાંખ્ય, પાંતજલી, વ્યાકરણ, નિરૂકત.

(૨) વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ, ધર્મશાસ્ત્ર, મીમાંસા, છંદશાસ્ત્ર.

(૩) અંહં, અહં, સોહં, સોઃહં, કોહં, કોહં; આ ૭ દુગે ૧૨ અક્ષર ઉપર બાર કરોડ ગ્રંથ બ્રહ્મદેવે રચ્યાં હતા. (આગમનિગમ.)

(૪) પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસા, સાંખ્ય, યોગ, ન્યાયસપ્ત, પદાર્થવાદી, ન્યાય ષોડશ પદાર્થવાદી.

(૫) કપાલિક, લોકાયતિક, દિગંબર, શૂન્યવાદી, નિરીશ્વરવાદી, ચાર્વાક (વાચસ્પતિમિશ્ર)

(૬) યોગશાસ્ત્ર, આગમશાસ્ત્ર, નટશાસ્ત્ર, નિગમશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, શિલ્પશાસ્ત્ર.

૪૬૪ શાસ્ત્ર વર્ગ—[૬]

ધર્મશાસ્ત્ર = બૃહસ્પતીએ જયમુનીને કહ્યું, ત્યાંથી કુંભીદર્શન થયું; તેનાં પંથ ૮૪.

સાંખ્યશાસ્ત્ર = કપિલ મુનીને વિષ્ણુએ કહ્યું, તેમાંથી જટી થયા, એમનાં પંથ ૧૪.

વેદાંતશાસ્ત્ર = બ્રહ્મદેવતાએ વ્યાસને કહ્યું, તેમાંથી શ્રીપાદ દર્શન થયા, તેનાં પંથ ૧૦,

ન્યાયશાસ્ત્ર=હંસરૂપ લઈ સનકાદિ મુનીને કહ્યું, તેણે શકર ગૌતમાંપ્રત્ય બ્રહ્મગિરીવર કહ્યું, તેમાંથી મુંડી દર્શન થયું, એનાં પથ ૧૭.

કામશાસ્ત્ર=મુદ્રીદર્શન કાનફાટનાં પંથ ૩૦, તેમાં મુખ્ય બાર પથ આચાર્યનાં.

યોગ શાસ્ત્ર=શુક્રે સોગતાપ્રતિ કહ્યું, ત્યાંથી લીંગ દર્શન થયું, તેનાં પંથ ૯. (દર્શન પ્રકાશ)

૪૬૫ **શાસ્ત્રકર્તા**—[૬] ન્યાય=ગૌતમે, વૈશેષિક—કણાદે, પૂર્વ ઉત્તર મીમાંસા—જૈમિનીએ, વેદાંત-શ્રીવ્યાસે, સાંખ્ય-કપિલમુનિએ, પાતંજલ—પંતજલિ ઋષિએ. (ગ્રંથાલય)

૪૬૬ **શિષ્ય શંકરાચાર્યનાં**—[૪] જેઓથી દશવિધ સંન્યાસી થયા તે :—

તોટકાચાર્યથી—ભારતી, પુરી, સારસ્વત એવા ૩ થયા.

પદ્માચાર્યથી—ગિરી, પર્વત, સાગર એવા ૩ થયા.

પૃથ્વીધરથી—તીર્થ, આશ્રમ એવા ૨ થયા.

વિશ્વરૂપાચાર્યથી—વન, અરણ્ય એવા ૨ થયા. (દર્શનપ્રકાશ.)

૪૬૭ **શૂન્યો**—[૪] અર્ધશૂન્ય, મધ્યશૂન્ય, ઉર્ધ્વશૂન્ય, નિઃશૂન્ય.

૪૬૮ **શૂન્ય સંખ્યાનાં પર્યાય શબ્દો**—[૯] આકાશ, ગગન, ખ, વ્યોમ, નભ, શૂન્ય, અંબર, નિયત, અભ્ર, પૂર્ણ, (પ્રતાપપદ્ધ.)

૪૬૮ શૂન્ય—[૦] કોઇએક અર્થ નહિ. નિરાકાર ચૈતન્યરૂપ (પ્ર૦ ૩૦) સુનું (ધનવંતરી નિઘ૮.)

૪૬૯ શૂન્યકાન—[૦] કાન નહિ એવો જે પ્રાણી તે સાંપ. (પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં એને ચક્ષુઃશ્રવા કહેછે)

૪૭૦ શૂન્ય શિર—[૦] માથું નહિ એવો જે પ્રાણી તે 'ખેકડો' (કરચલાને મળતું)

૪૭૧ શૂન્ય ચરણ—[૦] ચરણ નહિ એવો જે પ્રાણી તે સાપ. (પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં એને 'પાદોદર' અથવા 'ઉરગ' કહેછે)

૪૭૨ શૃંગાર—[૨] સંયોગ, વિપ્રલંભ.

૪૭૩ શૃંગારવસ્થા—[૧૨] ચક્ષુઃપ્રીતિ, મનઃસંગ, સંકલ્પ, પ્રલાપિતા, જાગર, કાર્શ્ય, અરતિ, લજ્જા, ત્યાગ, સંજ્વર, ઉન્માદ, મૂર્છા—મરણ. (પ્રતાપરુદ્ર.)

૪૭૪ શૃંગાર—[૧૬] દોહરો

ચાર ચતુષ્પદ, ચાર ખગપદ, ચાર ફલ, ફુલ ચાર ।।
રાજાઉંકે બદનપર, એ સોલા સિંગાર ।।

ચતુષ્પદ=તુરંગવત ઘુંઘટ
કુરંગ જેવી નેત્ર.
ગજ મુજબ ચાલવું.
સિંહ જેવી કમર.

ખગપદ=કોકીલ સ્વર.
ભ્રમર રૂપ ભવાં.
શુકચંચુવત નાક.
માનખંજના ક્ષવત ચંચલતા

કુચ = કપિત્થવત કુચ.
દાડમીયા દાંત.
આમ્રબીજરૂપ હડપચી.
પ્રવાળરૂપ હોઠ.
પૂત્ર = ચંપકવત્ કાંતી.
કેતકીવત સુગંધ.
કુમળાકૃત નાભી.
ગુલાબરૂપ ગાલ.

બીજા મત મુજબ—મજ્જન, વસ્ત્ર. આલક્તક, કેશપાશ, સૌગંધ્ય, ભૂષણ, મુખસુવાસ, કજ્જલ, ભાષણ, હાસ્ય, ચાતુર્ય, ચાલન, પાતિવ્રત્ય, ગાન, કટાક્ષ, ક્રિડા.

ત્રીજા મત મુજબ—તૈલાભ્યંગસ્નાન, ચીર, કુંચીક, કુંકુમ, કાજળ, કુંડલ, હાર, મોતી, કેશ, નેપુર, ચંદન, કુંબરપટો, તોડા, તાંબૂલ, બાંગડી, ચતુરતા.

૪૭૫ શ્રુતિ—[૨૨] ૪—ષડ્જમાં—અઅઅઅ.
૩—ઋષભમાં—ઈ ઈ ઈ.
૨—ગાંધારમાં—અ અ.
૪—મધ્યમમાં—અ અ અ અ.
૪—પંચમમાં—અ અ અ અ.
૩—ધૈવતમાં—અ અ અ.
૨—નિષાદમાં—ઇ ઈ.

૪૭૬ ષડ્ચરણ—[૨] ભ્રમર, જૂ.

૪૭૭ ષડ્દળ—[૬] લિંગસ્થાન. ચંપાંકળીઓનાં નામઃ- વ્યતિ, વારૂણી, રોહિણી, અમૂર્તિ, પરિપૂર્ણા,...

આ દળની છ માતૃકા બં, ભં, મં, યં, રં, લં, જપસંખ્યા ૬૭૦૦ થાયછે. (મૂળસ્થંભ.)

૪૭૮ ષડ્ધિપ—[૬] રાજા, મંત્રી, અગ્રધાન્યેશ, મેઘેશ, રસેશ, પશ્ચાદ્ધાન્યેશ (પંચાંગ.)

૪૭૯ ષડ્ભૂજ—[૬] દત્તાત્રેય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર અથવા ત્રણેનો અંશભૂત અવતાર.

૪૮૦ ષડ્યોગ કપિલાષષ્ટી—[૬] ભાદ્રપદ માસ, કૃષ્ણાપક્ષ, ષષ્ટી, મંગળવાર, રોહિણી, વ્યતિપાત. (ધર્મસિંધુ.)

૪૮૧ ષડ્રસ—[૬] મધુર, ખાટું, ખારૂં, કડવું, તુરૂં, તીખું.

૪૮૨ ષડ્રિપુ—[૬] કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર.

૪૮૩ સંખ્યા—[૧૮] અંકગણવાની. એક, દહં=દશ, સાત-સો, સહસ્ત્ર-હજાર, દશસહસ્ત્ર-અયુત, લક્ષ-સતસહસ્ત્ર, દશલક્ષ-પ્રયુત, કરોડ-શતલક્ષ, દશકરોડ-અર્બુદ, અબ્જ, ખર્વ, નિખર્વ, મહાપદ્મ, શંકુ, જલદી, અંત્ય, મધ્ય, પરાર્ધ.

૪૮૪ સ્થાયી ભાવ—[૮] રતિ, હાસ, શોક.
ઉત્સાહ, ક્રોધ, ભય, નિર્વેદ, વિસ્યમ.

૪૮૫ સંધિભેદ—[૧૫] (લિલાવતી.)

ભૂપાલ સંધિ=બે રાજા એકત્ર મળી કરેછે તે.

ઉપહાર સંધિ=દાન આપી પ્રીતિ બાંધવી.

સંતાન સંધિ=દાશી બની સંધિ કરવી.

સંગીન સંધિ=પાંચ સાત વચમાં પડી પ્રિતી કરવી.

ઉપન્યાસ સંધિ=બેઉ રાજા મળી એકજ કાર્ય પ્રીતીથી કરે તે.

પ્રતિકાર સંધિ=હમણા અમે એનું કામ કરશું, પછી એઓ અમારૂં કામ સંભાળશે એવા હેતુથી કરવામાં આવેછે તે.

સંયોગ સંધિ=એક શત્રૂ ઉપર બે રાજા ચઢાઇ કરવા આવી મળેછે તે.

પુરૂષાર્થ સંધિ=પોતાનાં યોદ્ધા સાથે લઇ મળવું.

અષ્ટ સંધિ=તમે એમને મારો એટલે અમો તમારા થઇશું એમ કહી મળેછે તે.

જીવન સંધિ=જમીન આપી પ્રિતી બાંધવી તે.

આત્મ સંધિ=પ્રાણ રક્ષણ માટે સઘળું આપવું તે.

ઉપગ્રહ સંધિ=પોતાનું સૈન્ય નોકરીમાં આપવું.

પરિવિક્રય સંધિ=બેઉ રાજા અપસમાં કીનો રાખી ફરી પર શત્રુ ઉપર એકત્ર થઇ ચઢેછે તે.

ઉચ્છિન્ન સંધિ=સર્વ ભૂમિ આપી, કરવી તે.

પરિભૂપન સંધિ=જે દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થાય તે તમોને આપશું પણ સામું ચઢી આવશું નહિ તે.

(રાજનીતિ)

૪૮૬ સપ્તક—[૭] સિંહ, મહિષી, વરાહ, વ્યાઘ્ર, અરણ્ય, રીંછ, વાનર, એ વનસપ્તક.

બીજું—ગૌ, અજા, માનવ, શ્વાન, ગર્દભ, અશ્વ, કુંજર, એ ગ્રામ સપ્તક (ભીષ્મપર્વ.)

૪૮૭ સપ્તસુખી—[૭] સૂર્યનાં રથનો ઘોડો.

૪૮૮ સપ્તલોક—[૭] ભૂર્લોક, ભુવર્લોક, સ્વર્લોક, મહર્લોક, જનલોક, તપલોક, સત્યલોક.

૪૮૯ સપ્તવિધ જારણ—[૭] જારણ, મારણ, સ્તંભન, મોહન, ઉચ્ચાટન, વશીકરણ, અકર્ષણ (ઇંદ્રજાલ)

૪૯૦ સપ્તશુંડા—[૭] અરાવત.

૪૯૧ સભા—[૭] ઈંદ્રસભા, વરૂણસભા, કુબેરસભા, બ્રહ્મસભા, યમસભા, મયસભા, વૈકુંઠસભા. (પાંડવ પ્રતાપ)

૪૯૨ સ્વપ્નઅવસ્થા—[૫૨] વાયુથી ૧૦, ઇંદ્રથી ૧૦ વિષયાથી ૫, અંતઃકરણથી ૪, દેવતાઓથી ૧૪, કાલકર્મસ્વભાવથી ૩, હિરણ્યગર્ભથી ૧, તૈજસાભિમાની ૧, સત્વગુણથી ૧, વિષ્ણુદેવતા ૧, કંઠસ્થાનથી ૧, મધ્યમાવાણી ૧. (લિંગદેહ.)

૪૯૩ સમુદ્ર—[૭] ક્ષારોદક, ઇક્ષુરસોદક, સુરોદક, ઘૃતોદક, દધિમંડોદક, શુદ્ધોદક, ક્ષીરોદક.

૪૯૪ સમુદ્રપીંડ—[૭] નેત્રમાં—નીરસમુદ્ર, સત્રાવીમાં—ક્ષીરસમુદ્ર, નાસિકમાં—દધિસમુદ્ર, મૂત્ર—ક્ષારસમુદ્ર, વિષ્ટા—મદ્યસમુદ્ર, મસ્તકે—મધુ—ભેજું, નાભીમાં રસ—રત્નાકર. (કથા કલ્પતરૂ.)

૪૯૫ સ્મૃતિ—[૧૮] મનુ, અત્રિ, વિષ્ણુ, હારીત, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ઉસનસ, અંગિરા, યમ, આસ્તંબ, સમ્વર્ત કાત્યાયની, શંખલિખિત, ગૌત્તમ, વશિષ્ટ, બૃહસ્પતિ, પરાશર, શતાતપ, વ્યાસ, દક્ષ.

૪૯૬ સ્મૃતિ શાસ્ત્રિ—[૭] દત્તાત્રેય, નારદ, વ્યાસ, શુક્ર, હનુમાન, કાર્ત વીર્ય, ગોરક્ષ.

૪૯૭ સંવત્સર—[૬૦]—

પ્રભવ, વિભવ, શુક્લ, પ્રમોદ, પ્રજાપતિ, અંગિરા, શ્રીમુખ, ભાવા, યુવા, ધાતા, ઈશ્વરી, બહુધાન્ય, પ્રમાથી,વિક્રમ, વૃષા, ચિત્રભાનુ, સુભાનુ,તારણ,પાર્થીવ, યમ, સર્વજીત, સર્વધારી, વિરોધી, વિકૃતિ, ખર, નંદન, વિજય, જય, મન્મથ, દુર્મુખ, હેમલંબી, વિલંબી, વિકાર, શાર્વરી, પ્લવ,શુભકૃત, શોભન, ક્રોધી, વિશ્વાસુ, પરાભવ, પ્લવંગ, કીલક, સૌમ્ય, સાધારણ, વિરોધકૃત, પરિધાવી, પ્રમાદી, આનંદી, રાક્ષસ, નલ, પિંગલ, કાલયુક્ત, સિધ્ધાર્થી, રૌદ્ર, દુર્મતી, દુંદુભી, રૂધિરોદગારી, રક્તાક્ષી, ક્રોધન, ક્ષય (જ્યોતિષ.)

૪૯૮ સ્વર્ગ—[૨૧] ૧—જ્યોતિ, શીત, વિમળ, અભિયાગતા, પ્રકાશ વિખ્યાત, રદોદિતરમ્ય, સહજ, સિધ્ધ, આનંદ, દિવ્ય, એકાંત, અમળ, તૃપ્તિ. નિર્મળ, પ્રેમ, નિજ, લય, અંત, નિત્ય, અતિ, શિવ. (શિવ નિબંધ.)

૨—જ્યોતિ, શીત, નીળ, રમ્ય, સોહ્રો, વળ, શિવ, નિજ, બુજ, પ્રણય, સદા, મરા, વન્ન, તપ.

અની, યોગ, આનંદ, નિત્ય, ધ્રુવ, નિત્ય, અતિ.
(કથાકલ્પતરૂ.)

૪૯૯ સ્વર—[૪] બાદી—એ બાદશાહ.
સંબાદી—એ વજીર.
અંબાદી—એ અમીર.
બાધી—એ ગનીમ એટલે શત્રુ.

૫૦૦ સ્વર—[૭] સંજ્ઞા અને સ્થાનોઃ—

સ્વર સંક્ષેપ	શુદ્ધાક્ષર	અપભ્રંશ	ઉચ્ચાર સ્થાન	પ્રાણીજાતી		દેવતા કૃત
સા	ષડજ	ખરજ	નાભિસ્થાન	મોર	પક્ષી	અગ્નિ
રે	ઋષભ	રેખબ	નાસિક ,,	પપૈયો	,,	બ્રહ્મા
ગ	ગાંધાર	ગાંધાર	ગાલ ,,	મેંઢા	પશુ	સરસ્વતી
મ	મધ્યમ	મધ્યમ	હૃદય ,,	કોલંગ	પક્ષી	મહાદેવ
પ	પંચમ	પંચમ	કંઠ ,,	કોયલ	,,	લક્ષ્મી
ધ	ધૈવત	ધૈવત	લલાટ ,,	ઘોડો	પશુ	ગણપતિ
ની	નિષાધ	નિખાધ	તાલુ ,,	હાથી	,,	ઈંદ્ર

(જ્ઞાનચક્ર પુસ્તક ૪ થું)

૫૦૧ સ્વરભાવ—[૭] સા-ઉત્તેજક, રે-મનોવેધક, ગ-ઉદાસીનતા, મ-ઉદ્ધત, પ-ભયાનક, ધ-સ્થિર, નિ-જાગૃત કરનાર. (જ્ઞાનચક્ર પુ૦ ૪)

૫૦૨ સંસ્કાર—[૧૬] ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોભન, વિષ્ણુવલિ, સીમંતોન્નયન, જાતકર્મ, નામ કરણ, નિષ્ક્રમણ, સુયાવલોકન, અન્નપ્રાશન, ચૂડાકર્મ, ઉપનયન, મહાનામ્ય, સમાવર્તન, વિવાહ, સ્વર્ગ રોહણ. (જ્યોતિષ).

૫૦૩ સાત્વિકભાવ—[૮] સ્તંભ, સ્વેદ, રોમાંચ, લય, ઐશ્વર્ય, વેપથુ, અશ્રુ, વૈવર્ણ્ય, (પ્રતાપ ૩૯).

૫૦૪ સાંપ્રદાય—[૪] આદિનાથ, ચૈતન્ય, સ્વરૂપ,...

૫૦૫ સિદ્ધ—[૮૪] મારાશિને, જોગવતી, પ્રજ્ઞા, ઉદભટ, અનુગ્રહ, ચૈતન્ય, નિગ્રહ, રાજચૈતન્ય, કળાચૈતન્ય, નામચૈતન્ય, શ્રી ચૈતન્ય, દિવ્ય ચૈતન્ય, પ્રજ્ઞા ચૈતન્ય, શામ ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન ચૈતન્ય, પંચ ચૈતન્ય, આત્મ ચૈતન્ય, વૈરાગ્ય, ચૈતન્ય, પ્રસપદ ચૈતન્ય, નિર્વાણ ચૈતન્ય, મેથા ગૈતન્ય, વિદ્યા ચૈતન્ય, સિદ્ધ ચૈતન્ય, માપ્રસિદ્ધ, રંગવાર, દેવદાર, કામસિદ્ધ, કવીશાનંદ, બ્રહ્મવાર, રાજેવાર, સિદ્ધવાર, વિશ્વરૂપ, ઉન્મતભૈરવ, વાગાનંદ, શગતાનંદ, ભૂત ભૈરવ, મૂર્તિસ્યાટ, વિરાટભૈરવ, મૂર્તિચાલના, સ્વરા ભૈરવ, વાંછાનંદ, ગોચરા નંદ, સાગરાટભૈરવ, અસિતાગાનંદ, બહુકાનંદ, આનંદભૈરવ. બરીનંદ, આત્મભાવમંદ, રૂરૂભૈરવ, ગુપ્તાનંદ, આંઠાનંદ, ક્રોધાનંદ, મહેંદ્રાનંદ, કપિલીસિદ્ધ, ભીષ્ણુનંદ, દિવ્યનંદ, બોધીનંદ, કલાનંદ, વિલાસાનંદ, સિદ્ધાનંદ, માતૃકાનંદ. સરસ્વતીનંદ, આનંદ સરસ્વ તી, ગોસામર-સ્વતી, ચિદાનંદસરસ્વતી, પ્રજ્ઞાસરસ્વતી, શ્રીનાથ સર-સ્વતી, કલાસરસ્વતી, સામોદ સરસ્વતી, રામગાનંદ,

દૈવ સરસ્વતી, વિરાટ સરસ્વતી, સ્વાર સરસ્વતી પરમહર્ષાનંદ, સમરસાનંદ, મહાનંદ, ભોમાનંદ બ્રહ્માનંદ, ચક્રવર્તી, શંકાનંદ, ચિદાનંદ, પૂર્ણાનંદ, શુકાનંદ, બંનાનંદ.

૫૦૬ સિદ્ધિ—[૮] અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લઘિમા પ્રાપ્તિ.

૫૦૭ સુષુપ્તી અવસ્થા—[૭] પ્રાજ્ઞાભિમાની, તમોગુણ, શિવદેવતા, ભોગાનંદસ્વરૂપ, પશ્યંતીવાણી, રૂધય-સ્થાન, કારણદેહી.

૫૦૮ સૃષ્ટિ—[૮] કલ્પનાતી, શાબ્દિક, પ્રત્યક્ષ, ચિત્રલેપ, સ્વપ્ન, ગંધર્વ, જ્વર, કૃષ્ટિબંધન (દાસ બોધ.)

૫૦૯ સેનાંગ—[૪] હસ્તિ, રથ, અશ્વ, પદાતિ.

૫૧૦ સ્રીવર્ગ—[૪] બાલા=બાર વર્ષ સુધી.
પ્રૌઢા= ૧૨ થી ૨૪ વર્ષ સુધી.
મુગ્ધા= ૨૪ થી ૩૨ ,, ,,
પ્રગલ્ભા= ૩૨ થી ૪૦ ,, ,, ,,
(મૂળસ્થંભ)

૫૧૧ સ્રીનામ-ગુણ—[૬૨]

વનિ.	વધૂ.
સ્રી=રક્ષણકરનારી.	પ્રતીપદર્શિની.
યોષિત.	વામા.
યોષા.	વનિતા.
અબલા=બલરહિત	મહિલા.
નારી=નરભાર્યા.	અંગના.
સીમંતિની.	ભીરૂ.

કામિની=કામોચ્છિકા.
વામાલોચનાં=સુંદરનેત્ર-વતી.
પ્રમદા=હર્ષોત્કર્ષવતી.
માનિની=માનયુકતા.
કાંતા, લલના, નિતંબિની } વિલાસ-યોગ્ય.
સુંદરી, રમણી, રામ } સુંદર
કોપના, ભામિની } કોપયુક્ત.
વરારોહા, મત્તકાશિની, ઉત્તમા, વરવર્ણિની } ઉત્તમવર્ણ યુક્ત.
પત્ની, પાણિગૃહતી. દ્વિતીયા. સહધર્મિણી, ભાર્યા, જાયા, દાર } પાણી-ગ્રહણ કરવા લાયક.
કુટુંબિની, પુરંધ્રી } પુત્રવતી સાધ્વી.
સુચરિત્રા.
સતી. સાધ્વી. પતિવ્રતા. } પતિવ્રતા.
સ્વયંવરા, પતિવરા, વર્યા } સ્વઇચ્છા પતિ વરવા યુક્ત.
કુલસ્ત્રી=વ્યાભિચાર રહિત
કુલપાલિકા=કુળરક્ષણારી.
કન્યા, કુમારી } અષ્ટવર્ષા-ત્મિકા.
ગૌરી, નગ્નિકા, અનાગતાર્તવા } રજો દર્શન રહિત પણ પ્રાપ્ત થવાની ઉમરે પોંહચેલી.
મધ્યમા, દૃષ્ટરજા } પ્રથમ રજો-દર્શન વતી.
તરૂણી, યુવતી } તરૂણસ્ત્રી.
સ્નુષા, જની, વધૂ } પુત્રભાર્યા.
ચિરંટી, સુવાસિની } પ્રાપ્ત યોવના પિતૃ ગૃહસ્થા. (અમર.)

૫૬૨ હુસ્ત—[૪] રાજહુસ્ત, સ્વામિહુસ્ત, કાંખી હુસ્ત, દંડહુસ્ત, (શિ૦)

૫૧૩ હાવ—[૧૬] કિલકિંચિત, વિભ્રમ, લલિત, હેલા, લીલા, હાવ, વિહુતિ, કુટ્ટમિત, મદ, તપન, મૌગ્ધ્ય, મોટ્ટમિત, વિચ્છતિ, વિચ્છોક, વિલાસ, વિક્ષેપક.

૫૧૪ હાવભાવ—[૧૮] એટલે શૃંગાર ચેષ્ટાઃ—ભાવ, હાવ, હેલા, માધુર્ય, ધૈર્ય, લીલા, વિલાસ, વિચ્છિત્તી, વિભ્રમ, કિલકિંચિત, મોટ્ટાયિત, કુટ્ટમિત, વિબ્બોક, લલિત, કુતૂહલ, ચકિત, વિહૃત, હાસ. (પ્રતાપરૂદ્ર).

૫૧૫ જ્ઞાનેંદ્રિયો—[૫] શ્રોત, ત્વક્, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, જીહ્વા, (મૂળસ્થંભ.)

20002

